VOLTAIRE
CANDID
SAU
OPTIMISMUL

În româneşte de *Al. Philippide*

Voltaire optimist? Da, văzuse şi el în tinereţe lumea în culori trandafirii. Chiar în refugiul de la Cirey, după atâtea deziluzii şi amărăciuni, în Mondenul *mai exprima încă plăcerea de a trăi pentru a se bucura de luxul rafinat al timpului său. De atunci însă experienţa vieţii îi modificase părerile. După Potsdam, mai ales,* îl *irita insistenţa cu care anumiţi scriitori francezi, legaţi de cercurile reacţionare, propagau teza leibniziană*[1] *a excelenţei stărilor de lucruri de pe planeta noastră. Acest optimism metafizico-moral nu putea fi pe placul burgheziei angajate în lupta împotriva orânduirii feudale. Voltaire îndeosebi nu putea admite că totul merge de minune în societatea în care te izbea contrastul dintre luxul unei clase trândave şi mizeria ţărănimii, în care cenzura te împiedica să denunţi nedreptăţile şi în care câteva rânduri pe un petic de hârtie cu semnătura regelui te trimiteau pe viaţă la Bastilia.*

Pe vremea când, la Cirey, doamna du Châtelet lucra la cartea sa de inspiraţie leibniziană Instituţiile fizice, *încercase şi Voltaire să adâncească* Theodicea, *opera fundamentală a filosofului german. O găsise însă obscură. Filosofia de orice soi* îl *dezgusta. În* Elementele filosofiei lui Newton *din anii de preocupări ştiinţifice de la Cirey, Voltaire se arătase şi mai aspru faţă de Leibniz, ceea ce îi atrăsese critica unui profesor de la Göttingen, Martin Kahle (1744). Se discuta mult Leibniz în Franţa după 1730. Cu acel prilej, iezuiţii de la Trivoux creaseră termenul „optimism", care prinsese. Frederic, pe atunci prinţ*

1 Leibniz (164G-1716), filosof idealist german, care afirma că totul este spre bine în această lume, cea mai bună din câte sunt posibile.

moştenitor al Prusiei, la începutul schimbului său epistolar cu Voltaire, atrăsese atenţia acestuia asupra lui Christian Wolf, un discipol al lui Leibniz, care se bucura de mare faimă în ţările germanice. Wolf dăduse, în legătură cu existenţa răului în lume, o explicaţie deosebit de profitabilă regimului monarho-feudal. Răul şi binele se împletesc în lume, dar din întrepătrunderea lor rezultă totdeauna un bine. O nelegiuire, o catastrofă pot da naştere la o stare de lucruri favorabilă unor numeroase categorii umane. Că societatea vremii este cea mai bună din câte vor fi existând pe lume, iată o doctrină excelentă pentru tronurile sprijinite pe feudalitate şi biserică. Să nu se mai plângă nimeni, să nu se mai ceară reforme, fiindcă ceva mai bun nu se poate înfăptui pe pământ!

Wolfismul începuse să se răspândească şi în Franţa. Un Curs scurt de filosofie wolfiană *apare la Amsterdam în 1743, în 3 volume, prin strădania unui oarecare Jean Deschamps. Voltaire, care, în* Discursuri asupra omului *adaptate în versuri după Pope* (*1738*)*, nu luase încă poziţie, începe acum să ironizeze în corespondenţa lui acest optimism de comandă cu substrat de clasă. După trista experienţă de la Curtea din Potsdam, îi opune chiar, în mod sistematic, un pesimism sarcastic. Este semnificativă, din acest punct de vedere, mica povestire* Istoria călătoriilor lui Scarmentado, *compusă la sfârşitul lui 1753. Eroul străbate o bună parte din ţările Europei, Asiei şi Africii de Nord. De pretutindeni este silit să fugă în grabă spre a evita închisoarea sau moartea. Lumea întreagă este o temniţă în care nu poţi trăi decât cu căluşul la gură.*

Evenimentele anilor următori au justificat pe deplin întunecatele vederi ale filosofului de la Deliciile *Genevei, izbucni războiul, care va fi numit „de şapte ani", la numai câţiva ani de la pustiirile celui de succesiune la tronul Austriei. Alte sate jefuite sau distruse, alte zeci de mii de vieţi secerate pentru huzurul celor mari*! *Consternarea era*

*cu atât mai mare cu cât acest flagel izbucnea la puţin timp după un cataclism natural – biserica se grăbise să-l numească un avertisment al divinităţii care înspăimântase ţările Apusului la sfârşitul lui 1755. Un groaznic cutremur distrusese Lisabona; flăcările mistuiseră ceea ce se mai salvase de sub dărâmături; mulţi dintre locuitorii care nu fu*seseră *striviţi sub ziduri prăvălite fuseseră măturaţi de valurile oceanului năpustite asupra uscatului. Dezastrul izbise imaginaţiile şi dădea de gândit tuturor filosofilor, leibnizienilor-wolfişti în primul rând. Zeci de broşuri în numeroase limbi relatau nenorocirea în amănunte impresionante, ilustrate de gravuri. Cum ar fi putut Voltaire să scape un astfel de prilej fără să-şi spună cuvântul? La câteva luni după cutremur, în 1756, apare la Geneva, în editura lui Cramer, broşura intitulată* Poem asupra dezastrului din Lisabona. *Discuţia asupra optimismului reizbucnea cu vigoare crescută. Totul merge bine? scrâşnea Voltaire în versurile sale; există un Dumnezeu iubitor de oameni care le drămuieşte cu înţelepciune binele şi răul, astfel ca la sfârşit toată lumea să fie mulţumită? De ce atunci peste tot persecuţii, închisori, războaie, distrugeri şi, culmea, cele 40.000 de victime ale cutremurului de pe coasta portugheză? Să mai credem pe cuvânt filosofi ca Leibniz şi Wolf, urmaţi de teologii care le ţin hangul? Bayle cu veşnica lui îndoială a fost mai înţelept decât toţi. Teribil rechizitoriu împotriva divinităţii predicate de religiile revelate şi de filosofiile idealiste! Existenţa supraevidentă a răului natural şi a celui social devenea în mâinile lui Voltaire o armă de temut. Oricum, poemul nu se termina cu îndemnuri la un pesimism absolut:*

„Odată va fi bine, aceasta ni-i nădejdea;
Că totu-i bine astăzi, ce cruntă nălucire!"

Se lăsa deci o portiţă speranţei. Prin ce mijloace vom ameliora viaţa pe pământ? Răspunsul îl va da Candid.

Poemul asupra dezastrului din Lisabona *pusese în*

mişcare multe pene. Răsăreau din toate părţile articole şi broşuri despre Originea răului fizic şi moral şi multe altele cu conţinut asemănător, căutând care mai de care să salveze ceva din optimismul wolfian, balon de oxigen atât de necesar agoniei orânduirii feudale. Voltaire îşi dădu seama că trebuie să mai intervină o dată în dezbateri. N-o mai făcu în versuri şi nici nu alese calea dizertaţiei filosofice, ci scrise Candid, capodopera romanului filosofic, „rezumat al tuturor operelor sale”, cum l-a caracterizat Flaubert într-o scrisoare. L-a compus în vara lui 1758, poate în cursul unei călătorii în Palatinatul renan, unde se dusese să predea electorului o importantă sumă de bani cu dobândă grasă. Cartea, tipărită de Cramer, a apărut la Geneva în primele luni ale lui 1759, fără indicarea editorului. Titlul: Candid sau optimismul, tradus din limba germană de dl. Dr. Ralph. Atât. Anonimat prudent. Nu pentru prima şi nici pentru ultima oară folosea Voltaire procedeul atribuirii diverselor sale opere unor personaje fictive sau de mult răposate.

Furtuna dezlănţuită la Paris în acel an demonstra că autorul avusese dreptate să nu-şi mărturisească nici acest roman. Procurorul general al Parlamentului din Paris ordonă confiscarea unei ediţii sub presă, în vreme ce toată preoţimea catolică sărea ca arsă: „Scandal! Infamie! Cartea batjocoreşte Providenţa!” Dar tipăriturile clandestine, sau clandestin introduse în Franţa, se succed în cadenţă de câteva pe an: peste patruzeci până la moartea lui Voltaire! Fireşte, bănuielile au căzut îndată asupra lui. Cum să nu-i recunoşti „gheara”, inimitabila-i ironie, maniera folosirii aventurilor extraordinare pentru a face procesul societăţii feudale, al abuzurilor ei, al inepţiei ideologilor care o mai sprijineau? Din calmul Deliciilor, Voltaire combate destul de alene pe acei care îi atribuie Candid: „Ce-i gluma asta? n-am eu altceva mai bun de făcut?” sau: „Abatele Pennetti susţine mereu că eu am pus pe drum pe Pangloss şi pe Candid, dar, cum eu găsesc

această lucrare cu totul contrarie hotărârilor Sorbonei şi decretelor bisericeşti, susţin că n-am niciun amestec cu ea...” Straşnică dezminţire! Echivala cu o recunoaştere, fiindcă nici Parlamentul, nici Sorbona, nici Vaticanul nu ar fi putut arăta, de la farsa cu dedicaţia lui Mahomet, vreo *scriere de a lui Voltaire care să nu fi fost o piatră aruncată în grădinile lor.*

Candid, Pangloss, Cunigunda şi fratele ei, Cacambo, Martin şi figuranţii din jurul lor au fiecare rostul lui, valoarea lui demonstrativă. Vârtejul lor de aventuri, de la castelul westfalian, unde eroul iubise pe Cunigunda şi ascultase învăţătura wolfiană a lui Pangloss, şi până la reuniunea lor pe malurile Bosforului, o lume întreagă creată de Voltaire după chipul şi asemănarea celei reale, cadrul înlănţuirii unor întâmplări extraordinare, dar totuşi verosimile, toate tind spre acelaşi scop: să dovedească universalitatea răului, adânc înrădăcinat în societatea omenească. Îl provoacă, negreşit, calamităţi naturale, dar de cele mai multe ori şi-l căşunează oamenii înşişi. Toţi, unii altora? Nu, cei umili pătimesc de pe urma celor puternici. Regii dezlănţuie războaie. Nobilii se opun fericirii tinerilor îndrăgostiţi din prejudecăţi de clasă. Negustorii şi cămătarii, ca neînduratul olandez Vanderdendur, casap al sclavilor săi, sunt adevărate păsări de pradă, pândindu-şi victimele la strâmtoare. Cea mai mare pacoste o constituie însă preoţimea religiilor oficiale, cu mania, interesată de altfel, de a învrăjbi credincioşii în jurul unor chiţibuşuri teologice; intoleranţa lor atrage, în cazul cel mai bun, câteva zeci de nuiele, la spate, dar duce adesea la rug. Când cuvioşii părinţi iezuiţi sunt lăsaţi de capul lor, creează, ca în Paraguay, nişte teocraţii minunat organizate, pentru a îndobitoci şi exploata pe băştinaşi. Un singur colţ fericit pe acest pământ: Eldorado! Păcat însă că există numai în literatura utopiilor.

Filosofia povestirii? S-*o căutăm oare în scepticismul şi indiferenţa dispreţuitoare a seniorului veneţian cu nume*

elocvent, Pococurante? Voltaire mărturisea prietenului său Thieriot că are cu acesta multe asemănări. Totuşi, Candid nu-i aprobă egoismul. În limanul găsit, în sfârşit, de el şi de ai lui pe malurile Bosforului, în ţară păgână, îşi dă seama că tot ceea ce avem mai bun de făcut în viaţă este „să ne cultivăm grădina”. Speranţa din Poemul asupra dezastrului din Lisabona *duce deci la un îndemn de acţiune concretă*: În *vreme ce puternicii lumii ne chinuiesc cu focul tunurilor şi al rugurilor, cei oprimaţi pot începe – izolaţi sau pe mici grupuri – opera măreaţă de transformare a societăţii; cum? făcându-şi fiecare datoria, exercitând o acţiune socială în mediul în care trăieşte şi munceşte. Acest apel la activitatea practică închidea gura lui Pangloss, eternul teoretician al „celei mai bune lumi posibile”, al „răului aparent din care se naşte în mod matematic un bine real”. Amarele dezminţiri ale vieţii nu au putut scoate pe acest metafizician găunos din buchea tratatelor lui Wolf.*

Scânteietor de spirit, savuros în povestirea aventurilor în care, din extraordinar şi fantastic, ne întoarcem la fiecare filă spre trista realitate a contradicţiilor societăţii feudale; scris cu arta subtilă a sarcasmului necruţător faţă de putreciziunea unei orânduiri perimate, Candid, *nu este numai capodopera romanului filosofic, ci şi una dintre cele mai înalte înfăptuiri ale literaturii universale.*

Voltaire s-ar fi mirat poate, acum două secole, dacă cineva l-ar fi asigurat că această improvizaţie genială va fi, după moartea lui, scrierea cea mai citită din vasta lui producţie; mai preţuită decât *tragediile pe care se bizuia în primul rând pentru a trece la nemurire; mai mult decât voluminoasele lui sinteze istorice. Adesea, posteritatea leagă de numele unui mare scriitor o singură operă, intens reprezentativă. Voltaire, pentru milioane de cititori, este astăzi mai ales autorul lui* Candid.

Candid sau *Optimismul,* traducere din germană de

domnul doctor Ralph cu adăugirile care s-au găsit în buzunarul doctorului, după moartea lui la Minden, în anul mântuirii 1759

Capitolul I

CARE ARATĂ CUM CANDID A CRESCUT ÎNTR-UN CASTEL FRUMOS ŞI CUM A FOST ALUNGAT DE-ACOLO

Era odată în Westfalia, în castelul domnului baron de Thunder-ten-tronckh, un băiat căruia natura îi dăduse apucăturile cele mai blânde. Îi ceteai sufletul pe faţă. Judeca lucrurile destul de bine deşi avea o minte foarte simplă: cred că din cauza asta îl chema Candid. Vechii slujitori ai casei bănuiau că era fiul surorii domnului baron şi al unui preacinstit şi bun gentilom de prin partea locului dar cu care domnişoara nu voise să se mărite pentru că nu putuse să-i facă dovadă decât de şaptezeci şi unul de înaintaşi în spiţa neamului iar restul arborelui său genealogic se pierduse cu trecerea timpului.

Domnul baron era unul din cei mai puternici seniori ai Westfaliei şi asta fiindcă palatul lui avea uşă şi ferestre. Odaia cea mare era chiar şi tapetată. Cu toţi câinii din curte putea la nevoie să facă o haită de vânătoare; rândaşii făceau pe hăitaşii; preotul din sat era duhovnicul contelui. Toţi îi ziceau „monseniore” şi făceau haz când spunea snoave.

Doamna baroană, care avea vreo trei sute cincizeci de livre[2], era la mare cinste din pricina asta şi primea musafirii cu măreţie, ceea ce sporea respectul lumii faţă de dânsa. Fiica ei Cunigunda, în vârstă de şaptesprezece ani, era roşie la faţă, strălucitoare, grasă şi nurlie. Fiul baronului era în toate vrednic de tatăl lui. Preceptorul Pangloss era oracolul casei şi Candid îi asculta lecţiile cu toată încrederea vârstei şi a firii pe care o avea.

Pangloss preda metafizico-teologo-cosmolo-tontologia. Dovedea în chip admirabil că nu este efect fără

---

2 Cam 175 kg. (P. r.).

cauză şi că, în această lume care e cea mai bună din toate lumile cu putinţă, castelul monseniorului baron era cel mai frumos dintre toate castelele şi doamna baroană cea mai bună dintre toate baroanele posibile.

— E demonstrat, zicea el, că lucrurile nu pot fi altfel: pentru că, totul fiind făcut în vederea unui scop, totul este în chip necesar făcut pentru scopul cel mai bun. Nasurile au fost făcute ca să poarte ochelari; de aceea avem ochelari. Picioarele sunt în chip evident alcătuite ca să poarte ciorapi şi de aceea avem ciorapi. Pietrele au fost formate ca să fie cioplite şi să se facă din ele castele, de asta monseniorul are un castel foarte frumos: cel mai mare baron al ţinutului trebuie să aibă casa cea mai frumoasă; şi porcii fiindcă au fost făcuţi ca să fie mâncaţi, mâncăm carne de porc toată vremea; prin urmare cei care au spus că toate-s bune au spus o prostie; trebuiau să spună că toate sunt cum nu se poate mai bine.

Candid asculta cu atenţie şi credea cu nevinovăţie, şi asta fiindcă i se părea că domnişoara Cunigunda era straşnic de frumoasă deşi nu-şi lua niciodată îndrăzneala să-i spună acest lucru. Se gândea că după fericirea de-a te fi născut baron de Thunder-tentronckh, al doilea grad de fericire era să fii domnişoara Cunigunda, al treilea s-o vezi în fiecare zi şi al patrulea s-asculţi lecţiile magistrului Pangloss, cel mai mare filosof al provinciei şi prin urmare al lumii.

Odată Cunigunda, pe când se plimba prin preajma castelului în păduricea care se chema parc, văzu într-un tufiş pe doctorul Pangloss care dădea o lecţie de fizică experimentală fetei în casă a mamă-sii, o brunetă foarte drăguţă şi foarte docilă. Cum domnişoara Cunigunda avea multă aplecare către ştiinţă, observă cu de-amănuntul experienţele repetate la care fu martoră, văzu limpede raţiunea suficientă[3] a doctorului, efectele şi cauzele, şi se

---

3 Principiu al lui Leibniz, potrivit căruia nimic nu există sau nu se face

întoarse acasă foarte zbuciumată, foarte gânditoare, plină de dorinţa de a ajunge şi ea savantă, gândindu-se că ar putea foarte bine să fie raţiunea suficientă a junelui Candid care şi el la rândul lui ar putea să fie a ei.

Pe când se întorcea la castel întâlni în drum pe Candid şi se înroşi; Candid se înroşi şi el; ea îi dădu bună ziua cu glasul pe jumătate şi Candid vorbi cu ea fără să ştie prea bine ce-i spune. A doua zi, după prânz, după ce se ridicară de la masă, Cunigunda şi cu Candid se nimeriră împreună în dosul unui paravan; Cunigunda se făcu că-şi scapă pe jos batista. Candid ridică batista; ea îl luă cu nevinovăţie de mână, tânărul sărută cu nevinovăţie mâna domnişoarei cu o vioiciune, cu o simţire, cu o gingăşie deosebită; gurile lor se întâlniră, ochii li se aprinseră, genunchii începură să le tremure şi mâinile să umble în toate părţile. Domnul baron de Thunder-ten-tronckh trecu pe lângă paravan şi, văzând acea cauză şi acel efect, dădu afară din castel pe Candid cu zdravene picioare în spate. Cunigunda leşină; când îşi veni înfiremâncă o chelfăneală de la doamna baroană; şi a fost mare mâhnire în cel mai frumos şi mai plăcut dintre toate castelele cu putinţă.

Capitolul Îl

CE A FĂCUT CANDID CÂND A AJUNS PRINTRE BULGARI

Candid, alungat din paradisul pământesc, merse multă vreme fără să ştie încotro, plângând, ridicând ochii la cer şi întorcându-i adesea către cel mai frumos castel dintre toate castelele, în care locuia cea mai frumoasă dintre baroniţe. Se culcă flămând pe câmp, între două brazde; ningea cu fulgi mari. A doua zi, îngheţat de frig, se târî cum putu până la oraşul din apropiere care se chema Valdberghofftrarbk-dikdorff, fără un ban, mort de foame şi de osteneală. Se opri îndurerat la uşa unei cârciumi. Doi

---

fără o raţiune suficientă. (Invocat în mod ironic.) (N. t.)

bărbaţi îmbrăcaţi în haine albastre[4] îl văzură.

— Camarade, zise unul, ia uite ce flăcău voinic; şi are şi înălţimea care trebuie.

Se apropiară amândoi de Candid şi îl poftiră foarte curtenitor la masă.

— Domnilor, le spuse Candid cu o fermecătoare modestie, îmi faceţi mare cinste dar n-am cu ce să-mi plătesc mâncarea.

— Vai, domnul meu, îi spuse unul din cei doi cu haină albastră, persoane cu chipul şi cu meritele dumitale nu plătesc niciodată; ia spune şi ce înălţime ai? eu zic că ai cinci picioare şi jumătate.

— Da, domnilor, chiar atâta am, zise el cu o plecăciune.

— Atunci, şezi cu noi la masă; nu numai că o să-ţi plătim noi mâncarea, dar o să-ţi dăm şi de cheltuială. Cum se poate ca un om ca dumneata să nu aibă niciun ban; oamenii trebuie să se ajute unii pe alţii.

— Aveţi dreptate, zise Candid; aşa zicea şi domnul Pangloss şi văd că toate sunt cum nu se poate mai bine.

Îl rugară să primească câţiva scuzi; el luă banii şi voi să semneze o chitanţă; ceilalţi spuseră că n-au nevoie şi se aşezară cu toţii la masă:

— Nu-i aşa că iubeşti pe…

— O! da, răspunse el, iubesc pe domnişoara Cunigunda!

— Nu, spuse unul din domnii aceia, noi te întrebam dacă iubeşti pe regele bulgarilor.

— Cum să-l iubesc dacă nu l-am văzut niciodată!

— Se poate? rege ca el nu se mai află! Hai să bem în cinstea lui!

— Cu cea mai mare plăcere, domnilor!

Şi bea.

---

4 Aluzie la recrutorii prusieni care erau îmbrăcaţi în albastru. Voltaire în capitolul acesta îi porecleşte pe prusieni bulgari; francezii sînt numiţi abari (n. t.).

— Bun! spun ceilalţi. De-acum înainte eşti sprijinul, apărătorul şi eroul bulgarilor; te-ai căpătuit şi ai să te umpli de glorie.

Şi îndată îi pun lanţuri la picioare şi îl duc la regiment. Aici îl pun la moştru, la dreapta, la stânga, bagă vergeaua în puşcă, scoate vergeaua, ocheşte, trage, întinde pasul, bate talpa şi îi mai dau şi treizeci de nuiele la spate; a doua zi treaba merge mai bine şi mănâncă numai douăzeci de nuiele; a treia zi îi dau numai zece şi camarazii se uită la el ca la o minune.

Candid, uluit cum era, nu-şi dădea încă bine seama cum devenise erou. Într-o zi de primăvară ce-i veni lui? porni singur la plimbare, şi merse tot înainte crezând că omul ca şi animalul are dreptul să se folosească de picioarele lui aşa cum îi place. Nu făcu nici două leghe şi se pomeni că patru alţi eroi, înalţi şi zdraveni, îl ajung din urmă, îl leagă şi-l duc la închisoare. Fu întrebat după lege ce-i place mai mult: să-i tragă tot regimentul câte treizeci şi şase de nuiele sau să fie dăruit cu douăsprezece gloanţe de plumb în cap. Degeaba spuse el că voinţa omului e liberă şi că n-avea poftă nici de una, nici de alta; trebui să aleagă. Se hotărî pe temeiul acelui dar de la Dumnezeu, care se cheamă libertate, să aleagă nuielele. De treizeci şi şase de ori trebuia să treacă prin faţa regimentului şi fiecare soldat să-i tragă câte o nuia; a trecut de două ori. Regimentul era alcătuit din două mii de oameni; s-a ales cu patru mii de lovituri care de la ceafă până la şezut i-au dezgolit muşchii şi nervii. Când să înceapă a treia oară, Candid, care nu mai putea, ceru ca o favoare să fie împuşcat. Căpătă această favoare. Îl legară la ochi şi îl puseră în genunchi. Regele bulgarilor, care tocmai trecea pe-acolo, întrebă ce-a făcut osânditul şi, cum era foarte deştept, înţelese după ce vorbi cu Candid că acesta era un june metafizician care habar n-avea ce-i pe lume şi îl iertă de pedeapsă cu o mărinimie care va fi slăvită în toate jurnalele şi în toate vremurile. Un chirurg cumsecade îl

vindecă pe Candid în trei săptămâni cu cataplasmele prescrise de Dioscoride. Începuse tocmai să i se prindă pielea şi putea acuma să umble când regele bulgarilor se război cu regele abarilor.

Capitolul III

CUM A FUGIT CANDID DE LA BULGARI ŞI CE S-A MAI ÎNTÂMPLAT CU EL

Nimic nu era aşa de frumos, de fercheş, de strălucit şi de bine orânduit cum erau cele două oştiri. Trâmbiţele, surlele, oboii, tobele, tunurile alcătuiau o armonie cum nici în infern nu se află. Mai între tunurile au doborât cam şase mii de inşi de fiecare parte; pe urmă puştile au mai scos din cea mai bună lume care există vreo nouă sau zece mii de ticăloşi care o infectau. Baionetele au fost şi ele raţiunea suficientă a morţii câtorva mii de oameni. Cu totul au fost secerate la vreo treizeci de mii de suflete. Candid, care tremura ca un filosof, se ascunse cum putu mai bine tot timpul cât a ţinut acest măcel eroic.

În sfârşit, când cei doi regi puseră să se cânte un *Te-Deum*, fiecare în tabăra lui, Candid se gândi că ar fi mai bine să se ducă să mediteze aiurea asupra efectelor şi a cauzelor. Trecu peste mormane de morţi şi de muribunzi şi ajunse într-un sat de prin apropiere, care era numai cenuşă: era un sat abar; îi dăduseră foc bulgarii după legile dreptului public, într-un loc nişte bărbaţi potricăliţi de lovituri se uitau cum mureau soţiile lor înjunghiate, cu copii la sânul plin de sânge; mai încolo nişte fete cu pântecele spintecat, după ce îndestulaseră nevoile naturale ale câtorva eroi, îşi dădeau sufletul; altele, pe jumătate arse, se rugau să le omoare. Bucăţi de creier erau împrăştiate pe jos, alături de braţe şi picioare tăiate.

Candid plecă de-acolo cât mai repede şi ajunse în alt sat; acesta era al bulgarilor şi eroii abari făcuseră aici la fel. Candid, călcând pe trupuri încă vii şi făcându-şi drum prin dărâmături, ieşi în sfârşit din teatrul războiului, cu câteva merinde în raniţă şi fără să uite pe domnişoara

Cunigunda. Merindele i se isprăviră când ajunse în Olanda; cum însă auzise că în ţara aceea toată lumea era bogată şi că oamenii erau buni creştini, se gândi că o va duce aici tot aşa de bine ca în castelul domnului baron până a nu fi alungat din cauza ochilor frumoşi ai domnişoarei Cunigunda.

Ceru de pomană câtorva inşi cu mutre grave, dar aceştia îi răspunseră toţi că, dacă nu se lasă de meseria asta, are să nimerească într-o casă de corecţie, să înveţe acolo cum să trăiască.

După aceea intră în vorbă cu unul care cuvântase singur despre milostenie un ceas în şir, în faţa unei mari adunări de oameni. Oratorul acesta se uită la el chiorâş şi îi spuse:

— Ce cauţi aici? Eşti pentru cauza cea dreaptă?

— Nu este efect fără cauză, zise cu modestie Candid; totul se înlănţuie în chip necesar şi e orânduit cât se poate de bine. A trebuit să fiu alungat şi să n-o mai văd pe domnişoara Cunigunda, să fiu bătut cu nuiele şi trebuie acuma să-mi cerşesc pâinea până oi fi în stare să mi-o câştig singur, toate acestea nu puteau să fie altfel.

— Ascultă, amice, îi spuse oratorul, dumneata crezi că papa e anticrist?

— Până acuma n-am auzit una ca asta, răspunse Candid; că o fi sau nu, habar n-am, dar eu atâta ştiu că n-am ce mânca.

— Nici nu eşti vrednic să mănânci, îi spuse celălalt. Pleacă de-aici, ticălosule, pleacă, păcătosule! În viaţa mea să nu te mai văd!

Soţia oratorului, uitându-se pe geam şi văzând un om care nu credea că papa e anticrist, îi turnă în cap un... O, Doamnei la ce străşnicii ajunge zelul religios al cucoanelor!

Un om care nu fusese botezat, un bun anabaptist, pe nume Jacob, văzu felul răutăcios şi murdar în care era tratat un frate de-al lui, o vieţuitoare cu două picioare, şi

care avea un suflet; îl luă şi-l duse la el acasă, îl spălă, îi dădu pâine şi bere, îi mai dădu şi doi florini şi voi chiar să-l pună să lucreze în manufactura lui de stofe persane fabricate în Olanda. Candid, aproape închinându-se în faţa lui, spuse:

— Maestrul Pangloss avea dreptate când spunea că în lumea asta toate-s cum nu se poate mai bine, fiindcă, uite, acuma dărnicia dumitale mă mişcă mult mai mult decât asprimea domnului celuia cu mantie neagră şi a soţiei dumisale.

A doua zi, pe când se plimba, dădu de un cerşetor, plin tot de bube, cu ochii stinşi, cu nasul ros, cu gura strâmbă, cu dinţii stricaţi şi vorbind din gât, chinuit de o tuse cumplită şi scuipându-şi dinţii la fiecare opinteală.

Capitolul IV

CUM CANDID SE ÎNTÂLNI CU POSTUL LUI MAGISTRU DE FILOSOFIE, DOCTORUL PANGLOSS, ŞI CE S-A MAI ÎNTÂMPLAT DUPĂ ACEEA

Candid, cuprins mai mult de milă decât de scârbă, dădu acestui groaznic cerşetor cei doi florini pe care îi primise de la cinstitul său anabaptist Jacob. Arătarea se uită lung la el, începu să plângă şi se repezi să-l îmbrăţişeze. Candid, speriat, se dădu înapoi.

— Vai! spuse nenorocitul către celălalt nenorocit, nu mai cunoşti tu pe Pangloss, la care ţineai aşa de mult?

— Cum se poate? Dumneata eşti, magistre? dumneata, în halul ăsta? Dar ce-ai păţit? De ce n-ai mai rămas în cel mai frumos castel din lume? Şi domnişoara Cunigunda, perla fetelor, capodopera naturii, ce mai face?

— Cad de pe picioare, zise Pangloss.

Candid îl luă şi-l duse repede la staulul anabaptistului şi îi dădu o bucată de pâine. Şi după ce Pangloss îşi mai veni în fire îl întrebă:

— Spune, ce face domnişoara Cunigunda?

— A murit, răspunse Pangloss.

Candid leşină când auzi asta. Prietenul îl trezi din

leşin cu nişte oţet prost care se găsea din întâmplare în staul. Candid deschise ochii:

— A murit Cunigunda! Ah! unde-i cea mai buuă dintre lumi? Dar de ce a murit? Nu cumva pentru că a văzut cum am fost dat afară cu picioare-n spate din frumosul castel al domnului baron?

— Nu, spuse Pangloss. Au spintecat-o nişte soldaţi bulgari după ce au siluit-o cât au putut; domnul baron a vrut s-o apere şi atunci i-au crăpat capul; pe doamna baroană au tăiat-o în bucăţi; elevul meu, săracul, a păţit ce-a păţit şi soră-sa; iar din castel n-a mai rămas piatră peste piatră, niciun şopron, nicio oaie, nicio raţă, niciun copac; dar măcar am fost răzbunaţi fiindcă abarii au făcut şi ei tot aşa într-o baronie din apropiere care era a unui senior bulgar.

La vorbele acestea, Candid leşină iar; şi după ce îşi veni iar în fire şi spuse tot ce trebuia să spună, întrebă pe Pangloss ce cauză, ce efect şi ce raţiune suficientă îl aduseseră în halul în care era.

— Vai! spuse Pangloss, amorul m-a adus în starea asta; amorul, consolatorul speciei umane, păstrătorul universului, sufletul tuturor fiinţelor simţitoare, gingaşul amor.

— Vai, spuse Candid, am cunoscut şi eu amorul acesta, stăpân peste inimi, sufletul sufletului nostru; de pe urma lui nu m-am ales decât doar cu o sărutare şi cu douăzeci de picioare-n spate. Dar cum o cauză atât de frumoasă a putut să producă în dumneata un efect atât de groaznic?

Pangloss răspunse cu aceste vorbe:

— O, scumpul meu Candid! o ştii pe Paquette, servitoarea aceea drăguţă a slăvitei noastre baroane; m-am înfruptat în braţele ei din plăcerile raiului care au stârnit însă această boală a iadului care, după cum vezi, mă roade; Paquette o avea şi poate a şi murit de boala asta. O căpătase în dar de la un călugăr cordelier foarte

învăţat care ajunsese să-i afle originea: el o luase de la o contesă bătrână, care o căpătase de la un căpitan de cavalerie, care o prinsese de la o marchiză, care o primise de la un paj, care o căpătase de la un iezuit care, pe când era novice, o luase de-a dreptul de la unul din tovarăşii lui Cristofor Columb. Cât despre mine eu n-am s-o mai dau nimănui fiindcă sunt pe moarte.

— O, Pangloss, spuse Candid, ciudată genealogie mai e şi asta! nu cumva o fi pornind chiar de la diavol?

— Nu, de loc! replică înţeleptul; boala asta era un lucru de care era nevoie neapărat în cea mai bună lume care există, un ingredient necesar; fiindcă, dacă Columb n-ar fi luat-o, într-o insulă a Americii, boala asta, care otrăveşte izvorul naşterilor, care adesea chiar împiedică naşterea şi care este în chip evident împotriva marelui scop al naturii, n-am avea azi nici şocolata, nici coşenila; mai trebuie de observat că până acuma, pe continentul nostru, boala asta numai noi o cunoaştem, cum numai noi cunoaştem controversa. Turcii, indienii, persanii, chinezii, siamezii, japonezii încă n-o cunosc; dar este o raţiune suficientă ca s-o cunoască şi ei peste câteva secole. Deocamdată printre noi s-a răspândit straşnic, mai ales. În acele mari armate alcătuite din cinstiţi stipendiari binecrescuţi, care hotărăsc soarta statelor; poţi să fii sigur că, atunci când treizeci de mii de oameni se bat după toate regulile cu o armată tot aşa de mare ca număr, sunt cam câte douăzeci de mii de frenţoşi de fiecare parte.

— Straşnic lucru, zise Candid; acuma însă trebuie să te vindeci.

— Dar cum să mă vindec? spuse Pangloss; n-am niciun ban, dragul meu, şi nicăieri pe toată faţa pământului nu poţi nici să-ţi iei sânge, nici să-ţi faci o spălătură dacă nu plăteşti sau dacă n-ai pe careva care să plătească pentru tine.

La vorbele acestea Candid luă o hotărâre; se duse şi se aruncă la picioarele milostivului său anabaptist Jacob şi

îi zugrăvi în chip atât de mişcător starea în care ajunsese prietenul său încât acela nu şovăi o clipă: Îl luă la dânsul pe doctorul Pangloss şi îl vindecă pe cheltuiala lui. Pangloss, în cura pe care o făcu, nu pierdu decât doar un ochi şi o ureche. Scria bine şi ştia la perfecţie aritmetica. Anabaptistul Jacob îl luă să-i ţină socotelile. Două luni după aceea, fiind nevoit să se ducă la Lisabona cu treburi de-ale negustoriei lui, luă cu dânsul în corabie şi pe cei doi filosofi. Pangloss îi explică cum toate erau cât se poate de bine. Jacob nu era de părerea asta:

— Eu cred că oamenii au stricat puţintel natura pentru că ei nu s-au născut lupi şi totuşi s-au făcut lupi. Dumnezeu nu le-a dat nici tun de douăzeci şi patru calibru şi nici baionete, şi ei şi-au făcut baionete şi tunuri ca să se omoare unii pe alţii. Aş putea să pun la socoteală şi falimentele şi justiţia care pune mâna pe averea faliţilor ca să-i păgubească pe creditori.

— Acestea toate erau neapărat necesare, replică doctorul cel chior, şi nenorocirile particulare produc binele general, şi astfel cu cât sunt mai multe nenorociri particulare cu atâta e mai bine.

În vreme ce raţiona astfel, văzduhul începu să se întunece, vântul să bată din toate părţile şi o furtună cumplită se năpusti asupra corabiei, nu departe de portul Lisabonei.

Capitolul V

FURTUNĂ, NAUFRAGIU, CUTREMUR DE PĂMÂNT PRECUM ŞI CE S-A MAI ÎNTÂMPLAT CU DOCTORUL, PANGLOSS, CU CANDID ŞI CU ANABAPTISTUL JACOB

Jumătate din pasageri, slăbiţi, cu sufletul la gură din pricina nemaipomenitei tulburări pe care clătinarea unei nave o stârneşte în nervi şi în toate umorile trupului, zbuciumate şi împinse în toate părţile, nu aveau nici măcar puterea să se sperie de primejdie. Ceilalţi ţipau şi se rugau. Pânzele se rupseră, catargele se frânseră în două, corabia se sparse. Lucra care putea, nimeni nu se

pricepea, nimeni nu comanda. Anabaptistul dădea şi el o mână de ajutor; era pe puntea superioară; un matelot furios îi dă una în cap şi îl doboară, dar din cauză că s-a repezit prea tare ca să dea în el îşi pierde echilibrul şi cade în apă cu capul în jos. În cădere se agaţă de o bucată de catarg. Milostivul Jacob îi sare în ajutor, îi întinde mâna să se urce dar, aplecându-se, cade peste bord, în mare, în văzul matelotului care însă nici nu se sinchiseşte de el şi-l lasă să se înece. Candid se apropie, vede pe binefăcătorul lui cum iese o clipă deasupra apei apoi se scufundă pe totdeauna. Vrea să se arunce după el în mare; filosoful Pangloss îl opreşte şi îi dovedeşte că rada Lisabonei a fost formată anume pentru ca acest anabaptist să se înece în ea. În vreme ce dovedea asta *a priori*, corabia se sparse în întregime şi toţi pieriră afară de Pangloss, de Candid şi de sălbaticul acela de matelot care înecase pe vrednicul anabaptist; ticălosul ajunse înot la ţărm, iar Pangloss şi Candid fură şi ei duşi acolo de valuri pe o scândură.

După ce-şi veniră puţin în fire se îndreptară spre Lisabona. Cu banii pe care îi mai aveau trăgeau nădejde că vor scăpa de foame după ce scăpaseră de furtună.

Tocmai intrau în oraş plângând moartea binefăcătorului lor când deodată simt că le fuge pământul de sub picioare[5]; în port marea se umflă clocotind şi sfarmă corăbiile ancorate. Valuri de foc şi cenuşă acopăr străzile şi pieţele publice; casele se năruie, acoperişurile se prăbuşesc peste temelii iar temeliile se împrăştie; treizeci de mii de locuitori de toate vârstele, bărbaţi şi femei, sunt zdrobiţi de dărâmături. Matelotul trase o sudalmă, şuieră şi spuse:

— E rost de căpătuială pe-aici.

— Care-o fi oare raţiunea suficientă a acestui fenomen? se întrebă Pangloss.

— Ăsta-i sfârşitul lumii! strigă Candid.

---

5 E vorba de cutremurul din Lisabona de la 1 noiembrie 1755 (n. t.).

Matelotul se repede printre dărâmături, înfruntă moartea ca să găsească bani, găseşte, pune mâna pe ei, se îmbată, şi după ce se satură de băutură cumpără favorurile primei fete binevoitoare pe care o întâlneşte printre dărâmăturile caselor, printre muribunzi şi morţi. Pangloss îl tot trăgea de mânecă şi îi spunea:

— Dragul meu, nu-i bine ce faci, greşeşti faţă de raţiunea universală, nu-i vremea acum de treburi de astea.

— Pe dracul! răspunse matelotul; eu sunt matelot şi-s de loc din Batavia; de patru ori am fost în Japonia şi de patru ori am călcat pe cruce[6]. Ai şi găsit cui să vorbeşti de raţiunea ta universală!

Candid fusese rănit de nişte pietre care căzuseră peste el; şedea acuma întins în stradă, acoperit de dărâmături. Spuse lui Pangloss:

— Vai! adu-mi de pe undeva nişte vin şi ulei, că mor.

— Cutremurul acesta de pământ nu-i lucru nou, zise Pangloss. Oraşul Lima din America a păţit la fel anul trecut; aceleaşi cauze, aceleaşi efecte; trebuie să fie cu siguranţă o dâră de pucioasă pe sub pământ de la Lima până la Lisabona.

— Foarte probabil, spuse Candid; acuma însă, pentru Dumnezeu, adu-mi puţin ulei şi vin.

— Cum probabil? o întoarse filosoful; eu susţin că lucrul acesta este demonstrat.

Candid îşi pierdu cunoştinţa şi Pangloss îi aduse nişte apă de la o cişmea din apropiere.

A doua zi, tot umblând printre-dărâmături, găsiră ceva de mâncare şi se mai întremară puţin. După aceea dădură ca şi ceilalţi o mână de ajutor locuitorilor oraşului care scăpaseră cu viaţă. Câţiva cetăţeni pe care îi ajutară

---

6 în urma unei conspiraţii a creştinilor în Japonia, împăratul Jemeţ dăduse un edict prin care toţi străinii erau alungaţi din Japonia; numai olandezii, care descoperiseră complotul, au avut voie să rămînă, cu condiţia să renunţe la practicarea religiei creştine şi să calce pe cruce (n. t.).

le dădură o masă cum nu se putea mai bună pentru asemenea vremuri grele; e drept că fu o masă tristă: mesenii îşi udau pâinea cu lacrimi; Pangloss însă îi mângâie spunându-le că lucrurile nu puteau să fie altfel decât erau:

— Ce se întâmplă acuma e tot ce poate fi mai bine; şi asta fiindcă dacă este un vulcan la Lisabona, înseamnă că nu putea să fie în altă parte; pentru că e cu neputinţă ca lucrurile să nu fie acolo unde sunt; şi tot ce se întâmplă e bine.

Un bărbat îmbrăcat în negru, cirac de-al Inchiziţiei, care şedea lângă el, luă cuviincios cuvântul şi spuse:

— După cât văd, domnul nu crede în păcatul originar: fiindcă, dacă totul e cum nu se poate mai bine, atunci asta înseamnă că n-a fost nici cădere în păcat, nici pedeapsă.

— Cer respectuos iertare excelenţei-voastre, răspunse încă şi mai cuviincios Pangloss, dar căderea omului în păcat şi blestemul intrau în chip necesar în cea mai bună lume cu putinţă.

— Domnul aşadar nu crede în libertate? întrebă ciracul.

— Să-mi dea voie excelenţa-voastră să spun că libertatea poate să existe în acelaşi timp cu necesitatea absolută: era necesar ca să fim liberi iar voinţa determinată…

Pangloss era la mijlocul frazei când ciracul făcu un semn din cap valetului său care îi turna vin de Porto sau de Oporto.

Capitolul VI

CUM A FOST FĂCUT UN FRUMOS AUTODAFE CA SĂ SE OPREASCĂ CUTREMURELE DE PĂMÂNT ŞI CUM CANDID A FOST BĂTUT LA SPATE

După cutremurul de pământ care distrusese trei sferturi din Lisabona, înţelepţii nu găsiră altceva mai bun ca să împiedice o ruină totală decât să dea poporului un frumos autodafe; universitatea din Coimbra hotărâse că

spectacolul câtorva persoane arse la foc mic, cu mare ceremonie, este un mijloc fără greş, pe care, dacă-l întrebuinţezi, pământul nu se mai cutremură.

Ca urmare a acestei hotărâri, fusese arestat un biscayan dovedit că s-a însurat cu cumătră-sa şi doi portughezi care mâncaseră un pui după ce îi scoseseră grăsimea; după masă doctorul Pangloss şi cu discipolul său Candid fură arestaţi şi ei, unul pentru că vorbise, celălalt pentru că ascultase cu un aer de încuviinţare: fură duşi amândoi, dar nu împreună, în nişte apartamente foarte răcoroase în care niciodată nu te supăra soarele; după ce stătură acolo o săptămână îi îmbrăcară cu câte un sanbenito[7] iar în cap le puseră câte o mitră de hârtie; pe mitra şi pe sanbenito-ul lui Candid erau zugrăvite flăcări întoarse cu vârful în jos şi draci care nu aveau nici coadă, nici gheare; dracii lui Pangloss aveau gheare şi coadă iar flăcările se ridicau drept în sus. Merseră îmbrăcaţi aşa în procesiune şi ascultară o predică foarte patetică după care urmă o frumoasă muzică monotonă. Candid fu bătut la spate în cadenţă în timp ce cântau; biscayanul şi cei doi inşi, care nu voiseră să mănânce partea grasă, fură arşi pe rug iar pe Pangloss îl spânzurară deşi nu era obiceiul. Chiar în ziua aceea pământul s-a cutremurat din nou cu un vuiet înspăimântător.[8]

Candid, speriat, tulburat, ameţit, plin de sânge şi gâfâind, îşi spunea lui însuşi: „Dacă o fi asta cea mai bună lume cu putinţă, atunci ce-or fi celelalte? C-am fost bătut la spate, treacă-meargă, am mai păţit-o tot aşa şi la bulgari; dar de ce-a trebuit, dragul meu Pangloss, cel mai mare dintre toţi filosofii, să te văd spânzurat fără să ştiu de ce? Şi tu, o! scumpul meu anabaptist, cel mai bun şi mai de treabă dintre oameni, de ce a trebuit să mori înecat în

---

7 Tunică galbenă pe care Inchiziţia o punea acelora pe care îi condamna (n. t.).

8 Au mai fost într-adevăr cutremure în 1756 (n. t.).

port? Şi dumneata, domnişoară Cunigunda i perla fetelor 1 de ce-a trebuit să fii spintecată?

Plecă de-acolo, abia ţinându-se, dăscălit, bătut, iertat şi blagoslovit; deodată, o babă îl opri în drum şi-i spuse:

— Ţine-ţi firea şi hai cu mine.

Capitolul VII

CUM S-A ÎNGRIJIT O BABĂ DE CANDID ŞI CUM EL A GĂSIT IAR CEEA CE IUBEA

Candid nu-şi ţinu firea dar se duse cu baba într-o magherniţă; aici ea îi dădu un borcan de alifie ca să se ungă, îi lăsă ceva de mâncat şi, de băut şi, arătându-i un pătuc destul de curat, pe care era un rând de straie, îi spuse:

— Mănâncă, bea şi culcă-te şi Maica Domnului din Atocha, preasfântul Anton din Padova şi preasfântul

Iacob de Compostella să te aibă în sfântă lor pază! Mâine viu iar.

Candid, mirat de tot ce văzuse, de tot ce îndurase şi mai mult decât de orice mirat de bunătatea babei, dădu să-i sărute mâna.

— Nu mie trebuie să-mi săruţi mâna, îi spuse ea; mâine viu iar. Acuma unge-te cu alifia asta, mănâncă şi te culcă.

Candid, cu toate nenorocirile, mâncă şi dormi. A doua zi baba îi aduse o gustare, îi cercetă spatele, îl unse cu altă alifie; după aceea îi aduse prânzul iar seara se întoarse şi îi aduse cina. A treia zi, tot aşa.

— Cine eşti dumneata? o tot întreba Candid. De unde atâta bunătate? cum aş putea să-ţi mulţumesc?

Baba nu răspundea nimic. Seara veni iar dar nu mai aduse de mâncare.

— Hai cu mine, zise ea, şi nu scoate o vorbă.

Îl ia de braţ şi ies amândoi din oraş mergând aşa vreun sfert de milă, până ajung la o casă singuratică împrejmuită de grădini şi de canaluri. Baba bate la o uşă scundă. Uşa se deschide şi baba îl duce pe Candid pe o

scară tăinuită, într-o odaie cu aurituri, îl lasă pe o canapea de brocart, închide uşa şi pleacă. Lui Candid i se părea că visează şi se gândea că viaţa lui de până atunci fusese un vis urât iar clipa de faţă era un vis frumos.

Baba se întoarse în curând. Ţinea de braţ, sprijinind-o cu greu, pe o femeie care tremura din tot trupul, de o statură maiestuoasă, strălucind de pietre scumpe şi cu faţa acoperită de un văl.

— Ridică vălul, îi spuse lui Candid baba.

Tânărul se apropie şi ridică vălul cu sfială. Ce clipă a fost 1 Ce surpriză! Să fie oare domnişoara Cunigunda? Era chiar ea. Puterile îl părăsesc, nu poate să scoată măcar o vorbă şi cade la picioarele ei. Cunigunda cade pe canapea. Baba îi stropeşte cu spirt; îşi vin amândoi în simţiri, vorbesc unul cu altul; la început sunt numai vorbe fărât şir, întrebări şi răspunsuri care g. P, Igefuoişează, suspine, lacrimi, strigăte. Baba îi sfătuieşte să facă mai puţină larmă şi îi lasă singuri.

— Cum, dumneata eşti? îi spune Candid, va să zică trăieşti şi eşti acum în Portugalia! Va să zică nu te-au siluit şi nu ţi-au spintecat pântecele aşa cum mi-a spus Pangloss filosoful?

— Ba da, răspunse frumoasa Cunigunda; dar nu moare cineva numaidecât de pe urma unor asemenea întâmplări.

— Dar tatăl şi mama dumitale au fost omorâţi?

— Au fost omorâţi, spuse Cunigunda, şi începu să plângă.

— Şi fratele dumitale?

— Frate-meu a fost omorât şi el.

— Şi cum ai ajuns în Portugalia? şi cum ai aflat că sunt şi eu aici? şi prin ce întâmplare nemaipomenită ai pus să mă aducă în casa asta?

— Am să-ţi spun toate, răspunse Cunigunda, dar mai întâi să-mi povesteşti ce ai făcut după ce mi-ai dat sărutarea aceea nevinovată şi după ce tot atunci ai căpătat

nişte picioare în spate.

Candid se supuse cu adânc respect şi, deşi era tulburat şi glasul îi tremura, şi deşi îl dureau încă şalele, îi povesti în chipul cel mai naiv tot ce păţise din clipa când se despărţiseră. Cunigunda asculta şi ridica ochii la cer; plânse când auzi de moartea vrednicului anabaptist şi a lui Pangloss şi după aceea începu şi ea să-i povestească lui Candid, care nu pierdea o vorbă şi o sorbea din ochi.

Capitolul VIII POVESTEA CUNIGUNDE1

Eram în pat şi dormeam dusă când a binevoit cerul să trimită pe bulgari în castelul nostru cel frumos din Thunder-ten-tronckh; au omorât pe tata şi pe frate-meu şi pe marna au tăiat-o în bucăţi. Un bulgar voinic, înalt cât o prăjină, văzând că leşinasem la ceea ce se întâmplase sub ochii mei, începu să măsiluiască; asta m-a făcut să-mi viu iar în fire, am ţipat, m-am zbătut, l-am muşcat, l-am zgâriat, şi voiam să-i scot ochii zdrahonului celuia de bulgar; de unde să-mi închipui eu că tot ce se întâmplă acum în castelul tatii era ceva obişnuit în asemenea împrejurări? Mojicul m-a lovit cu cuţitul în partea stângă, am şi acuma semnul.

— Vai! aş vrea să-l văd şi eu, spuse naivul Candid.

— Ai să-l vezi, spuse Cunigunda; să-ţi spun mai întâi ce-a mai fost.

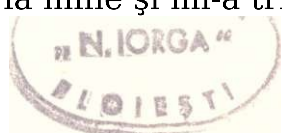
— Da, spune i zise Candid.

Cunigunda luă iar firul povestei:

— În vremea asta a intrat un căpitan bulgar. Eu eram plină de sânge şi soldatul fără să se sinchisească îşi vedea de treabă. Căpitanul s-a mâniat când a văzut că mojicul n-are niciun respect faţă de el şi l-a ucis pe trupul meu. După aceea a pus să mă oblojească, m-a luat prizonieră şi m-a dus în tabăra lui. Îi spălam puţinele cămăşi pe care le avea, îi făceam de mâncare. Zicea că-s foarte frumuşică, trebuie să mărturisesc; şi, ce să spun, era şi el foarte chipeş şi avea o piele albă şi moale; încolo, nu prea era deştept şi de filosofie habar n-avea: se vedea îndată că nu fusese crescut

de doctorul Pangloss. După vreo trei luni, când şi-a isprăvit banii, s-a săturat de mine, m-a vândut unui evreu pe care-l chema don Issachar, care făcea negoţ în Olanda şi în Portugalia şi căruia îi plăceau grozav femeile. Evreul acesta era foarte ahtiat după mine dar eu nu m-am lăsat; am rezistat mai bine decât faţă de soldatul bulgar: o femeie cinstită poate să fie siluită o dată, dar tocmai din cauza asta virtutea ei se sporeşte şi mai tare. Evreul, ca să mă îmblânzească, m-a adus în casa asta în care mă vezi acuma. Credeam până atunci că nimic nu era mai frumos pe lume decât castelul din Thunder-ten-tronckh dar acuma văd că mă înşelam...

Marele inchizitor m-a zărit odată la biserică; s-a uitat mult la mine şi mi-a trimis vorbă că are să-mi

spună ceva în taină. M-am dus la el la palat. I-am povestit cine sunt iar el mi-a spus că nu era ceva vrednic de rangul meu să fiu a unui israelit. M-a cerut lui don Issachar dar acesta, care e bancherul Curţii şi om cu vază, nici n-a vrut s-audă. Inchizitorul l-a ameninţat atunci cu un autodafe. În sfârşit, evreul meu speriat a făcut cu el un târg şi anume că eu şi cu casa să fim a amândurora, evreul să vină lunea, miercurea şi sâmbăta iar inchizitorul în toate celelalte zile. Sunt şase luni de când ţine învoiala. S-au cam sporovăit uneori pentru că nu ajungeau să se înţeleagă dacă noaptea de sâmbătă spre duminică trebuie socotită după legea veche sau după legea nouă. Deocamdată eu am rezistat şi unuia şi celuilalt şi cred că tocmai de asta amândoi mă iubesc mereu.

Ca să alunge urgia cutremurelor şi ca să-l sperie pe don Issachar, monseniorul s-a gândit să facă un autodafe. Mi-a făcut cinstea să mă poftească şi pe mine. Am avut un loc foarte bun. Între slujba religioasă şi execuţie, s-au

servit răcoritoare doamnelor. Am fost cuprinsă de groază când am văzut că-s arşi pe rug cei doi evrei şi biscayanul care se însurase cu cumătră-sa. Care nu mi-a fost însă mirarea, groaza şi tulburarea când am văzut îmbrăcat cu san-benito şi în cap cu o mitră o figură care semăna cu aceea a lui Pangloss i M-am frecat la ochi, m-am uitat mai bine şi am văzut cum îl spânzura. Mi s-a făcut rău; dar abia mi-am venit iar în fire şi te-am văzut dezbrăcat, cu spatele gol: asta a fost culmea groazei, culmea durerii şi a deznădejdii. Trebuie să-ţi spun de altfel că pielea ta e mai albă şi mai frumoasă decât a căpitanului meu bulgar. Priveliştea asta a sporit şi mai tare sentimentele care mă copleşeau, care mă rodeau. Am vrut să strig şi să le spun: „Opriţi-vă, barbarilor!” dar glasul mi s-a stins în gât şi de altfel strigătele mele ar fi fost degeaba. După ce te-au bătut zdravăn, mi-am spus: „Cum se face oare că simpaticul Candid şi înţeleptul Pangloss se află acuma în Lisabona, unul ca să capete o sută de bice şi celălalt ca să fie spânzurat din porunca monseniorului inchizitor a cărui iubită sunt? Pangloss m-a amăgit deci cumplit atunci când mi-a spus că toate în lumea asta merg cum nu se poate mai bine”.

Tulburată cumplit, când ieşindu-mi din fire, când gata să mor de slăbiciune, îmi era plin capul de omorul tatii, al mamei, al fratelui meu, de neobrăzarea ticălosului de soldat bulgar, de lovitura de cuţit pe care mi-o dăduse, de robia mea, de slujba mea de bucătăreasă, de căpitanul meu bulgar, de scârbosul don Issachar, de groaznicul inchizitor, de spânzurarea doctorului Pangloss, de psalmodia care se cânta în timp ce te bătea la spate, şi mai ales de sărutarea pe care ţi-o dădusem după paravan, ultima dată când te-am văzut. Am mulţumit lui Dumnezeu că după atâtea necazuri te-a adus iar lângă mine. Am spus babei mele să aibă grijă de tine şi să te aducă aici îndată ce s-o putea. A îndeplinit foarte bine ce i-am spus şi am putut astfel cu o nemaipomenită plăcere să te văd, să te

aud şi să vorbesc cu tine. Acuma însă cred că ţi-o fi foame grozav; şi mie mi-e foame straşnic; hai să mâncăm.

Stătură amândoi la masă şi, după ce mâncară, se aşezară iar pe canapeaua aceea frumoasă de care a mai fost vorba. Acolo erau când a sosit don Issachar, unul din stăpânii casei. Era tocmni zi de sâmbătă. Don Issachar venea să-şi exercite drepturile şi să-şi arate dragostea.

Capitolul IX

CE S-A ÎNTÂMPLAT CU CUNIGUNDA, CU CANDID, CU MARELE INCHIZITOR ŞI CU UN EVREU

Issachar asta era cel mai ţâfnos evreu din câţi au fost în Israel de la robia Babilonului până astăzi.

— Căţea de galileană ce eşti, zise el, nu ţi-i destul domnul inchizitor? Ce, şi puşlamaua asta trebuie să te împartă cu mine?

Spunând asta scoase un pumnal pe care-l purta întotdeauna şi, fără să-şi închipuie că potrivnicul lui era înarmat, se repezi la Candid; numai că vestfalianul nostru căpătase de la babă odată cu straiele şi o sabie. Repede trase sabia şi, cu toate că era om foarte blând din fire, culcă pe israelit la pământ, la picioarele frumoasei Cunigunda.

— Dumnezeule! strigă ea, ce ne facem acuma? Un bărbat ucis în casă la mine! Dacă vine vreun om al stăpânirii s-a isprăvit cu noi!

— Dacă Pangloss n-ar fi spânzurat, spuse Candid, desigur că ne-ar sfătui ce să facem în cumpăna asta, fiindcă era mare filosof. În lipsa lui hai s-o întrebăm pe babă.

Baba era foarte pricepută şi tocmai începuse să le dea un sfat când deodată se mai deschise o uşă. Era unu după miezul nopţii, începuse duminica. Ziua asta era a monseniorului inchizitor. Intră şi vede pe Candid ciomăgitul cu sabia în mână, un mort întins pe duşumea, Cunigunda înspăimântată şi baba dând sfaturi.

Iată ce se petrecu în clipa asta în sufletul lui Candid

şi ce se gândi el: „Dacă preasfântul ăsta strigă după ajutor, are să pună sigur să mă ardă; poate că face aşa şi cu Cunigunda; din porunca lui m-au bătut aşa de cumplit; mi-i rival; tot sunt pornit acuma pe omor, ce să mai stau la gânduri?” Raţionamentul acesta fu limpede şi repede; deci, fără să mai lase timp inchizitorului să se dezmeticească, îl străpunse cu spada şi-l culcă lângă evreu.

— Asta mai trebuia! zise Cunigunda. De-acuma nu mai avem nicio scăpare; o să fim excomunicaţi, ne-a sunat ceasul. Cum de-ai putut, tu care eşti aşa de blajin, să ucizi în două minute un evreu şi un preot?

— Draga mea, răspunse Candid, când eşti îndrăgostit, gelos şi ciomăgit de Inchiziţie, nici nu ştii ce mai ajungi să faci!

Baba luă atunci cuvântul şi spuse:

— La grajd sunt trei cai andaluzi cu tot ce trebuie pentru călărie. Candid să se ducă şi să pună şaua pe ei. Doamna are moyadori şi diamante: să ne urcăm pe cai, cu toate că în ce mă priveşte eu pot să şed numai pe o bucă, şi să plecăm la Cádiz; afară e frumos şi nu-i nimic mai plăcut decât să călătoreşti noaptea pe răcoare.

Candid într-o clipită pune şaua pe cai. Cunigunda, baba şi cu el fac treizeci de mile fără să se oprească, în timp ce ei erau departe, sfântă Hermandad soseşte; monseniorul e înmormântat într-o biserică frumoasă şi Issachar e aruncat la gunoi.

Candid, Cunigunda şi cu baba ajunseseră acuma în orăşelul Avacena, în munţii Sierra-Morena; erau la un han şi vorbeau astfel între dânşii.

Capitolul X

CÂT ERAU DE NENOROCIŢI CANDID, CUNIGUNDA ŞI CU BABA CÂND AU AJUNS LA CADIZ ŞI CUM S-AU ÎMBARCAT

— Oare cine mi-o fi furat banii şi diamantele? spunea plângând Cunigunda; cu ce-o să trăim acuma? ce-o să ne facem? unde mai găsesc eu inchizitori şi evrei care să-mi

dea diamante şi bani?

— Tare mă tem, spuse baba, că asta e isprava unui cuvios călugăr cordelier care era aseară la han la Badajos când eram şi noi. Să mă ierte Dumnezeu dacă greşesc dar ştiu că de două ori a intrat la noi în odaie şi a plecat cu mult înaintea noastră.

— Pangloss, spuse Candid, mi-a demonstrat de multe ori că bunurile pământeşti sunt ale tuturor oamenilor deopotrivă şi că fiecare are acelaşi drept asupra lor. Potrivit acestor principii, călugărul ar fi trebuit totuşi să ne lase şi nouă măcar atâta cât ne trebuie ca să putem merge mai departe. Nu ne-a mai rămas chiar nimic, Cunigunda, frumoasa mea?

— Nicio para, spuse ea.

— Oare ce-i de făcut? zise Candid.

— Să vindem un cal, spuse baba; eu am să mă urc la spatele domnişoarei, cu toate că nu pot să şed decât numai pe o bucă, şi aşa o să ajungem la Cádiz.

În hanul la care trăseseră era şi un stareţ de benedictini; acesta cumpără calul, cu preţ ieftin. Candid, Cunigunda şi cu baba trecură prin Lucena, prin Chillao, prin Lebrixa şi ajunseră în sfârşit la Cádiz. Tocmai se pregătea o flotă şi se strângeau trupe ca să-i înveţe minte pe cuvioşii călugări iezuiţi din Paraguay, învinuiţi că ar fi răzvrătit o hoardă de-a lor împotriva regilor Spaniei şi Portugaliei. Candid, care făcuse milităria la bulgari, dădu o probă de muştru bulgăresc în faţa generalului acelei armate firave la număr şi făcu asta cu atâta graţie, cu atâta iuţeală, cu atâta uşurinţă, demnitate şi agilitate, încât i se dădu îndată comanda unei companii de infanterie. Iată-l deci căpitan. Se suie pe corabie cu domnişoara Cunigunda, cu baba, cu doi valeţi şi cu cei doi cai andaluzi care fuseseră ai marelui inchizitor al Portugaliei.

În timpul călătoriei au tot vorbit despre filosofia bietului Pangloss.

— Ne ducem acuma în altă lume, zicea Candid; cu siguranţă că aceea trebuie să fie lumea în care toate lucrurile merg bine; pentru că trebuie să mărturisim că, în lumea noastră de până acuma, am cam avut de ce să ne plângem atât în ce priveşte fizicul cât şi moralul.

— Te iubesc din toată inima, spunea Cunigunda, dar mi-i sufletul cutremurat şi acufna de ceea ce ani văzut şi am suferit.

— Lasă că are să fie bine, zicea Candid; uite şi marea în lumea asta nouă e mai bună decât mările Europei noastre; e mai blândă şi vânturile sunt mai statornice. Nu mai rămâne nicio îndoială că lumea nouă e cea mai bună lume cu putinţă.

— Să dea Dumnezeu! spunea Cunigunda; am fost însă aşa de groaznic de nenorocită în lumea mea încât, aproape că nu mai am nicio speranţă.

— Vă plângeţi, le spuse baba; dar voi n-aţi îndurat nenorocirile pe care le-am îndurat ou.

Cunigunda începu să râdă şi crezu că baba glumeşte când pretinde că e mai nenorocită decât ea.

— Vai! draga mea, îi spuse ea, dacă n-ai fost siluită de doi bulgari, dacă n-ai fost înjunghiată în pântece, dacă nu ţi s-au dărâmat două castele, dacă n-au fost omorâţi în faţa dumitale doi taţi şi două mame şi n-ai văzut cum doi iubiţi ai dumitale sunt bătuţi într-un autodafe, apoi nu văd cum ai putea să mă întreci; unde mai pui că m-am născut baroană cu şaptezeci şi două de spiţe în blazon şi am fost bucătăreasă.

— Domnişoară, răspunse baba, dumneavoastră nu ştiţi din ce neam mă trag eu şi dacă v-aş arăta şozutul n-aţi mai vorbi aşa şi n-aţi judeca lucrurile aşa de repede.

Cuvintele acestea stârniră o mare curiozitate în mintea Cunigundei şi a lui Candid. Baba începu să povestească aşa cum urmează.

Capitolul XI POVESTEA BABEI

N-am avut întotdeauna ochi tulburi şi cu pleoape înroşite; nasul meu nu mi-a ajuns întotdeauna până la bărbie şi n-am fost întotdeauna servitoare. Sunt fiica papei Urban al zecelea şi a prinţesei de Palestrina. Până la paisprezece ani am locuit într-un palat căruia toate castelele baronilor voştri nemţi n-ar fi slujit nici de grajd; şi numai o rochie de-a mea făcea mai mult decât toate mândreţele Westfaliei. Creşteam, mă făceam din ce în ce mai frumoasă, mai gingaşă şi mai nurlie; toţi se îngrijeau să-mi facă plăcere, toţi mă respectau şi puneau în mine speranţe mari: de pe-atunci începusem să inspir dragoste, sânii mi se împlineau; şi ce sâni! albi, tari, cioplIţi ca sânii Venerei de Medici; şi ce ochi, ce pleoape! ce sprâncene negre! ce flăcări ardeau în ei şi întunecau cu strălucirea lor stelele, aşa cum îmi spuneau poeţii de prin partea locului. Slujnicele care mă îmbrăcau şi mu dezbrăcau cădeau în extaz când mă priveau din faţă sau din spate; şi toţi bărbaţii ar fi vrut să fie în locul lor.

M-au logodit cu un prinţ suveran de Massa-Carrara. Şi ce prinţ! frumos ca şi mine, plin de gingăşie şi de nuri, strălucind de duh şi arzând de dragoste; l-am iubit cum iubeşti întâia oară, cu idolatrie, cu aprindere. Începură pregătirile de nuntă: erau de-o bogăţie şi de-o măreţie nemaipomenită, tot timpul numai baluri, jocuri, opere bufe; şi toată Italia mi-a făcut sonete din care niciunul nu era izbutit. Mă apropiam de clipa care trebuia să mă facă fericită când o marchiză bătrână care fusese amanta prinţului meu îl pofti la dânsa, la o ceaşcă de ciocolată: nici n-au trecut două ceasuri după asta şi prinţul a murit în nişte chinuri groaznice; dar asta încă nu-i nimic. Mama, foarte necăjită, deşi mult mai puţin decât eram eu, se hotărî să plece pe câtva timp din nişte locuri care ne

umpleau de tristeţe. Avea o moşie foarte frumoasă lângă Gaeta; ne-am îmbarcat pe o galeră aurită ca altarul de la Sfântul Petru din Roma. În drum un corsar din Sale[9] se năpusteşte asupra noastră; soldaţii noştri se apără cum se apără soldaţii papei adică aruncă armele şi cad în genunchi cerând corsarilor iertare *in articulo mortis*.

Piraţii îi despoaie pe toţi lăsându-i goi ca nişte maimuţe, şi pe mama la fel, şi tot aşa şi pe cameriste şi pe mine. E minunat lucru repeziciunea cu care domnii aceştia dezbracă lumea; m-a mirat însă mai mult decât orice că ne-au pus tuturor a degetul într-un loc în care noi femeile lăsăm să ni se pună de obicei numai canule. Ceremonia asta mi s-a părut foarte ciudată şi până când nu călătoreşti aşa judeci lucrurile. Am aflat însă în curând că ne-au făcut aşa ca să vadă dacă n-am ascuns acolo niscai diamante: e un obicei stabilit de multă vreme la naţiunile civilizate care au corăbii cu care străbat mările. Am mai aflat de pildă că domnii cavaleri de Malta fac asta întotdeauna când prind turci şi turcoaice; e o lege a dreptului ginţilor care n-a fost călcată niciodată.

Nu vă mai spun cât de greu e pentru o prinţesă tânără să fie dusă roabă în Maroc cu mamă-sa. Vă închipuiţi ce am avut de îndurat în corabia piraţilor. Mama era încă foarte frumoasă; domnişoarele noastre de onoare şi chiar slujnicele noastre aveau mai mulţi nuri decât are toată Africa; iar eu eram fermecătoare, eram frumuseţea, gingăşia însăşi şi eram fecioară; dar n-am rămas aşa multă vreme; floarea asta care fusese hărăzită prinţului de Massa-Carrara mi-a fost smulsă de căpitanul piraţilor; era un harap groaznic şi credea că-mi face cu asta o mare cinste. A trebuit într-adevăr ca doamna prinţesă de Palestrina şi cu mine să fim zdravene ca să putem rezista la tot ce-am suferit până am ajuns în Maroc 1 Dar să lăsăm asta; astea-s lucruri aşa de obişnuite încât nici nu face să

---

9 Oraş din Maroc al cărui port era pe vremuri un cuib de piraţi (n. t.).

mai vorbeşti de ele.

Marocul înota în sânge când am sosit. Cincizeci de fii ai împăratului Muley-Ismail aveau fiecare partidul lui; asta stârnise cincizeci de războaie civile; se băteau negri cu negri, smoliţi cu smoliţi, mulatri cu mulatri. Era un măcel necontenit de la un capăt la celălalt al ţării.

Abia ne-am scoborât din corabie şi nişte harapi dintr-un partid duşman aceluia din care făcea parte corsarul meu sau şi înfăţişat ca să-i ia prada. După diamante şi aur, noi eram ce avea el mai de preţ. Am văzut atunci o luptă aşa cum nu puteţi vedea în Europa. Oamenii de la miazănoapte n-au sânge aşa de aprins; nu sunt aşa de turbaţi după femei aşa cum sunt cei din Africa. Europenii voştri parcă au lapte în vine; vitriol, foc, curge în vinele locuitorilor din munţii Atlas şi din ţările vecine. S-au luptat cu înverşunarea leilor, a tigrilor şi a şerpilor din ţara lor, să s-aleagă care din ei va pune mâna pe noi. Un maur a apucat-o pe mama de braţul drept în timp ce locotenentul căpitanului meu o ţinea de braţul stâng; un soldat maur o apucă de un picior, unul din piraţii noştri de celălalt. Doamnele noastre se pomeniră aproape toate trase de câte patru soldaţi. Căpitanul meu mă ţinea ascunsă la spatele lui; era cu hangerul în mână şi ucidea pe toţi cei care îi înfruntau turbarea. Toate italiencele noastre şi mama au fost sfâşiate, tăiate, măcelărite de monştrii care se certau din pricina lor. Prizonierii tovarăşi cu mine, cei care îi prinseseră, soldaţii, mateloţii, harapii, smoliţii, albii, mulatrii, şi la urmă şi căpitanul meu, toţi au fost omorâţi, iar eu aproape moartă zăceam pe un morman de morţi. Scene de felul acesta se petreceau, după cum se ştie, cale de trei sute de poşte de jur-împrejur, dar nimeni nu uita să facă cele cinci rugăciuni pe zi poruncite de Mohamed.

Mi-am făcut drum cu greu prin grămezile de cadavre pline de sânge şi m-am târât până la un portocal, pe malul unui pârâu care curgea pe-acolo. M-am prăbuşit la pământ de groază, de osteneală, de desperare şi de foame. N-a

trecut mult şi simţurile mele copleşite fură cuprinse de somn, un somn care era mai mult un leşin. Zăceam aşa în starea asta de sfârşeală şi de nesimţire, între moarte şi viaţă, când m-am simţit deodată apăsată de ceva care se tot zbuciuma pe trupul meu. Am deschis ochii şi am văzut un om, alb şi chipeş, care ofta şi mormăia printre dinţi: *O che sciagura d'essere senza e*...!

Capitolul XII URMAREA NENOROCIRILOR BABEI

Mirată şi bucuroasă că aud limba ţării mele şi încă şi mai mirată de vorbele pe care le spunea omul acela, i-am spus că sunt nenorociri mai mari decât aceea de care se plângea el; i-am povestit în câteva cuvinte grozăviile pe care le îndurasem şi am căzut iar în nesimţire. El m-a luat şi m-a dus într-o casă din apropiere, m-a culcat, mi-a dat de mâncare, m-a servit, mi-a spus vorbe de mângâiere, mărturisindu-mi foarte măgulitor că nu mai văzuse femeie atât de frumoasă ca mine şi că niciodată nu-i păruse atât de rău că pierduse ceea ce nimeni nu mai putea să-i dea înapoi.

— Eu sunt din Napoli, zise el; în fiecare an acolo se claponesc două, trei mii de copii; unii mor de asta, alţii capătă o voce mai frumoasă decât a femeilor iar alţii guvernează state[10]. La mine operaţia asta a izbutit foarte bine şi am ajuns muzicant în capela doamnei prinţese de Palestrina.

— A mamei, am strigat eu.

— A mamei dumitale i strigă el cu lacrimi în ochi. Cum? dumneata eşti prinţesa cea tânără pe care eu am crescut-o până la şase ani şi care de pe atunci făgăduia să fie tot aşa de frumoasă cum eşti?

— Eu sunt; mama e la câteva sute de paşi de aici, tăiată în bucăţi, sub un morman de morţi...

I-am istorisit tot ce mi se întâmplase; mi-a povestit şi el întâmplările lui şi mi-a spus că fusese trimis de către o

10 în italiană: 0, ce nenorocire să fii fără c...! (n. t.).

putere creştină la regele Marocului ca să încheie cu acesta un tratat prin care i se furniza monarhului pulbere, tunuri şi corăbii ca să-l ajute să distrugă comerţul celorlalte puteri creştine.

— Mi-am îndeplinit misiunea, spuse acel vrednic eunuc; acuma am să mă îmbarc la Ceuta şi am să te duc înapoi în Italia. *Ma che sciagura d'essere senza e*…!

I-am mulţumit înduioşată până la lacrimi. El însă, în loc să mă ducă în Italia, m-a dus la Alger şi m-a vândut cleiului de-acolo. Abia am fost vândută şi ciuma aceea, care a făcut înconjurul-Africii, al Asiei şi al Europei, a izbucnit cu furie şi în Alger. Aţi văzut cutremure dar spuneţi-mi, domnişoară, aţi avut vreodată ciumă?

— Nu, n-am avut, răspunse baroana.

— Dacă aţi fi avut, zise baba, aţi spune că e mult mai cumplită decât un cutremur. În Africa e ceva foarte obişnuit. Am luat-o şi eu. Închipuiţi-vă ce situaţie pentru fata unui papă, în vârstă de cincisprezece ani, care numai în trei luni de zile îndurase sărăcia, robia, fusese siluită aproape în fiecare zi, văzuse pe mamă-sa tăiată în patru, îndurase foamea şi războiul şi acuma murea de ciumă în Alger! Totuşi n-am murit; dar eunucul meu şi cu cleiul şi aproape tot seraiul din Alger, toţi au pierit.

După ce s-a mai potolit un pic urgia ciumei aceleia cumplite, robii cleiului au fost vânduţi. Pe mine m-a cumpărat un negustor şi m-a dus la Tunis, acolo m-a vândut altui negustor care m-a vândut şi el la Tripoli; de la Tripoli am fost vândută cuiva din Alexandria, în Alexandria am fost iar vândută şi trimisă la Smirna, iar de la Smirna am ajuns la Constantinopol. Eram acuma a unui agă de ieniceri care nu mult după aceea a fost trimis să apere Azovul împotriva ruşilor care îl asediau.

Aga, care era un om foarte galant, şi-a luat cu el tot seraiul şi ne-a băgat într-un fort pe malul mării, cu doi eunuci negri şi o Strajă de douăzeci de soldaţi. O mulţime de ruşi au pierit în lupte dar nici ei nu s-au lăsat şi ne-au

plătit cu vârf şi îndesat. Azovul a fost trecut prin sabie şi foc, nu s-a ţinut seamă nici de sex, nici de vârstă. Numai fortul nostru mai rămăsese. Duşmanii au vrut mai întâi să ne înfometeze şi să ne silească să ne predăm. Cei douăzeci de ieniceri se juraseră însă că nu se vor preda niciodată. Când şi-au isprăvit merindele şi de frică să nu-şi calce jurământul au mâncat pe cei doi eunuci. După aceea s-au hotărât să mănânce şi femeile.

Aveam un imam foarte credincios şi foarte milos. El le-a ţinut o predică foarte frumoasă şi i-a convins să nu ne ucidă chiar de tot. Le-a spus:

— Tăiaţi numai câte o bucă fiecărei femei şi o să mâncaţi de minune; dacă o să mai trebuiască, peste câtăva vreme le-o tăiaţi şi pe cealaltă; cerul va ţine socoteală de-o faptă atât de bună şi voi o să aveţi ce mânca.

Imamul ştia cum să vorbească şi i-a convins. Ni s-a făcut la toate operaţia asta groaznică. Imamul ne-a uns cu balsamul care se pune copiilor când îi taie împrejur; eram pe jumătate moarte.

Nici n-au apucat bine să sfârşească ienicerii masa pe care le-o dădusem noi şi ruşii au şi sosit, de data asta în luntri. Niciun ienicer n-a scăpat cu viaţă. Chirurgi francezi sunt pretutindeni; era şi acolo unul, foarte priceput; ne-a îngrijit, ne-a vindecat şi am să-mi aduc aminte toată viaţa că, după ce rănile mi s-au închis, mi-a făcut propuneri. Tuturor de altfel ne-a spus să nu ne mâhnim, că lucrul acesta s-a mai întâmplat şi la alte asedii şi că asta era legea războiului.

Îndată ce tovarăşele mele au putut să umble au fost duse la Moscova. Eu am căzut pe mâna unui boier care m-a făcut grădinăriţă şi care îmi dădea în fiecare zi câte douăzeci de lovituri de bici. Cum însă seniorul ăsta peste doi ani a fost tras pe roată împreună cu alţi treizeci de boieri pentru nu ştiu ce intrigă de curte, m-am folosit de împrejurarea asta şi am fugit. Am străbătut toată Rusia, am fost servitoare de cârciumă la Riga, pe urmă la

Rostock, la Wismar, la Leipzig, la Kassel, la Utrecht, la Leyden, la Haga, Ja Rotterdam; am îmbătrânit în mizerie şi în ocară, numai cu o bucă şi amintindu-mi mereu că sunt fată de papă. De o sută de ori am vrut să mă omor dar n-am putut fiindcă îmi plăcea mereu viaţa. Slăbiciunea asta ridicolă e poate una din aplecările noastre cele mai nenorocite: este oare ceva mai prost pe lume decât să vrei să duci într-una o povară pe care în orice clipă ai vrea s-o arunci, să-ţi fie scârbă de fiinţa ta şi totuşi să ţii mereu la ea, să dezmierdăm şarpele care ne roade până când ne înghite inima?

Am văzut în ţările prin care m-a mânat soarta şi în birturile în care am servit un număr nemaipomenit de oameni care îşi urau viaţa; n-am văzut însă decât numai doisprezece care au pus capăt de bunăvoie nenorocirii lor: trei negri, patru englezi, patru genevezi şi un profesor german pe care îl chema Robeck[11]. Acuma în urmă am ajuns servitoare la don Issachar iar el m-a pus pe lângă dumneata, frumoasa mea domnişoară; m-am legat de soarta dumitale şi m-am ocupat mai mult de treburile dumitale decât de-ale mele. Nu ţi-aş fi spus nimic de necazurile mele dacă nu m-ai fi stârnit şi dacă n-ar fi obiceiul pe corabie să povesteşti câte ceva şi să alungi urâtul. Eu am experienţă şi cunosc lumea. Uite: pune pe fiecare călător să-şi povestească viaţa şi dacă s-o găsi măcar unul care să nu-şi fi blestemat de nenumărate ori zilele şi care să nu-şi fi spus lui însuşi că e cel mai nenorocit om din lume, să mă arunci în apă cu capul în jos.

Capitolul XIII

CUM A FOST SILIT CANDID SĂ SE DESPARTĂ DE FRUMOASA CUNIGUNDA ŞI DE BABĂ

---

11 Johann Robeck, născut la Calmar (Suedia) în 1672, s-a sinucis îneeîndu-se în Weser la Bremen în 1735. A scris o apologie a sinuciderii care a fost publicată în anul următor sub acest litiu: De morle voluntaria philosophorum el bonorum t'irorum, eliam Judaeoruni el Christianorum (n. t.).

Frumoasa Cunigunda, după ce auzi povestea babei, îi dădu acesteia toată cinstea cuvenită unei persoane de rangul şi de însemnătatea ei. Făcu aşa cum îi spusese baba: puse pe toţi călătorii rând pe rând să-şi povestească viaţa. Şi ea şi Candid îşi dădură seama că baba avea dreptate.

— Păcat, zise Candid, că înţeleptul Pangloss a fost spânzurat, împotriva obiceiului, într-un autodafe; ne-ar spune acuma o mulţime de lucruri minunate despre răul fizic şi răul moral care acopăr pământul şi marea iar eu m-aş încumeta să-i aduc respectuos câteva obiecţiuni.

În timp ce unii şi alţii îşi istoriseau viaţa, corabia îşi urma drumul. Ajunseră la Buenos Aires. Cunigunda, căpitanul Candid şi cu baba se duseră la guvernator, don Fernando de lbaraa y Figueora y Mascarenes y Lampurdos y Suza. Acest senior era foarte mândru, aşa cum se cuvine să fie un om care purta atâtea nume. Vorbea cu lumea plin de un nobil dispreţ, era aşa de grozav cu nasul pe sus, ridica glasul atât de necruţător, îşi lua o mutră aşa de îngâmfată, umbla atât de ţanţoş, încât tuturor celor care îl salutau le venea să sară la el să-l bată. Îi plăceau grozav femeile. Când o văzu pe Cunigunda se gândi că nu era pe lume femeie mai frumoasă decât ea. Cel dintâi lucru pe care l-a făcut a fost să întrebe dacă e soţia căpitanului. Felul cum puse această întrebare îl sperie pe Candid. Nu îndrăzni să spună că era soţia lui pentru că într-adevăr nu era; nu-i venea nici să spună că era soră-sa pentru că nu-i era nici soră; şi cu toate că această minciună oficioasă fusese foarte la modă la cei vechi[12] şi putea fi foarte de folos şi la cei moderni, sufletul lui era prea curat ca să nesocotească adevărul.

— Domnişoara Cunigunda, zise el, e pe cale de a-mi face cinstea să se căsătorească cu mine şi rugăm pe excelenţa-voastră să ne fie naş.

---

12 Voltaire fare aluzie la istoria lui Avrnam şi a Sarei, din Biblie (n. t.).

Don Fernando de Ibarea y Figueora y Marscarenes y Lampurdos y Suza, resucindu-şi mustaţa, zâmbi amar şi dădu ordin căpitanului Candid să se ducă să-şi treacă compania în revistă. Candid execută ordinul. Guvernatorul rămase singur cu domnişoara Cunigunda. Îi spuse că o iubeşte cu patimă şi că a doua zi se va căsători cu ea în faţa altarului sau cum i-o plăcea ei. Cunigunda ceru un sfert de ceas ca să se gândească, să se sfătuiască cu baba şi să ia o hotărâre.

Baba spuse Cunigundei:

— Domnişoară, dumneata ai şaptezeci şi două de spiţe de nobleţe dar n-ai para chioară; numai o vorbă să spui şi eşti dintr-odată soţia celui mai mare senior al Americii de miazăzi şi care are pe lângă toate şi o mustaţă straşnică; ce rost are să faci pe credincioasa în dragoste? Ai fost siluită de bulgari, un evreu şi un inchizitor s-au bucurat de nurii dumitale. Necazurile dau anumite drepturi. Eu, ce să spun, dacă aş fi în locul dumitale, n-aş şovăi o clipă, m-aş mărita cu domnul guvernator şi l-aş căpătui pe domnul căpitan Candid.

În vreme ce baba vorbea aşa, cu toată înţelepciunea pe care i-o dăduseră vârsta şi experienţa, în port intră o corabie mai mică; pe corabie erau un alcade şi nişte alguazili; iată ce se întâmplase.

Bătrâna ghicise tocmai bine că un călugăr cordelier furase la Badajos banii şi giuvaiericalele Cunigundei, când aceasta trecuse fugară pe acolo împreună cu Candid. Călugărul voise să vândă câteva pietre scumpe dintre acelea unui giuvaiergiu. Acesta le cunoştea ca fiind ale marelui inchizitor. Călugărul, înaintea spânzurătorii, mărturisi că le furase: spuse de la cine şi ce drum luaseră cei de la care le şterpelise. Se ştia deja de fuga Cunigundei şi a lui Candid, Li se luă urma până la Cádiz. Se trimise, fără întârziere, o corabie după dânşii. Corabia ajunsese acum la Buenos Aires. Se răspândi vestea că a debarcat un alcade şi că ucigaşii marelui inchizitor erau urmăriţi. Baba

cea înţeleaptă văzu într-o clipă ce era de făcut.

— Nu poţi să fugi, spuse ea Cunigundei, dar nici nu ai de ce să te temi; nu dumneata l-ai omorât pe monsenior; şi de altfel guvernatorul te iubeşte şi nu are să dea voie nimănui să te maltrateze; aşa că, stai pe loc.

După aceea se duse repede la Candid şi îi spuse:

— Fugi repede, că dacă nu, peste un ceas ai să fii ars pe rug.

Candid nu mai avea nicio clipă de pierdut; dar cum să se despartă de Cunigunda şi unde să fugă?

Capitolul XIV

CUM CANDID ŞI CACAMBO AU FOST PRIMIŢI LA IEZUIŢII DIN PARAGUAY

Candid adusese de la Cádiz un valet aşa cum sunt mulţi pe coastele Spaniei şi în colonii. Era pe un sfert spaniol, născut în Tucuman din tată metis; fusese ţârcovnic, paracliser, marinar, călugăr, hamal, soldat, lacheu. Îl chema Cacambo şi iubea pe stăpânul său fiindcă stăpânu-său era om bun. Puse repede şaua pe cei doi cai andaluzi.

— Hai, stăpâne, să facem cum ne sfătuieşte baba; să plecăm şi să fugim fără să ne mai uităm înapoi.

Candid izbucni în plâns:

— O! draga mea Cunigunda! Să te părăsesc tocmai acuma când domnul guvernator vrea să ne fie naş! Cunigunda, tu, venită de la aşa de mare depărtare, ce-ai să te faci singură?

— O să facă ce-o putea, spuse Cacambo; femeile se descurcă repede; Dumnezeu le-ajută. Noi deocamdată să fugim!

— Dar unde vrei să mă duci? Încotro mergem? Ce-o să faccm fără Cunigunda? întrebă Candid.

— Pe sfântul Iacob de Compostella! aţi venit aici ca să duceţi război împotriva iezuiţilor. Foarte bine, acuma hai să ducem război alături de ei. Eu cunosc drumurile pe-aici. Am să vă duc în ţara lor; au să fie încântaţi să aibă un

căpitan care ştie muştrul bulgăresc; o să ajungeţi sus de tot; când nu-ţi merge bine într-o parte a lumii îţi găseşti norocul în altă parte. E foarte plăcut să vezi şi să faci lucruri noi.

— Va să zică tu ai mai fost în Paraguay? spuse Candid.

— Cum să nu! răspunse Cacambo. Am fost pedagog în colegiul din Assunción şi cunosc felul cum guvernează *Ios padres*[13] aşa cum cunosc străzile din Cádiz. Minunat lucru guvernarea lor! Statul are peste trei sute de leghe diametru şi e împărţit în treizeci de provincii. *Los padres* au tot, iar poporul nimic; e o capodoperă de raţiune şi dreptate. Eu drept să spun nu văd ceva mai dumnezeiesc decât Ios *padres,* care aici duc război cu regele Spaniei şi cu regele Portugaliei şi care în Europa spovedesc pe aceşti regi; care aici omoară pe spanioli iar la Madrid îi trimit în cer; lucrul acesta mă farmecă; să mergem; o să fiţi cel mai fericit om din lume. Ce mulţumiţi au să fie *Ios padres* când au să vadă că le soseşte un căpitan care ştie muştrul bulgăresc!

Când ajunseră la prima barieră[14] Cacambo spuse santinelelor că un căpitan voia să vorbească cu monseniorul comandant. Se dădu de veste gărzii. Un ofiţer Paraguayan se aruncă la picioarele comandantului şi îi spuse despre ce era vorba. Candid şi Cacambo fură întâi dezarmaţi şi li se luară cei doi cai andaluzi. Trecură apoi printre două şiruri de soldaţi; comandantul era la celălalt capăt, cu tricorn în cap, cu rantia prinsă în brâu, cu sabia la şold, cu suliţa în mână. Făcu un semn: Într-o clipă douăzeci şi patru de soldaţi înconjoară pe cei doi străini.

---

13 In spaniolă: părinţii (călugări) (n. t.).

14 Iezuiţii din Paraguay nu lăsau pe indieni să comunice cu străini (n. t.).

E vorba de Memoires pour servir a l'histoire des sciences et des beaux-arts (Memorii menite să slujească istoriei ştiinţelor şi artelor), publicate de iezuiţi la Trevoux şi la Paris, de la 1701 la 1761 (n. t.).

Un sergent le spune că trebuie să aştepte, că comandantul nu poate să vorbească cu dânşii, că preasfinţia-sa părintele provincial nu dă voie nici unui spaniol să deschidă gura decât numai în faţa lui şi nu-i dă voie să rămână mai mult de trei ceasuri în ţară.

— Şi unde-i preasfinţia-sa părintele provincial? întrebă Cacambo.

— A slujit liturghia şi-acuma e la paradă, răspunse sergentul, aşa că n-o să puteţi să-i sărutaţi pintenii decât peste trei ceasuri.

— Bine, spuse Cacambo, dar domnul căpitan care nu mai poate de foame ca şi mine, nu-i spaniol, e german; n-am putea să mâncăm ceva până vine sfinţia-sa?

Sergentul se duse să raporteze aceasta comandantului.

— Foarte bine! spuse acesta; dacă-i german, atunci pot să stau de vorbă cu el; aduceţi-l la mine în umbrar.

Imediat Candid e dus într-un boschet împodobit cu o foarte frumoasă colonadă de marmură verde poleită şi cu colivii mari în care erau papagali, colibri, păsări-muşte, bibilici şi alte o mulţime de păsări din cele mai rare. Masa era întinsă şi pe masă erau bucate straşnice şi farfurii de aur; şi în timp ce paraguayenii mâncau porumb în străchini de lemn, pe câmp, în bătaia soarelui, preasfinţia-sa părintele comandant intră în boschet.

Era un tânăr foarte chipeş, cu faţa plină, destul de alb, rumen, cu sprâncenele ridicate, cu ochi vioi, cu urechile roşii, cu buzele ca purpura, mândru la înfăţişare dar cu o mândrie care nu era nici aceea a unui spaniol, nici a unui iezuit. Candid şi Cacambo îşi căpătară înapoi armele care le fuseseră luate precum şi cei doi cai andaluzi. Cacambo le dădu ovăz chiar lângă umbrar şi toată vremea fu cu ochii la ei de frica vreunei întâmplări neaşteptate.

Candid sărută mai întâi poalele rantici comandantului şi după aceea se aşezară la masă.

— Va să zică sunteţi german? îl întrebă iezuitul în nemţeşte.

— Da, sfinţia-voastră, răspunse Candid.

Amândoi, rostind acestea, se uitară unul la altul cu o mare mirare şi o emoţie pe care nu şi-o puteau stăpâni.

— Şi din ce loc anume din Germania sunteţi? întrebă iezuitul.

— Din scârboasa aceea de Westfalia, spuse Candid. M-am născut în castelul Thunder-ten-tronckh.

— O! Doamne! chiar aşa să fie? strigă comandantul.

— Ce minune! strigă Candid.

— Dumneata eşti? spuse comandantul.

— E chiar de necrezut! spuse Candid.

Cad amândoi pe spate, apoi se îmbrăţişează şi lăcrimează din belşug.

— Cum! chiar dumneavoastră sunteţi, preasfinţiavoastră? Dumneavoastră fratele frumoasei Cunigunda! Dumneavoastră care aţi fost ucis de bulgari, dumneavoastră fiul domnului baron, sunteţi acuma iezuit în Paraguay? Ce să spun, lumea e ciudată de tot! O, Pangloss, Pangloss, ce mulţumit ai fi acum dacă n-ai fi fost spânzurat!

Comandantul făcu un semn şi sclavii negri şi paraguayani, care turnau de băut în pahare de cristal de stâncă, ieşiră îndată cu toţii. Mulţumi apoi de mii de ori lui Dumnezeu şi sfântului Ignatio. Îl strânse pe Candid în braţe; amândurora le curgeau lacrimile.

— Aţi fi şi mai mirat, şi mai înduioşat, şi mai tulburat, zise Candid, dacă v-aş spune că domnişoara Cunigunda, sora dumneavoastră, care credeţi că a murit spintecată, trăieşte şi-i sănătoasă.

— Unde e?

— Nu prea departe de-aici, la domnul guvernator din Buenos Aires. Iar eu venisem să mă războiesc cu dumneavoastră.

Stătură aşa multă vreme de vorbă şi fiecare cuvânt

pe care îl rosteau era încă un prilej să se minuneze de câte li se întâmplaseră. Tot sufletul li se avânta pe buze, le stătea s-asculte în urechi, le strălucea în priviri. Germani cum erau, s-au întins la mâncare şi băutură tot aşteptând să vină preasfinţia-sa părintele provincial. Comandantul vorbi astfel către iubitul său Candid.

Capitolul XV

CUM A UCIS CANDID PE FRATELE SCUMPEI SALE CUNIGUNDA

— Toată viaţa am să ţin minte ziua aceea cumplita în care am văzut cum au omorât pe tata şi pe mama şi cum au siluit-o pe soră-mea. După ce bulgarii au plecat, soră-mea n-a mai fost găsită, iar mama, tata şi cu mine am fost puşi într-o căruţă împreună cu două servitoare şi trei copii, toţi ucişi, şi duşi ca să fim înmormântaţi la o capelă de iezuiţi la două poşte de castelul părinţilor mei. Un iezuit ne-a stropit cu agheasmă; era sărată grozav; câteva picături mi-au intrat în ochi; părintele a observat că pleoapele mi s-au mişcat; mi-a pus mâna la inimă şi a simţit că bate; m-au luat, m-au îngrijit şi peste trei săptămâni n-am mai avut nimic. După cum ştii, dragă Candid, eram foarte frumuşel; m-am făcut după aceea şi mai frumos; preasfinţia-sa părintele Croust, stareţul, a început să aibă faţă de mine o prietenie foarte tandră şi m-a făcut novice; după o bucată de vreme am fost trimis la Roma. Părintele general tocmai avea nevoie de tineri iezuiţi germani. Suveranii Paraguayului nu prea vor să primească la dânşii iezuiţi spanioli; preferă pe străini pentru că li se pare că-s mai ascultători. Părintele general mă socoti bun de trimis la lucru în acea vie sfântă. Am plecat împreună cu un polonez şi un tirolez. Cum am sosit, m-au şi cinstit cu un subdiaconat şi o locotenenţă. Acuma am ajuns colonel şi preot. Ne înfruntăm zdravăn cu trupele regelui Spaniei. Te asigur că vor fi excomunicate şi înfrânte.

Providenţa te-a trimis ca să pe Iii de ajutor. Şi spune,

e chiar aşa? soră-mea e la guvernatorul din Buenos Aires?

Candid se jură că aşa era. Lacrimile începură iar să le curgă din belşug. Baronul într-una îl îmbrăţişa pe Candid şi-i spunea că e fratele şi salvatorul lui.

— Ah, dragă Candid, poate că vom intra amândoi învingători în oraş, şi vom lua-o cu noi pe Cunigunda.

— Asta e şi dorinţa mea, zise Candid; voiam tocmai să mă însor cu ea şi am şi acuma toată nădejdea că am să mă însor.

— Tu, obraznicule! spuse baronul, să ai neruşinarea să te însori cu soră-mea care are şaptezeci şi două de spiţe de nobleţe! Cum îndrăzneşti să-mi spui mie una ca asta?

Candid încremeni auzind asemenea vorbe şi răspunse:

— Preasfinte părinte, toate spiţele de nobleţe din lume nu înseamnă nimic aici; am smuls-o pe sora dumitale din braţele unui evreu şi ale unui inchizitor; ea are faţă de mine o mulţime de obligaţii şi vrea să se mărite cu mine. Maestrul Pangloss mi-a tot spus că oamenii sunt egali; aşa că neapărat am să mă însor cu dânsa.

— Asta o să vedem noi, ticăloşiile! spuse iezuitul baron de Thunder-ten-tronckh şi îl lovi cu latul sabiei în obraz.

Candid trase repede spada şi o înfipse până la mâner în pântecele baronului iezuit. Dar după ce o scoase aburind de sânge, începu să se tânguie:

— Vai, Doamne! zise el, am omorât pe vechiul meu stăpân, pe prietenul şi cumnatul meu. Eu sunt cel mai bun om din lume şi iaca am ucis până acuma trei oameni şi din aceştia doi erau preoţi.

Cacambo, care stătea de strajă la uşa boschetului, veni în fugă, să vadă ce s-a întâmplat.

— Acuma nu ne mai rămâne decât să ne vindem scump pielea, îi spuse stăpânu-su; au să vină şi au să ne găsească aici, trebuie să ne apărăm şi să murim cu arma în mână.

Gacambo, care văzuse el multe în viaţa lui, nu-şi pierdu cumpătul. Luă rantia de iezuit pe care o purta baronul, îl îmbrăcă cu ea pe Candid, îi dădu şi pălăria mortului şi îl urcă în şa. Toate acestea au fost făcute într-o clipă.

— Şi acuma la galop, stăpâne; toţi au să creadă că sunteţi un iezuit care se duce să dea nişte ordine. Până să ne ia urma, trecem graniţa.

Nici n-apucă să spună asta şi o şi luă la galop strigând în spaniolă:

— Faceţi loc că trece preasfinţia-sa părintele colonel!

Capitolul XVI

CE S-A ÎNTÂMPLAT CELOR DOI CĂLĂTORI CU DOUĂ FETE, DOUĂ MAIMUŢE ŞI SĂLBATICII ZIŞI OREIONI

Candid şi cu valetul lui trecuseră graniţa şi în tabără nimeni nu ştia încă de moartea iezuitului german. Cacambo care se gândea la toate avusese grijă să-şi umple raniţa cu pâine, cu Ciocolată, cu şuncă, cu fructe şi câteva urcioare de vin. Se înfundară cu caii lor andaluzi într-un ţinut necunoscut în care nu găsiră niciun drum. Ajunseră în sfârşit la o câmpie frumoasă acoperită cu iarbă şi brăzdată de pâraie. Călătorii noştri s-au oprit să lase caii să pască. Cacambo spuse lui stăpânu-su că ar fi bine să mănânce ceva şi fără să mai aştepte începu să îmbuce.

— Cum vrei tu, zise Candid, să mănânc şuncă acum, când am omorât pe fiul domnului baron şi mă văd osândit să 11-O mai văd niciodată pe Cunigunda? La ce o să-mi slujească să-mi prelungesc o viaţă nenorocită, o dată ce va trebui să-mi târăsc zilele departe de dânsa, plin de mustrări de cuget şi de deznădejde? Şi ce-o să spună oare Jurnalul din Trevoux1?

Vorbind astfel, începu totuşi să mănânce. Soarele asfinţea. Cei doi călători rătăciţi auziră deodată nişte ţipete, parcă de femeie. Nu-şi puteau da seama dacă erau ţipete de durere sau de bucurie; se ridicară totuşi în grabă

plini de nelinişte a şi de alarma pe care în locuri necunoscute ţi le stârneşte orice lucru. Strigătele acelea porneau de la două fete în pielea goală care alergau uşurel prin iarbă în timp ce doi maimuţoi le fugăreau şi le muşcau de buci. Candid fu cuprins de milă. La bulgari învăţase să ochească bine; ar fi nimerit o alună într-un tufiş fără să atingă frunzele. Repede îşi ia din spate puşca lui spaniolă cu două ţevi, trage şi omoară maimuţoii.

— Mulţumesc lui Dumnezeu, dragă Cacambo, că am scăpat de primejdie pe bietele fete: dacă am săvârşit un păcat că am ucis un inchizitor şi un iezuit, mi-am răscumpărat greşeala scăpând de la moarte pe fetele astea. Poate c-or fi nişte domnişoare nobile şi atunci să ştii că întâmplarea asta o să ne fie de mare folos.

Voia să mai spună ceva dar limba i se înţepeni când văzu cum cele două fete se reped şi iau în braţe pe cei doi maimuţoi, îi strâng la piept cu duioşie, izbucnesc în plâns şi umplu văzduhul de strigăte de durere.

— Nu m-aşteptam la atâta bunătate sufletească, spuse el în sfârşit lui Cacambo care la rândul lui spuse:

— Straşnică treabă aţi făcut, stăpâne! Aţi omorât pe amanţii acelor domnişoare.

— Amanţii lor! nu se poate! râzi de mine, Cacambo! cum să cred una ca asta?

— Stăpâne, zise Cacambo, dumneavoastră întotdeauna vă miraţi de tot ce se întâmplă; de ce vi se pare aşa de ciudat că în unele ţări maimuţoii plac cucoanelor? Sunt şi ei pe un sfert oameni aşa cum sunt eu pe un sfert spaniol.

— Vai, zise Candid, îmi aduc aminte că magistrul Pangloss spunea că mai demult s-au întâmplat de astea şi că din împerecheri de felul ăsta au ieşit egipani, fauni şi satiri, iar câţiva oameni de seamă din antichitate au şi văzut asemenea fiinţe; dar eu ziceam că astea ar fi numai poveşti.

— Acuma aţi putut să vă convingeţi, spuse Cacambo,

că e adevărat şi aţi văzut la ce se dedau persoanele care n-au primit o anumită educaţie; acuma însă tare mi-e frică să nu sară la noi cucoanele acelea şi să nu ne facă de petrecanie.

Aceste temeinice refleţii făcură pe Candid să plece de-acolo şi să se înfunde în pădure. Aici, după ce au blestemat pe inchizitorul Portugaliei, pe guvernatorul din Buenos Aires şi pe baron, au cinat, apoi s-au culcat pe muşchi şi au adormit. Când s-au trezit au simţit deodată că nu se mai puteau mişca: cauza era că în timpul nopţii oreionii, băştinaşii acelor locuri, cărora cele două fete le dăduseră de ştire de ceea ce făcuseră Candid şi cu Cacambo, îi legaseră pe amândoi cu funii făcute din coajă de copac. În jurul lor erau vreo cincizeci de oreioni goi, înarmaţi cu săgeţi, cu măciuci şi securi de cremene. Unii stăteau pe lângă un cazan în care fierbea nişte apă, alţii pregăteau câteva frigări şi toţi strigau:

— E un iezuit! e un iezuit! avem să ne răzbunăm şi o să mâncăm straşnic! o să mâncăm carne de iezuit!

— V-am spus eu, stăpâne, strigă cu mâhnire Cacambo, că fetele ecelca au să ne joace festa?

Candid zărind cazanul şi frigările strigă:

— Să ştii că au să ne frigă şi au să ne fiarbă. Vai, ce-ar zice oare maestrul Pangloss dacă ar vedea cum e alcătuită natura pură? Toate or fi bune dar trebuie să spun că e trist lucru să pierzi pe domnişoara Cunigunda şi să fii pus în frigare de nişte oreioni.

Cacambo îşi ţinea întotdeauna firea.

— Nu pierdeţi speranţa, spuse el nemângâiatului Candid; eu ştiu puţin limba celor de pe-aici şi am să vorbesc cu ei.

— Da, da, numaidecât, zise Candid; spune-le că e lucru groaznic şi inuman să fierbi şi pe fpişi oameni şi că asta nu e creştineşte de loc.

— Domnilor, spuse Cacambo, dumneavoastră vreţi să mâncaţi un iezuit. Foarte bine; nimic nu-i mai drept decât

să-ţi tratezi astfel duşmanii. Într-adevăr dreptul natural ne învaţă să omorâm pe aproapele nostru şi lucrul acesta se face pe toată faţa pământului. Dacă noi nu ne folosim de acest drept asta e din cauză că avem şi altceva de mâncat; dumneavoastră însă n-aveţi mijloacele pe care le avem noi: desigur că e mai bine să-ţi mănânci duşmanii decât să laşi corbilor şi ciorilor roadele izbânzii tale. Eu, însă, domnilor, nu cred că dumneavoastră vreţi să vă mâncaţi şi prietenii. Uite, acuma sunteţi convinşi că o să puneţi în frigare un iezuit dar cel pe care vreţi să-l frigeţi e tocmai apărătorul dumneavoastră, e duşmanul duşmanilor dumneavoastră. Eu sunt de baştină de-aici din ţară; dumnealui pe care-l vedeţi e stăpânul meu şi nu numai că nu e iezuit dar chiar a omorât pe un iezuit şi i-a luat straiele. Asta v-a înşelat. Ca să verificaţi ce spun luaţi-i rantia, duceţi-vă cu ea la graniţa ţării conduse de los *padres* şi întrebaţi dacă stăpânul meu a ucis sau nu un ofiţer iezuit. N-o să zăboviţi mult. O să ne mâncaţi după aceea dacă o să vedeţi că v-am spus minciuni. Dar dacă ce v-am spus e adevărat, dumneavoastră cunoaşteţi prea bine principiile dreptului public, obiceiurile şi legile, ca să nu ne daţi drumul.

Oreionii se gândiră că aceste vorbe sunt foarte cuminţi. Trimiseră pe doi mai răsăriţi dintre ei să vadă care-i adevărul. Cei doi trimişi îşi îndepliniră misiunea cu pricepere şi se întoarseră în curând aducând veşti bune. Oreionii dezlegară pe cei doi prizonieri, se purtară bine cu ei, le oferiră fete, le dădură de mâncat şi de băut şi îi însoţiră până la hotare strigând veseli: „Nu-i iezuit! nu-i iezuit!”

Candid nu se mai sătura minunându-se de felul cum scăpaseră.

— Ce popor! zicea el, ce oameni! ce obiceiuri! Dacă n-aş fi avut norocul să străpung cu spada pe fratele domnişoarei Cunigunda aş fi fost mâncat fără nicio îndoială. Oricum însă, natura pură e bună fiindcă oamenii aceştia, în loc să mă mănânce, s-au purtat cu mine foarte

bine îndată ce-au aflat că nu-s iezuit.

Capitolul XVII

SOSI HE A LUI CANDID A VALETULUI SĂU ÎN ELDORADO ŞI CE-AU VĂZUT ACOLO

Când au ajuns la graniţele oreionilor, Cacambo spuse lui Candid:

— După cum vedeţi, emisfera asta nu-i mai bună decât cealaltă; eu zic ca să ne întoarcem în Europa cât mai repede.

— Cum să ne întoarcem? zise Candid, şi unde să ne ducem? Dacă mă întorc în ţară la mine, dau de bulgari şi de abari care se bat între ei şi omoară pe cine întâlnesc; dacă mă întorc în Portugalia sunt ars pe rug; dacă rămânem aici putem în orice clipă să fim puşi la frigare. Şi cum să mă hotărăsc să plec din acea parte a lumii în care e domnişoara Cunigunda?

— Hai să mergem la Cayenne, zise Cacambo. Acolo o să găsim francezi, că francezii umblă în toate părţile. Poate că au să ne ajute, şi poate că Dumnezeu o să aibă milă de noi.

Nu era uşor să ajungi la Cayenne. Ştiau încotro trebuie să se îndrepte; dar munţi, fluvii, prăpăstii, bandiţi şi sălbatici alcătuiau în toate părţile nişte cumplite obstacole. Caii le-au murit de oboseală, merindele s-au isprăvit; o lună întreagă s-au hrănit cu fructe sălbatice. Ajunseră în sfârşit la un râu care curgea printre cocotieri. Vederea acestora îi învioră şi le dădu speranţă.

Cacambo care avea întotdeauna, ca şi baba, sfaturi bune la îndemână îi spuse lui Candid:

— Suntem istoviţi, nu mai putem umbla. Uite colo pe mai o luntre, s-o umplem cu nuci de cocos, să ne suim în ea şi să ne lăsăm în voia apei; un râu duce întotdeauna undeva unde sunt oameni. Dacă n-om găsi lucruri plăcute, o să găsim în orice caz lucruri noi.

— Da, să mergem, zise Candid, şi Providenţa să ne ajute!

Merseră aşa câteva leghe printre maluri când înflorite, când sterpe, când netede, când râpoase. Râul se făcea tot mai lat. De la o vreme se pierdu pe sub o boltă de stânci înfiorătoare care se înălţau piuă la cer. Cei doi călători se lăsară cu îndrăzneală duşi de valuri pe sub acea boltă. Fluviul, care aici se îngustase, îi purtă cu o repeziciune şi un zgomot cumplit. După douăzeci şi patru de ceasuri văzură iar lumina zilei; luntrea lor însă se sparse de stânci; trebuiră să se târască din piatră în piatră o bună bucată de drum; în sfârşit în faţa lor se deschise o zare nemăsurată, mărginită de nişte munţi de neurcat. Locurile din preajmă erau cultivate şi pentru plăceri şi pentru nevoi; pretutindeni ceea ce era de folos era şi plăcut. Drumurile erau înţesate sau mai degrabă împodobite de trăsuri care erau făcute dintr-un material strălucitor şi în care şedeau bărbaţi şi femei de-o frumuseţe ciudată; la trăsuri erau înhămate nişte oi roşii care alergau mai iute decât cei mai frumoşi cai din Andaluzia, din Tetuan şi din Maquinez.

— Asta-i o ţară, zise Candid, mai straşnică decât Westfalia.

Intrară în cel dintâi sat pe care-l întâlniră în drum. La marginea satului câţiva copii îmbrăcaţi în haine de brocart aurit, toate rupte, se jucau în bombiţe. Cei doi călători din cealaltă parte a lumii se opriră şi se uitară cu plăcere la dânşii: bombiţele erau destul de mari, galbene, roşii, verzi, şi aruncau sclipiri neobişnuite. Călătorii luară în mâini câteva din ele; toate erau numai aur, numai smaralde şi rubine, dintre care chiar unul singur ar fi alcătuit cea mai frumoasă podoabă a tronului marelui Mogol.

— Băieţii aceştia, zise Cacambo, trebuie să fie copiii regelui.

În clipa asta veni învăţătorul satului şi-i chemă la şcoală.

— Ăsta, spuse Candid, e magistrul familiei regale.

Golănaşii lăsară jocul şi aruncară pe jos bombiţele.

Candid le culege, fuge după învăţător şi i le întinde respectuos, dându-i să înţeleagă prin semne că alteţele lor regale şi-au uitat aurul şi pietrele scumpe. Învăţătorul satului, zâmbind, le luă şi le zvârli pe jos, se uită o clipă foarte mirat la Candid şi îşi văzu de drum.

Călătorii culeseră iar de pe jos aurul, rubinele şi smaraldele.

— Ce-o fi şi asta? strigă Candid. Straşnic de binecrescuţi trebuie să mai fie copiii de regi în ţara asta dacă sunt învăţaţi să dispreţuiască aurul şi pietrele scumpe!

Cacambo era şi el tot aşa de mirat ca şi Candid. Ajunseră la o casă. Era clădită ca un palat din Europa. O mulţime de oameni erau la uşă şi încă şi mai mulţi înăuntru. Se auzea o muzică foarte plăcută şi mirosea a mâncare bună. Cacambo se apropie de uşă şi auzi vorbindu-se peruviana; asta era şi limba lui; doar toată lumea ştie că era din Tucuman, dintr-un sat în care numai limba asta se vorbea.

— Am să vă slujesc de tălmaci, spuse el lui Candid; hai să intrăm, că e un birt.

Cum au intrat i-au şi întâmpinat doi chelneri şi două chelneriţe îmbrăcaţi toţi în haine muiate în fir şi cu părul strâns în panglici şi îi poftiră să se aşeze la masă. S-au servit patru supe felurite, fiecare cu câte doi papagali fripţi, un condor rasol, care cântărea vreo două sute de livre, apoi două maimuţe fripte foarte gustoase, trei sute de colibri pe o farfurie şi şase sute de păsări-muşte pe alta; pe urmă nişte tocane straşnice şi nişte prăjituri minunate; toate în farfurii lucrate dintr-un soi de cristal de stâncă. Chelnerii şi chelneriţele birtului turnau de băut tot felul de licori făcute din trestie de zahăr.

Mesenii erau în cea mai mare parte negustori şi cărăuşi, toţi foarte politicoşi. Puseră câteA a întrebări lui Cacambo, cu cea mai mare discreţie, şi răspunseră la întrebările acestuia în aşa fel încât să fie mulţumit.

După ce isprăviră de mâncat, Cacambo se gândi, ca şi Candid, că o să-şi plătească bine partea aruncând pe masă două bucăţi de aur din cele pe care le adunase de pe jos; hangiul şi hangiţa izbucniră în râs ţinându-se de coaste. Când sfârşiră cu râsul, hangiul le spuse:

— Acuma am văzut, domnilor, că sunteţi străini. Noi pe-uici nu prea suntem obişnuiţi cu străini. Iertaţi-ne că am început să râdem când aţi vrut să ne plătiţi cu pietricele de astea care se găsesc la noi pe toate drumurile. Desigur că n-aveţi monedă de-a noastră, dar nici n-aveţi aici nevoie de bani ca să staţi la masă. Toate hanurile au fost înfiinţate ca să fie de folos negustorilor şi sunt plătite de stat. Aici aţi mâncat mai prost fiindcă e sat; în altă parte însă o să fiţi primiţi aşa cum se cuvine.

Cacambo traducea ce spunea hangiul iar Candid asculta şi el cu aceeaşi admiraţie şi cu aceeaşi uimire cu care prietenul său Cacambo traducea.

— Ce ţară o fi asta, se întrebau ei unul pe altul, de care nimeni pe pământ nu ştie şi în care natura e aşa de deosebită faţă de natura de la noi? Desigur că asta e ţara în care toate merg bine; fiindcă trebuie să fie pe undeva şi o ţară de felul acesta. Şi, orice ar fi zis maestrul Pangloss, eu de multe ori mi-am dat seama că în Westfalia toate mergeau prost.

Capitolul XVIII CE-AU VĂZUT ÎN ELDORADO

Cacambo începu să-l întrebe pe hangiu tot felul de lucruri dar acesta îi spuse:

— Eu nu prea ştiu mare lucru şi nici n-am nevoie fiindcă îmi merge foarte bine şi aşa; este însă aici un bătrân care a fost pe vremuri la Curte şi e omul cel mai învăţat din ţară şi totodată foarte prietenos.

Îl duse pe Cacambo la bătrânul acela. Candid acum nu mai juca decât un rol secundar şi îşi însoţea valetul. Intrară într-o casă foarte simplă, fiindcă uşa era numai de argint şi lambriurile odăilor nu erau decât de aur dar lucrate cu atâta gust că nici cele mai bogate lambriuri nu

le-ar fi întrecut. Vestibulul nu era încrustat decât doar cu rubine şi smaralde; dar felul în care erau orânduite toate cumpănea tocmai bine această nemaipomenită simplicitate.

Bătrânul primi pe cei doi străini şezând pe o sofa cu saltele de puf de colibri şi îi cinsti cu licori în pahare de diamant; după aceea le răspunse astfel la ceea ce voiau să afle:

— Am o sută şaptezeci şi doi de ani şi am auzit de la tata, scutier al regelui, despre următoarele revoluţii care s-au întâmplat în Perú şi la care a fost şi el martor. Ţara în care suntem este vechea patrie a incaşilor care au avut neprevederea să iasă din ţinuturile lor şi să supună o parte din lume dar care au fost doborâţi de spanioli.

Regii din familia lor care au rămas în ţara lor de baştină au fost mai înţelepţi: au poruncit, cu consimţământul naţiunii, ca niciun locuitor să nu mai iasă niciodată din ţărişoara noastră; în acest chip am putut să ne păstrăm inocenţa şi fericirea. Spaniolii n-au ştiut niciodată prea bine ce-i cu ţara asta şi i-au zis Eldorado şi un englez pe care îl chema Raleigh chiar a şi ajuns, acum vreo sută de ani, până pe aproape; dar cum suntem înconjuraţi de stânci şi de prăpăstii greu de trecut am scăpat până azi de lăcomia naţiunilor Europei care sunt, nu ştiu de ce, foarte ahtiate după pietrele şi după tina pământului nostru, în aşa hal încât ar fi în stare să ne ucidă pe toţi.

Stătură mult de vorbă; vorbiră despre forma de guvernământ, despre obiceiurile locului, despre femei, despre spectacolele publice, despre arte. La urmă Candid, căruia tot îi mai plăcea metafizica, îl întrebă prin mijlocirea lui Cacambo dacă ţara asta avea o religie.

Bătrânul se înroşi puţin.

— Cum să n-avem? zise el. Mai poate fi vreo îndoială? Credeţi că suntem atât de ingraţi?

Cacambo întrebă respectuos ce religie este în

Eldorado.

Bătrânul se înroşi iar.

— Pot fi oare mai multe religii? spuse el. Religia noastră este, cred, religia tuturor a; slăvim pe Dumnezeu de dimineaţa până seara.

— Slăviţi un singur Dumnezeu? întrebă Cacambo, care slujea mereu de tălmaci îndoielilor lui Candid.

— Fără îndoială că numai unul, că doar nu sunt nici doi, nici trei, nici patru. După cum văd, oamenii din lumea dumneavoastră pun nişte întrebări foarte ciudate.

Candid nu mai contenea cu întrebările. Voi acum să ştie cum se roagă oamenii lui Dumnezeu în Eldorado.

— Nu ne rugăm lui, spuse vrednicul înţelept; nu avem nimic de cerut de la dânsul; ne-a dat tot ce ne trebuie şi noi îi mulţumim mereu.

Candid vru să vadă nişte preoţi şi întrebă unde îi poate găsi. Bătrânul zâmbi:

— Dragii mei, zise el; aici toţi suntem preoţi. Regele şi toţi capii de familie cântă cântece de slavă în fiecare dimineaţă, cu mare solemnitate; şi cinci sau şase mii de muzicanţi îi acompaniază.

— Cum? nu aveţi călugări care sunt profesori, care se ceartă, care guvernează, care uneltesc şi pun să fie arşi pe rug pe cei care nu-s de părerea lor?

— Ar trebui să fim nebuni, zise bătrânul. Noi toţi aici avem aceleaşi convingeri şi nu pricepem deloc ce vreţi să spuneţi cu călugării dumneavoastră.

Candid la toate aceste vorbe se minuna grozav şi se gândea: „Asta nu seamănă de loc cu ceea ce se întâmpla în Westfalia şi în castelul domnului baron; dacă prietenul nostru Pangloss ar fi fost în Eldorado n-ar mai fi spus că Thunder-ten-tronckh era tot ce poate fi mai bun pe lume; asta înseamnă că trebuie numaidecât să călătoreşti şi să vezi lumea.

După ce au stat pe îndelete de vorbă, bătrânul puse să înhame o caleaşcă cu şase berbeci şi dădu călătorilor

doisprezece slujitori ca să-i conducă la Curte.

— Să mă iertaţi, le spuse el, că din cauza vârstei mele trebuie să mă lipsesc de cinstea de-a vă însoţi, llegele o să vă primească în aşa fel, încât n-o să fiţi nemulţumiţi şi veţi fi îngăduitori cu obiceiurile ţării dacă unele din ele n-au să vă placă.

Candid şi Cacambo se urcară în caleaşcă. Cei şase berbeci zburau, nu altceva, şi nici patru ceasuri n-au trecut şi au ajuns la palatul regelui care era aşezat la un capăt al capitalei. Portalul era înalt de două sute douăzeci de coţi şi lat de o sută; e cu neputinţă de spus din ce materie era făcut. Chiar numai de-aici se vede ce superioritate nemaipomenită avea materia aceea faţă de pietrele şi nisipul cărora noi le spunem aur şi nestemate.

Douăzeci de fete frumoase din garda palatului întâmpinară pe Candid şi pe Cacambo când se dădură jos din caleaşcă, îi duseră la baie, apoi îi îmbrăcară în nişte mantii ţesute din puf de colibri; pe urmă marii ofiţeri şi marile ofiţere ale coroanei îi duseră la odăile majestăţii.

— Sale, trecând printre două şiruri de câte o mie de muzicanţi fiecare, aşa cum e obiceiul pe-acolo. Când ajunseră aproape de sala tronului, Cacambo întrebă pe un mare ofiţer cum trebuia să salute pe majestatea-sa: să se arunce în genunchi sau cu burta la pământ? să-şi pună mâinile pe cap sau la spate? să sărute lespezile sălii? În sfârşit, care era ceremonia obişnuită?

— Obiceiul, spuse marele ofiţer, este să îmbrăţişezi pe rege şi să-l săruţi pe amândoi obrajii.

Candid şi Cacambo luară pe după gât pe majestateasa şi acesta îi pofti politicos la masă.

Până la vremea mesei se duseră prin oraş să se plimbe. Văzură edificii publice înalte până la nori, pieţe împodobite cu o mulţime de coloane, fântâni cu apă limpede, fântâni cu apă roză, adică cu licori de trestie de zahăr, care curgeau necontenit în mijlocul unor pieţe largi, pardosite cu un fel de pietre scumpe, ce răspândeau un

miros ca de cuişoare şi scorţişoară. Candid vru să viziteze curtea de justiţie şi curtea supremă. i se spuse că nu există tribunale şi că procese nu sunt. Întrebă dacă sunt închisori şi i se răspunse că nu. Ceva care l-a mirat şi mai mult şi i-a făcut cea mai mare plăcere a fost palatul ştiinţelor în care văzu o galerie lungă de două mii de paşi plină toată de aparate de calculat şi de fizică.

După ce cutreierară astfel toată amiaza cam a mia parte din oraş, se întoarseră la rege. Candid se aşeză la masă între majestatea-sa, valetul său Cacambo şi mai multe doamne. Niciodată nu s-a mâncat mai bine şi nimeni n-a avut vreodată atâta haz la masă cât a avut majestatea-sa. Cacambo traducea lui Candid vorbele de duh ale regelui şi acestea, deşi traduse, rămâneau tot vorbe de duh. De multe lucruri se minunase Candid dar de asta poate mai mult decât de orice.

Petrecură acolo vreo lună. Candid mereu îi spunea lui Cacambo:

— Da, bineînţeles, castelul în care m-am născut nu face cât ţara asta în care suntem acuma; dar, oricum ar fi, domnişoara Cunigunda nu-i aici iar dumneata desigur că ai o iubită în Europa. Dacă rămânem aici o să fim doar aşa cum sunt ceilalţi; pe când, dacă ne întoarcem în lumea noastră numai cu douăsprezece oi încărcate cu pietricele din Eldorado, avem să fim mai bogaţi decât toţi regii împreună, n-o să ne mai temem de niciun inchizitor şi o să putem s-o luăm pe domnişoara Cunigunda.

Vorbele acestea fură pe gustul lui Cacambo, aşa de tare le place oamenilor să umble forfota, să se îngâmfe faţă de ai lor şi să se laude cu ce-au văzut în alte părţi încât cei doi fericiţi se hotărâră să nu mai fie fericiţi şi să ceară voie majestăţii-sale să plece.

— Faceţi o prostie, le spuse regele. Eu ştiu că ţara mea nu-i grozavă; dar când vezi că îţi merge bine undeva trebuie să rămâi acolo. Desigur că eu n-am dreptul să opresc pe străini şi să-i ţin aici; asta e o tiranie care nu-i

nici în obiceiurile noastre, nici în legile noastre! toţi oamenii sunt liberi; puteţi să plecaţi când vreţi numai că de-aici e foarte greu de ieşit. Să mergi în susul apei pe râul repede pe care aţi sosit printr-o adevărată minune şi care curge pe sub bolţi de stânci este un lucru cu neputinţă. Munţii care sunt de jur-împrejurul regatului meu au o înălţime de zece mii de coţi şi-s drepţi ca peretele; fiecare munte are o latură de peste zece leghe; iar de partea cealaltă scoborâşul e numai prăpastie. Dar fiindcă vreţi numaidecât să plecaţi am să dau ordin intendenţilor maşinilor să facă o maşină care să vă ducă până dincolo. Când o să ajungeţi de partea cealaltă a munţilor, nimeni n-o să poată să vă însoţească; supuşii mei s-au jurat să nu iasă din ţara lor şi sunt destul de înţelepţi ca să nu-şi calce jurământul. Şi acuma puteţi să-mi cereţi tot ce vreţi.

— Nu cerem majestăţii-voastre, spuse Cacambo, decât vreo câteva oi încărcate cu merinde, cu pietricele şi cu tină de pe aici de pe la dumneavoastră.

Regele râse.

— Eu nu înţeleg, zise el, de ce vă place dumneavoastră europenilor tina noastră galbenă. Luaţi-vă cât vreţi şi să vă fie de bine.

Dădu imediat ordin inginerilor lui să facă o maşină care să ducă pe aceşti doi oameni ciudaţi peste hotarele ţării. Trei mii de fizicieni se puseră pe lucru; maşina a fost gata în două săptămâni şi a costat nici mai mult, nici mai puţin decât vreo douăzeci de milioane de livre sterline, în banii ţării. Candid şi Cacambo fură urcaţi în maşină şi, împreună cu ei, doi berbeci mari roşii cu şaua pe ei ca să aibă cu ce merge după ce au să treacă munţii, apoi douăzeci de berbeci cu samare, încărcaţi cu merinde, treizeci care duceau tot felul de daruri din ce avea ţara mai de preţ şi cincizeci care erau încărcaţi cu aur, cu pietre scumpe şi cu diamante. Regele îmbrăţişă cu dragoste pe cei doi drumeţi.

A fost o. Privelişte straşnică plecarea lor şi felul

iscusit în care au fost ridicaţi şi ei şi berbecii, până în creştetul munţilor. Fizicienii şi-au luat rămas bun după ce i-au scos la liman. Candid nu mai avea acuma altă dorinţă şi alt scop decât să se ducă cu berbecii lui şi să se înfăţişeze domnişoarei Cunigunda.

— Avem acuma, zise el, cu ce să plătim guvernatorului din Buenos Aires dacă domnişoara Cunigunda o să fie pusă cumva la vânzare. Să mergem la Cayenne şi acolo să ne tocmim o corabie şi pe urmă om vedea ce regat putem să cumpărăm.

Capitolul XIX

ce li s-a întâmplat la Surinam şi cum a făcut candid cunoştinţă cu martin

Întâia zi de călătorie a fost destul de plăcută. Se bucurau la gândul că au mai multe comori decât au Asia, Europa şi Africa la un loc. Candid, entuziasmat, scrise numele Cunigundei pe toţi copacii. A doua zi, doi berbeci se înecară într-o miaştină cu tot ce purtau în spate; alţi doi muriră de oboseală peste câteva zile; pe urmă şapte sau opt pieriră de foame pe când treceau printr-un deşert; alţii căzură într-o prăpastie. În sfârşit, după ce au mers o sută de zile nu le-au mai rămas decât doi berbeci. Candid spuse lui Cacambo:

— Vezi, dragul meu, ce pieritoare sunt avuţiile acestei lumi; trainice nu-s decât virtutea şi fericirea pe care le-aş simţi când aş vedea-o iar pe domnişoara Cunigunda.

— Aşa este! zise Cacambo. Dar oricum tot ne-au mai rămas doi berbecii cu mai multe comori decât a avut vreodată regele Spaniei şi uite, colo în zare, e un oraş care cred că o fi Surinam, aşezarea olandezilor. Am ajuns la capătul necazurilor şi la începutul fericirii.

Când se apropiară de oraş dădură de un negru întins jos numai cu o jumătate de îmbrăcăminte pe el, adică jumătate din nişte nădragi de pânză albastră; bietul om era fără o mână şi fără un picior.

— Ce faci aici, omule, zise Candid, şi ce-ai păţit de eşti în halul ăsta?

— Aştept pe stăpânu-meu, domnul Vanderdendur, care-i negustor vestit, răspunse negrul.

— Domnul Vanderdendur te-a adus în starea în care eşti?

— Da, zise negrul, aşa e obiceiul. De două ori pe an ni se dă câte o pereche de nădragi de pânză, asta-i toată îmbrăcămintea. Când lucrăm la zahăr, dacă roata ne apucă un deget, ni se taie toată mâna; dacă fugim şi ne prinde, ne taie un picior. Eu am păţit şi una şi alta. Cu preţul ăsta mâncaţi dumneavoastră zahăr în Europa. Cu toate acestea când mama m-a vândut cu zece scuzi patagoni pe coasta Guineei, mi-a spus: „Copile dragă, roagă-te fetişilor noştri şi slăveşte-i mereu, că au să-ţi poarte noroc; ai cinstea să fii sclavul stăpânilor noştri albi şi de pe urma ta o să ne procopsim şi noi, părinţii tăi”. Vai! nu ştiu dacă ei s-or fi procopsit de pe urma mea, dar eu de pe urma lor nu m-am procopsit de loc. Câinii, maimuţele şi papagalii sunt de o mie de ori mai fericiţi decât noi. Fetişii olandezi, care m-au convertit, îmi spun în fiecare duminică că toţi suntem copiii lui Adam, şi albi şi negri. Eu nu sunt genealogist, dar dacă predicatorii aceştia spun adevărul atunci suntem toţi veri de-al doilea. Trebuie însă să spunem că nu se poate să te porţi mai urât cu neamurile.

— O, Pangloss, strigă Candid, tu nu bănuiseşi această grozăvie! Nu mai e nimic de făcut: trebuie să renunţ la optimismul tău.

— Ce înseamnă optimism? întrebă Cacambo.

— Vai! spuse Candid, înseamnă să afirmi cu înverşunare că toate sunt bune atunci când îţi merge rău.

Şi îi dădură lacrimile uitându-se la negrul acela; şi cu lacrimi în ochi intră în Surinam.

Cel dintâi lucru pe care l-au făcut a fost să vadă în port dacă nu este vreo corabie care să plece la Buenos Aires. Chiar şi intrară în vorbă cu un patron spaniol; acesta

zise că e gata să facă cu ei un târg cinstit şi le dădu întâlnire într-o cârciumă. Candid şi credinciosul Cacambo se duseră acolo cu cei doi berbeci.

Candid, care spunea tot ce gândea, povesti spaniolului toate întâmplările lui şi îi mărturisi că ar vrea s-o răpească pe domnişoara Cunigunda.

— Nici nu mă gândesc să te duc la Buenos Aires, zise patronul: m-ar spânzura imediat, şi pe dumneata la fel. Frumoasa Cunigunda e amanta favorită a guvernatorului.

Asta a fost ca un trăsnet pe capul lui Candid. Mai întâi a plâns zdravăn, pe urmă l-a luat deoparte pe Cacambo şi i-a spus:

— Uite, dragul meu, ce trebuie să faci. Avem fiecare în buzunar vreo cinci sau şase milioane în diamante; tu eşti mai dibaci decât mine; du-te la Buenos Aires şi ia-o de-acolo pe domnişoara Cunigunda. Dacă guvernatorul se lasă greu, dă-i un milion; dacă tot nu vrea, dă-i două; tu n-ai ucis niciun inchizitor aşa că n-au să te bănuiască. În vremea asta eu am să mai tocmesc o corabie şi am să mă duc să te aştept la Veneţia; e o ţară liberă şi acolo nici bulgarii, nici abarii, nici evreii, nici inchizitorii nu pot să ne facă nimic.

Cacambo încuviinţă şi el această înţeleaptă hotărâre. Era necăjit că se desparte de un stăpân aşa de cumsecade şi care ajunsese acuma prietenul lui cel mai bun; însă plăcerea pe care o simţea slujindu-l fu mai mare decât mâhnirea care îl cuprinse la gândul că trebuie să se despartă de el. Se îmbrăţişară plângând. Candid îi spuse că să n-o uite nici pe babă. Cacambo plecă chiar în ziua aceea: era un om foarte de treabă acest Cacambo.

Candid mai stătu câtva timp la Surinam până să găsească un patron de corabie care să-l ducă în Italia împreună cu cei doi berbeci care îi mai rămăseseră, îşi luă câţiva servitori şi cumpără tot ce-i trebuia la

O călătorie aşa de lungă. Domnul Vanderdendur, stăpânul unei corăbii încăpătoare, veni la el.

— Cât ceri, domnule, îl întrebă Candid, ca să ne duci drept la Veneţia, cu servitorii, cu bagajele şi cu berbecii ăştia?

Patronul zise că vrea zece mii de piaştri. Candid i-i dădu fără nicio şovăire.

„Oho! se gândi şiretul Vanderdendur; străinul ăsta dă zece mii de piaştri fără să se târguiască! Trebuie să fie bogat grozav”. Şi întorcându-se peste câteva clipe spuse că nu poate să plece fără douăzeci de mii de piaştri.

— Bine, zise Candid, aşa să fie!

„Ehei! îşi spuse negustorul, omul ăsta dă douăzeci de mii de piaştri tot aşa de uşor cum a dat zece mii”.

Şi se mai întoarse o dată şi zise că nu poate să-l ducă la Veneţia fără treizeci de mii de piaştri.

— Bine, am să dau treizeci de mii de piaştri, spuse Candid.

„Aha! se gândi iar negustorul olandez; dă treizeci de mii de piaştri şi nici nu-i pasă; berbecii ăştia or fi încărcaţi cu vreo comoară; dar deocamdată să mă opresc aici; să iau întâi treizeci de mii de piaştri şi pe urmă

1 mai vedea eu”.

Candid vându doar două diamante mai mărunte, dintre care chiar cel mai mic făcea mai mult decât toţi banii pe care îi cerea patronul. Plăti acestuia înainte. Cei doi berbeci fură îmbarcaţi. Candid venea şi el într-o luntre ca să ajungă corabia, care era în radă. În vremea asta patronul întinde pânzele şi porneşte. Vântul prielnic îl duce repede. Candid, uluit, vede cum corabia se pierde în zare.

— Vai! spuse el, asta-i o ispravă vrednică de lumea veche!

Se întoarce apoi la mal, copleşit de necaz; cum să nu fie, când pierduse o avere cu care douăzeci de regi s-ar fi mulţumit.

Se duse la judecătorul olandez şi, agitat cum era, bătu în uşă cam tare; intră, îşi spuse păsul şi vorbi mai tare decât se cuvenea. Judecătorul mai întâi îl puse să

plătească zece mii de piaştri pentru larma pe care o făcuse; pe urmă ascultă frumos tot ce-i spuse, îi făgădui că va cerceta chestiunea când se va întoarce negustorul şi îl puse să mai plătească zece mii de piaştri pentru cheltuieli de judecată.

Treaba asta îl necăji la culme pe Candid. E drept că îndurase nenorociri de mii de ori mai cumplite, acuma însă nepăsarea judecătorului şi aceea a patronului, care îl furase, îi răscoli fierea şi îl cufundă într-o melancolie neagră. Răutatea oamenilor i se înfăţişa acuma în toată urâţenia ei; era năpădit numai de gânduri triste. În sfârşit, o corabie franceză fiind tocmai gata de plecare la Bordeaux, cum nu mai avea acum de îmbarcat berbeci încărcaţi cu diamante, Candid închirie o cabină cu preţul cuvenit şi dădu de veste în oraş că plăteşte călătoria şi hrana şi dă şi două mii de piaştri unui om de treabă care ar vrea să meargă cu dânsul, cu condiţia ca omul acela să fie cel mai scârbit de starea lui şi cel mai nenorocit din toată ţara.

Se înfăţişară o mulţime de candidaţi; o flotă întreagă nu i-ar fi putut cuprinde pe toţi. Candid vrând să aleagă pe cei care păreau mai potriviţi îşi puse ochii pe vreo douăzeci de inşi pe care după înfăţişare îi socotea mai sociabili şi care toţi ziceau că sunt vrednici să fie aleşi, îi adună pe toţi la el la han, îi pofti la masă şi puse pe fiecare să se jure că-şi va povesti viaţa aşa cum a fost, şi făgădui că o să aleagă pe acela care i se va părea mai de plâns şi mai îndreptăţit să se plângă de soarta lui iar că celorlalţi le va da câte o gratificaţie.

Adunarea a ţinut până la patru dimineaţa. Candid ascultând toate întâmplările lor îşi aduse aminte de ce-i spunea baba când mergeau la Buenos Aires şi de prinsoarea pe care o făcuse ea că nu era om pe corabie căruia să nu i se fi întâmplat o nenorocire. Se gândea la Pangloss, la fiecare întâmplare pe care o auzea. „Pangloss, îşi spuse el, ar fi foarte încurcat şi n-ar avea cum să

demonstreze că sistemul lui e bun. Păcat că nu-i şi el aici. Hotărât lucru, dacă toate merg bine undeva atunci numai în Eldorado merg bine şi nu în altă parte”. În sfârşit, se hotărî să aleagă pe un biet savant care lucrase zece ani pentru librarii din Amsterdam. Se gândi că o meserie mai proastă decât asta nu există.

Savantul acesta era un om de treabă; nevastă-sa îl prădase, fecioru-su îl bătuse iar fiică-sa îl părăsise şi fugise cu un portughez. Avusese o slujbuşoară pe care tocmai o pierduse; iar predicatorii din Surinam îl prigoneau pentru că îl socoteau socinian[15]. Trebuie spus că ceilalţi erau cel puţin tot aşa de nenorociţi ca şi el; Candid trăgea însă nădejde că, stând de vorbă cu savantul, o să-i mai treacă de urât în timpul călătoriei. Toţi ceilalţi rivali fură de părere că le-a făcut o mare nedreptate Candid că nu i-a ales pe dânşii; el le închise gura dând fiecăruia câte o sută de piaştri.

Capitolul XX

CE S-A ÎNTÂMPLAT PE MARE CU CANDID ŞI CU MARTIN

Savantul cel bătrân, pe care îl chema Martin, se urcă pe corabie cu Candid şi plecă cu acesta la Bordeaux. Şi unul şi altul văzuseră multe şi suferiseră multe; şi chiar dacă corabia ar fi mers de la Surinam până în Japonia pe la Capul Bunei Speranţe, tot ar fi avut ce să vorbească despre răul fizic şi răul moral cât timp ar fi ţinut călătoria.

Candid totuşi avea un avantaj faţă de Martin, fiindcă trăgea mereu nădejde că o să se întâlnească iar cu domnişoara Cunigunda pe când Martin n-avea de nădăjduit nimic; pe lângă asta avea aur şi diamante şi, cu toate că pierduse o sută de berbeci mari roşii încărcaţi cu cele mai

---

15 Socinienii sînt discipolii lui Lelio Socin, eretic din secolul al XVI-lea, care voia să supună Scriptura regulilor criticii omeneşti şi care tăgăduia Treimea, consubstanţialitatea Duhului Sfînt, păcatul originar, predestinarea, harul etc. Socinienii pot fi consideraţi ca precursori ai deiştilor (n. t.).

mari comori din lume şi cu toate că era necăjit de şolticăria patronului olandez, totuşi, atunci când se gândea la ce mai avea în buzunar şi când vorbea de Cunigunda, mai ales către sfârşitul mesei, înclina către sistemul lui Pangloss.

— Dar dumneata, domnule Martin, întrebă el pe savant, ce crezi despre toate astea? Care e părerea dumitale despre răul moral şi răul fizic?

— Domnul meu, răspunse Martin, pe mine preoţii m-au învinuit că aş fi socinian; adevărul este însă că sunt manichean[16].

— Râzi de mine, zise Candid. Nu mai sunt azi manicheeni.

— Mai sunt eu, spuse Martin. Nu ştiu ce să fac dar nu pot să gândesc altfel.

— Atunci să ştii că ai pe dracul în dumneata, zise Candid.

— S-amestecă aşa de des în treburile acestei lumi, spuse Martin, că s-ar putea să fie şi în mine, aşa cum e pretutindeni; drept să-ţi spun însă că atunci când îmi arunc ochii peste globul acesta, sau mai bine zis peste această globulă, îmi vine a crede că Dumnezeu l-a părăsit şi l-a dat pe mâna vreunei fiinţe răufăcătoare; bineînţeles nu mă gândesc la Eldorado. N-am văzut oraş care să nu dorească distrugerea oraşului vecin, n-am văzut familie care nu vrea să piară altă familie. Pretutindeni cei slabi urăsc pe cei tari dar se târăsc în faţa lor, iar cei tari se poartă cu ei cum s-ar purta cu nişte turme pe care le cresc pentru lână şi carne. Un milion de asasini înregimentaţi cutreieră Europa de la un capăt la altul, practică omorul şi tâlhăria cu disciplină ca să-şi câştige existenţa pentru că n-au o meserie mai cinstită; şi, în oraşele în care s-ar părea că lumea trăieşte

16 Manicheeni (după Manes sau Manichen, care trăia în Persia în secolul al III-lea) susţineau că lumea este opera a două principii opuse, unul bun, altul rău, amîndouă eterne, independente unul faţă de altul şi la fel de puternice (n.t.).

în pace şi în care înfloreşte arta şi ştiinţa, oamenii sunt roşi de invidie, de griji şi de necazuri mai mult decât e ros de urgie un oraş asediat. Durerile ascunse sunt şi mai cumplite decât nenorocirile publice. Ce să mai spun, am văzut şi am îndurat atâtea încât sunt manichean.

— Dar sunt şi lucruri bune pe lume, zise Candid.

— Poate c-or fi, spuse Martin, dar eu nu le cunosc.

Pe când vorbeau aşa între ei, se auzi o lovitură de tun. În curând se auziră altele, din clipă în clipă tot mai dese. Fiecare îşi luă ocheanul. Zăriră două corăbii care se luptau între ele la o depărtare de vreo trei mile. Vântul le aduse atât de aproape de vasul francez încât cei de pe vas putură să se bucure pe îndelete de priveliştea bătăliei. În sfârşit una din corăbii dădu celeilalte câteva lovituri atât de nimerite încât o scufundă. Candid şi Martin văzură că pe puntea vasului care se scufunda erau vreo sută de oameni; ridicau braţele spre cer şi scoteau nişte ţipete groaznice; peste o clipă corabia fu înghiţită.

— Poftim! spuse Martin, iată cum se poartă oamenii între ei.

— E adevărat, zise Candid, că este ceva diabolic în toată treaba asta.

Pe când vorbea aşa, zări ceva roşu care înota pe lângă corabia lor. Lăsară jos o barcă, să vadă ce-ar putea fi: era un berbec de-al lui. Bucuria lui Candid când îşi găsi berbecul fu mai mare decât îi fusese mâhnirea atunci când pierduse o sută de berbeci încărcaţi cu diamante din Eldorado.

Căpitanul francez văzu îndată că patronul corabiei scufundătoare era spaniol iar acela al corabiei scufundate fusese un pirat olandez: era chiar acela care îl prădase pe Candid. Bogăţiile imense pe care pusese mâna acel ticălos se înmormântaseră în mare împreună cu el şi numai un berbec scăpase.

— După cum vezi, spuse Candid lui Martin, crima e pedepsită câteodată; ticălosul acela de patron olandez a

avut soarta pe care o merita.

— Da, zise Martin, dar de ce-a fost nevoie să piară şi călătorii care erau pe corabia lui? Dumnezeu a pedepsit pe ticălos, dracul a înecat pe ceilalţi.

În vremea asta vasul francez şi cel spaniol îşi continuau drumul şi Candid continua să vorbească cu Martin. Discutară aşa două săptămâni în şir şi după două săptămâni erau tot acolo unde fuseseră la început. Dar oricum, stăteau de vorbă, îşi împărtăşeau unul altuia ideile şi se mângâiau cu asta. Candid îşi dezmierda berbecul. „Dacă te-am găsit pe tine, zicea el, atunci am s-o găsesc şi pe domnişoara Cunigunda”.

Capitolul XXI

CANDID ŞI MARTIN SE APROPIE DE COASTELE FRANŢEI ŞI DISCUTĂ

Zăriră în sfârşit coastele Franţei.

— Ai fost vreodată în Franţa, domnule Martin? întrebă Candid.

— Da, spuse Martin, am fost prin mai multe provincii. În unele jumătate din locuitori sunt nebuni, în unele lumea e prea şireată, în altele oamenii sunt de obicei cumsecade şi cam proşti, în altele fac pe deştepţii; în toate ocupaţia de căpetenie este amorul, a doua ocupaţie bârfeala şi a treia flecăreala.

— Dar în Paris ai fost, domnule Martin?

— Da, am fost şi în Paris; acolo găseşti, din toate astea câte ceva; e o harababură întreagă, o hăituială în care toţi aleargă după plăcere şi aproape nimeni n-o găseşte, cel puţin după cât mi s-a părut mie. N-am stat mult acolo. Cum am ajuns, nişte pungaşi, la bâlciul Saint-Germain, mi-au furat tot ce aveam; pe urmă am fost luat şi eu drept hoţ şi am stat o săptămână la răcoare; după aceea m-am făcut corector la o tipografie ca să strâng nişte bani şi să mă pot întoarce pe jos în Olanda. Am cunoscut tagma

care scrie, tagma care unelteşte[17] şi tagma apucată de spasmuri[18]... Se zice că ar fi oameni foarte şlefuiţi în oraşul acela; se prea poate.

— În ce mă priveşte, eu nu sunt de loc curios să văd Franţa, zise Candid. Îţi închipui, cred, că după ce am petrecut o lună în Eldorado nu mai vreau să văd nimic altceva decât pe domnişoara Cunigunda; mă duc s-o aştept la Veneţia; prin Franţa numai o să trecem, în drum către Italia; vrei să vii şi dumneata cu mine?

— Vin bucuros, spuse Martin. Am auzit că Veneţia nu-i bună decât pentru nobilii veneţieni, dar şi străinii sunt bine primiţi acolo când au bani mulţi; eu nu am de loc, dar ai dumneata, aşa că merg cu dumneata unde vrei.

— Da' ia spune, întrebă deodată Candid, crezi oare că pământul a fost la început numai apă aşa cum scrie în cartea aceea groasă pe care o are căpitanul corabiei?

— Nu cred de loc, răspunse Martin, tot aşa cum nu cred nimic din toate închipuirile care s-au răspândit de câtăva vreme.

— Dar lumea asta cu ce scop a fost creată? întrebă Candid.

— Ca să ne facă să turbăm, răspunse Martin.

— Nu te-ai mirat, urmă Candid, când ţi-am povestit întâmplarea cu cele două fete din ţara oreionilor care erau îndrăgostite de nişte maimuţoi?

— Nu m-am mirat de loc, răspunse Martin; ce e ciudat în asta? Am văzut atâtea lucruri extraordinare încât nu mai există nimic extraordinar.

— Dumneata cum crezi, întrebă Candid, oare oamenii s-au ucis întotdeauna unii pe alţii aşa cum se ucid azi? oare au fost întotdeauna mincinoşi, mişei, vicleni, ingraţi, tâlhari, slabi de înger, uşuratici, Iaşi, invidioşi, lacomi,

---

17 Janseniştii (n.t.)

18 Convulsionaţii, fanatici jansenişti din secolul al XVIII-lea cărora exaltarea religioasă le stîrnea convulsiuni (n.t.)

beţivi, zgârciţi, ambiţioşi, cruzi, bârfitori, destrăbălaţi, fanatici, ipocriţi şi proşti?

— Dar dumneata cum crezi, spuse Martin, oare vulturii întotdeauna au mâncat porumbei când au găsit?

— Da, desigur, zise Candid.

— Ei, atunci, spuse Martin, dacă vulturii au mereu aceeaşi fire, de ce vrei ca oamenii să-şi fi schimbat firea?

— O! zise Candid, este o deosebire, pentru că liberul arbitru…

Tot discutând aşa au ajuns la Bordeaux.

Capitolul XXII ce li s-a întâmplat în Franţa lui candid şi lui martin

Candid nu s-a oprit la Bordeaux decât atâta cât i-a trebuit ca să vândă câteva pietricele din Dorado şi să-şi facă rost de-o trăsură cu două locuri, fiindcă nu se mai putea despărţi acuma de filosoful său Martin. I-a părut însă foarte rău că s-a despărţit de berbecul lui pe care l-a lăsat Academiei de Ştiinţe din Bordeaux, care propuse casubiect pentru premiul pe anul acela să se afle de ce lâna acestui berbec era roşie; premiul a fost acordat unui savant de la Nord care a demonstrat cu A plus B, minus C, împărţit la Z, că berbecul trebuia neapărat să fie roşu şi să moară de gălbează.

Toţi călătorii pe care Candid îi întâlnea pe la hanuri îi spuneau: „Ne ducem la Paris”. Văzând că toată lumea se grăbeşte să ajungă acolo, îi veni şi lui poftă să vadă capitala; asta nu l-ar fi abătut prea mult din drumul lui la Veneţia.

Intră în Paris prin foburgul Saint-Marceaux şi i se păru că a ajuns în cel mai păcătos sat din Westfalia.

Cum ajunse la botei, Candid se îmbolnăvi din pricina oboselii. Boala era uşoară. Fiindcă purta la deget un diamant enorm şi toţi văzuseră că avea în trăsură o casetă foarte grea, imediat se pomeni cu doi medici pe care nu-i chemase, cu câţiva amici intimi care nu se mai dezlipiră de el şi cu două cucoane cucernice care îi pregăteau mâncare

de dietă. Martin spuse:

— Îmi aduc aminte că am fost şi eu bolnav când am venit întâia oară la Paris; eram foarte sărac, aşa că n-am avut niciun prieten, nici cucoane, nici doctori, şi m-am făcut sănătos.

După câtva timp, cu atâtea leacuri şi luări de sânge, boala lui Candid s-a înrăutăţit. Veni la el un preot din cartier şi îi ceru cu duhul blândeţii un bilet la purtător plătibil pe lumea cealaltă. Candid îi spuse că nici nu se gândeşte. Cucoanele cele cucernice îi spuseră că aşa era moda acuma; Candid se împotrivi zicând că el nu era omul modei. Martin voi să-l arunce pe fereastră pe preotul cu propunerea; acesta se jură pe toţi dumnezeii că, dacă nu semnează biletul, Candid o să rămână neîngropat; Martin se jură şi el că îl îngroapă pe preot dacă îl mai plictiseşte. Cearta se înteţi. Martin îl luă pe ins de spate şi îl dădu afară; din asta a ieşit o tevatură întreagă şi s-a făcut un proces-verbal. Candid se însănătoşi; şi în timp ce se întrema avu mereu musafiri la masă. Jucau cărţi şi Candid se mira că nu-i vine niciodată asul; Martin însă nu se mira.

Printre cei care făceau onorurile oraşului era şi un abate din Perigord, unul din acei oameni curtenitori, mereu sprinteni, mereu serviabili, îndrăzneţi, linguşitori, gata la orice, care aţin calea străinilor, le povestesc cronica scandaloasă a târgului şi îi ademenesc la petreceri. Acesta mai întâi duse pe Candid şi pe Martin la teatru. Se dădea o tragedie nouă. Lângă Candid se aflau câţiva oameni de duh. Candid, fără se să sinchisească de ei, plânse la câteva scene jucate în chip desăvârşit. Unul din deştepţii care şedeau în rând cu el îi spuse în pauză:

— Rău faceţi că plângeţi; actriţa asta e foarte proastă; actorul care joacă cu ea e şi mai prost; piesa e şi mai proastă decât actorii; autorul habar n-are de limba arabă şi cu toate acestea acţiunea se petrece în Arabia; şi pe lângă asta nu crede nici în ideile înnăscute; mâine o să vă aduc o mulţime de broşuri scrise împotriva lui.

— Câte piese de teatru aveţi în Franţa? întrebă Candid pe abate.

— Vreo cinci, şase mii, răspunse acesta.

— E mult, spuse Candid; şi câte sunt bune?

— Vreo cincisprezece, şaisprezece.

— E mult, zise Martin.

Lui Candid îi plăcu foarte tare o actriţă care făcea pe regina Elizabeta într-o tragedie destul de slabă care se joacă din când în când.

— Actriţa asta, spuse el lui Martin, îmi place; seamănă puţin cu domnişoara Cunigunda; aş vrea s-o cunosc şi eu.

Abatele din Perigord se oferi să-l ducă la ea. Candid, crescut în Germania, întrebă care era protocolul şi cum erau tratate în Franţa reginele Angliei.

— Trebuie de făcut o deosebire, zise abatele. În provincie le duci la tractir; în Paris le respecţi când sunt frumoase şi le arunci la gunoi când au murit.

— Regine la gunoi! strigă Candid.

— Da, părintele are dreptate, zise Martin. Eram în Paris când domnişoara Monima a plecat, cum se spune, din lumea asta şi s-a dus pe lumea cealaltă; nu i s-au dat ceea ce oamenii de-aici numesc *onorurile îngropăciunii*, adică cinstea de-a putrezi cu toţi pârliţii mahalalei într-un cimitir păcătos; domnişoara Monima a fost îngropată la o răspântie, ceea ce desigur că a supărat-o cumplit fiindcă avea simţiri nobile.

— Foarte urât din partea celor care au hotărât asta, zise Candid.

— Ce poţi să faci? zise Martin. Aşa-s oamenii pe-aici. Imaginează toate contradicţiile, toate nepotrivirile cu putinţă şi ai să le găseşti în conducerea, în tribunalele, în bisericile, în spectacolele acestei naţiuni ciudate.

— E adevărat că la Paris lumea râde mereu? întrebă Candid.

— Da, răspunse abatele, numai că râde de ciudă. Toţi

se tânguie că lucrurile merg prost, dar se tânguie hohotind de râs; ba chiar şi faptele cele mai urâte le fac tot râzând.

— Cine este, întrebă Candid, porcul acela care vorbea aşa de rău piesa aceea la care am plâns atâta şi de actorii care mi-au plăcut aşa de mult?

— E un om rău, răspunse abatele, care îşi câştigă pâinea înjurând toate piesele şi toate cărţile; urăşte pe toţi cei care au succes, aşa cum urăsc eunucii pe cei care se bucură de plăcerile dragostei; e unul din acei şerpi ai literaturii care se hrănesc cu noroi şi cu venin, un pamfletar.

— Ce înseamnă pamfletar? întrebă Candid.

— Unul care scrie tot felul de fiţuici şi le răspândeşte în toate părţile.

Candid, Martin şi cu abatele stăteau aşa de vorbă pe scară şi se uitau la lumea care ieşea de la spectacol.

— Cu toate că nu mă gândesc decât cum să mă întâlnesc mai repede cu domnişoara Cunigunda, aş vrea totuşi s-o poftesc la masă pe domnişoara Clairon; a jucat minunat.

Abatelui nu-i prea venea la socoteală să se ducă la domnişoara Clairon; ea se învârtea numai în lumea bună.

— Astă-seară e poftită undeva, zise el; dar voi avea cinstea să vă duc la o doamnă din lumea mare; la ea o să cunoaşteţi Parisul cum nici în patru ani nu l-aţi cunoaşte mai bine.

Candid, curios din fire, se duse cu abatele la cucoana aceea în foburgul Saint-Honoré. Musafirii se îndeletniceau cu jocul de cărţi. Doisprezece pontatori morocănoşi ţineau fiecare în mână un mănunchi de cărţi. Domnea o tăcere adâncă. Feţele pontatorilor erau galbene, faţa bancherului era umbrită de nelinişte.

Stăpâna casei, şezând lângă bancherul nemilos, se uita cu ochi ageri la toţi jucătorii urmărind cu o atenţie insistentă şi politicoasă cărţile care cădeau, şi niciodată nu se supăra de teamă să nu-şi piardă muşteriii.

Doamna îşi zicea marchiza de Parolignac. Fiică-sa, care avea vreo cincisprezece ani, era şi ea printre pontatori şi îi făcea semn din ochi mamă-sii ori de câte ori vreun jucător trişa încercând să-şi alunge astfel nenorocul. Când abatele, Candid şi Martin intrară, nimeni nu se ridică, nu le spuse bună seara şi nici măcar nu se uită la dânşii; toţi erau adânciţi în jocul lor. „Doamna baroană de Thunder-ten-tronckh era mai politicoasă”, se gândi Candid.

Abatele se apropie de marchiză, îi spuse ceva la ureche şi atunci ea se săltă puţin pe scaun, cinsti pe Candid cu un zâmbet iar pe Martin cu o privire plină de nobleţe; apoi pofti pe Candid să şadă şi îi dădu un pachet de cărţi. Candid pierdu cincizeci de mii de franci în două levate. După aceea au supat foarte voioşi şi toţi se mirau văzând că lui Candid nici nu-i păsa că pierduse atâţia bani. Lacheii vorbeau între ei şi spuneau în limbajul lor de lachei: „Trebuie să fie vreun lord englez”.

Supeul a fost cum sunt cele. Mai multe supeuri la Paris: mai întâi tăcere, pe urmă o larmă de vorbe din care nu se înţelege nimic, apoi glume din care cea mai mare parte sunt serbede, ştiri mincinoase, judecăţi greşite, niţică politică şi multă bârfeală. Veni vorba şi de cărţile apărute de curând.

— Aţi văzut, spuse abatele, romanul domnului Gauchat[19], doctor în teologie?

— Da, răspunse un mesean, dar n-am putut să-l isprăvesc. Avem o mulţime de scrieri neobrăzate dar toate la un loc nu ajung la neobrăzarea lui Gauchat, doctor în teologie; aşa de tare m-am săturat de puhoiul acesta de cărţi proaste care ne inundă încât m-am apucat să pontez la pharaon1.

— Da’ de articolele arhidiaconului Trublet ce spuneţi? întrebă abatele.

---

19 Gauchat (1709 — 1774), autor al unor Lctlres critiques, în care atacă pe enciclopedişti; atacat la rîndul lui cu violenţă de către Voltaire (n.t.).'

— Ah! ce plicticos! zise doamna de Parolignac. Spune cu de-amănuntul ceea ce toată lumea ştie de mult; discută greoi lucruri care nu merită să fie amintite nici măcar în treacăt; îşi însuşeşte fără niciun duh duhul altora; şi tot ce fură strică; e dezgustător; de altfel pe mine n-o să mă mai dezguste fiindcă n-o să mai citesc nimic de el.

La masă era şi un om învăţat şi de gust care sprijini ce spunea marchiza. După aceea veni vorba despre tragedie. Marchiza întrebă de ce unele tragedii se jucau câteodată dar erau cu neputinţă de citit. Omul de gust explică foarte bine că o piesă poate să stârnească oarecare interes şi totuşi să nu aibă aproape niciun merit; dovedi în câteva cuvinte că nu e destul să înfăţişezi câteva situaţii din acelea care se găsesc în orice roman şi care plac întotdeauna spectatorilor şi că trebuie să fii nou fără să fii năstruşnic, adeseori sublim, şi natural întotdeauna; să cunoşti inima omenească şi s-o faci să vorbească; să fii poet mare dar niciun personaj din piesă să nu pară că e poet; să ştii la perfecţie limba, s-o vorbeşti curat, cu o armonie fără şovăire, şi niciodată rima să nu strice înţelesul.

— Acela care nu ţine seama de toate aceste reguli, adăugă el, poate să facă o tragedie, două, aplaudate la teatru, dar nu va fi niciodată socotit drept un scriitor bun. Puţine tragedii sunt bune; unele sunt nişte idile dialogate, bine scrise şi bine rimate; altele, discursuri politice care te fac să adormi sau exageraţii de care ţi-i lehamite; iar altele sunt închipuiri de om apucat, într-un stil barbar, vorbe fără şir, lungi apostrofe către zei pentru că autorul nu ştie cum să vorbească cu oamenii, cugetări false, locuri comune în cuvinte umflate.

Snm

Candid ascultă toate acestea cu atenţie şi îşi făcu o idee straşnică despre cel care vorbea; şi cum marchiza avusese grijă să-l aşeze lângă dânsa, se aplecă la urechea ei şi o întrebă cine era omul acela care spunea atât de bine

lucrurile.

— E un om învăţat, spuse doamna; nu joacă dar abatele îl aduce uneori la masă: se pricepe foarte bine în tragedii şi în cărţi; chiar a şi compus o tragedie dar a fost şuierată şi a scris şi o carte, dar nu a ieşit din librării decât un singur exemplar, acela pe care mi l-a dat mie, cu dedicaţie.

— E un om mare, zise Candid. Al doilea Pangloss! Şi întorcându-se spre el, îi spuse: Desigur, domnule, că dumneavoastră sunteţi de părere că toate sunt cât se poate de bine în lumea fizică şi în lumea morală şi că nimic nu poate să fie altfel?

— Nu, răspunse învăţatul, nu sunt de loc de părerea asta. Cred dimpotrivă că la noi toate merg de-a-ndoaselea, că nimeni nu ştie nici ce rang are, nici ce funcţie are, nici ce face, nici ce trebuie să facă şi numai la masă e oarecare voie bună şi oamenii par împăcaţi, dar în tot restul timpului se ceartă: janseniştii cu moliniştii, juriştii cu clericii, literaţii cu literaţii, curtenii cu curtenii, financiarii cu poporul, soţiile cu soţii, rudele cu rudele; e un război necontenit în toate părţile.

Candid îi spuse:

— Am văzut altele şi mai grozave; un înţelept însă, care de-atunci încoace din nenorocire a fost spânzurat, m-a învăţat că toate acestea sunt minunate şi că ce ni se pare nouă că nu-i bine sunt doar părţile întunecate ale unui tablou frumos.

— Spânzuratul dumitale îşi bătea joc de oameni, zise Martin; părţile întunecate sunt nişte pete de murdărie.

— Oamenii fac petele, spuse Candid; nu pot să nu facă.

— Atunci nu-i vina lor, zise Martin.

Cea mai mare parte dintre pontatori nu pricepeau nimic din vorbele acestea şi beau; Martin începu să

discute cu învăţatul iar Candid povesti stăpânei casei câteva întâmplări de-ale lui.

După masă, marchiza duse pe Candid la ea în odaie şi îl pofti să şadă pe o canapea.

— Şi zi aşa, o iubeşti mereu pe domnişoara Cunigunda de Thunder-ten-tronckh?

— Da, doamnă, răspunse Candid.

Marchiza îi spuse zâmbind drăgăstos:

— Mi-ai răspuns ca un tânăr din Westfalia; un francez mi-ar fi spus: E drept că am iubit-o pe domnişoara Cunigunda dar de când v-am văzut, doamnă, tare mă tem că n-o mai iubesc.

— Bine, doamnă, zise Candid, am să răspund cum vreţi.

— Te-ai îndrăgostit de ea atunci când i-ai ridicat de jos batista; ridică-mi şi mie jartiera.

— Cu cea mai mare plăcere, spuse Candid şi o ridică.

— Dar vreau să mi-o şi pui, spuse doamna.

Şi Candid i-o puse.

— Eu de obicei pe parizienii mei îi las mai întâi să tânjească vreo două săptămâni dar cu dumneata e altceva, eşti străin, aşa că dumitale mă dau chiar din prima noapte; trebuie să fac onorurile ţării unui tânăr care vine din Westfalia.

Doamna, care văzuse că junele vestfalian avea la degete două diamante enorme, se minună atâta de ele încât de pe degetele lui Candid trecură repede pe degetele marchizei.

Candid, întorcându-se acasă cu abatele, simţi oarecare remuşcare fiindcă fusese infidel faţă de domnişoara Cunigunda. Abatele îi ţinu hangul; din cele cincizeci de mii de franci pe care Candid le pierduse la cărţi şi din valoarea celor două diamante mai dăruite, mai

toate el avea numai o mică parte. Voia să tragă cât mai multe foloase de pe urma cunoştinţei lui cu Candid. Aducea mereu vorba de Cunigunda. Candid îi spuse că-i va cere acesteia iertare că a înşelat-o, atunci când o să se întâlnească cu ea la Veneţia.

Abatele era din ce în ce mai prietenos şi mai îndatoritor şi lua parte cu tot sufletul la ceea ce Candid spunea, la tot ce făcea, la tot ce voia să facă.

— Va să zică, zise el, v-aţi dat întâlnire la Veneţia?

— Da, răspunse Candid, trebuie numaidecât să mă duc să mă întâlnesc cu domnişoara Cunigunda.

Şi îndemnat de plăcerea de-a vorbi despre aceea pe care o iubea, povesti, după cum îi era obiceiul, câteva din întâmplările lui cu acea ilustră vestfaliană.

— Sunt sigur, zise abatele, că domnişoara Cunigunda are foarte mult duh şi că vă scrie scrisori foarte frumoase.

— Nu mi-a scris niciodată, spuse Candid; după ce-am fost alungat din castel de dragul ei, n-am putut să-i scriu; n-a trecut mult şi am aflat că a murit; după aceea am găsit-o şi am pierdut-o din nou şi abia acum de curând i-am trimis un răvaş la două mii şi cinci sute de leghe de-aici şi aştept răspunsul.

Abatele asculta cu mare atenţie şi parcă se gândea la ceva. Apoi îmbrăţişă pe cei doi străini şi plecă. A doua zi, când se sculă, Candid primi scrisoarea următoare:

„Iubitul meu, sunt de o săptămână în Paris, bolnavă. Aflu acuma că eşti aici. Aş zbura până în braţele tale dar nu pot să mă mişc. Am aflat că ai trecut prin Bordeaux; am lăsat acolo pe credinciosul Cacambo şi pe bătrână; trebuie să sosească şi ei în curând. Guvernatorul din Buenos Aires a luat tot dar bine că mi-a rămas dragostea ta. Vino numaidecât; când am să te văd, am să mă fac sănătoasă ori am să mor de plăcere”.

Scrisoarea asta duioasă, scrisoarea asta neaşteptată, îl umplu pe Candid de-o bucurie nemaipomenită; boala scumpei lui Cunigunda îl copleşi de durere. Cu sufletul

împărţit între aceste două sentimente, îşi luă aurul şi diamantele şi se duse împreună cu Martin la hotelul în care locuia domnişoara Cunigunda. Intră, tremurând de emoţie; inima îi bătea repede; era gata să izbucnească în plâns. Vru să dea într-o parte perdelele patului şi spuse să se aducă lumină.

— Nu, nu! zise camerista. Lăsaţi perdelele aşa. Lumina îi face rău, poate să şi moară!

Şi repede trase perdelele la loc.

— Cunigunda, draga mea, spuse Candid plângând, ce faci? dacă nu poţi să mă vezi, vorbeşte măcar să te aud.

— Nu poate să vorbească, spuse camerista.

Doamna întinse printre perdele o mână grăsuţă. Candid o luă, o udă îndelung cu lacrimi, o umplu apoi de diamante şi mai lăsă şi un săculeţ cu aur pe fotoliu.

În mijlocul acestor emoţii adânci, soseşte deodată un ofiţer de poliţie urmat de abatele din Perigord şi de patrulă.

— Ăştia-s cei doi străini suspecţi? întrebă el.

Şi îndată pune mâna pe ei şi dă ordin patrulei să-i ducă la închisoare.

— În Dorado străinii sunt trataţi altfel, zise Candid.

— Sunt mai manichean decât oricând, spuse Martin.

— Bine, domnule, dar unde ne duceţi? întrebă Candid.

— La başcă, răspunse poliţaiul.

Martin, păstrându-şi cumpătul, se gândi că doamna care zicea că era Cunigunda era o pungăşoaică, abatele din Perigord un pungaş care profitase de naivitatea lui Candid iar poliţaiul alt pungaş de care însă puteau să scape uşor.

Decât să aibă de-a face cu tertipurile justiţiei, Candid, luminat de sfătuitorul lui, şi nemaiputând de nerăbdare să se întâlnească cu adevărata Cunigundă, oferi poliţaiului trei diamante mai mici, cam de trei mii de pistole fiecare.

— O, domnul meu, îi spuse omul cu baston de fildeş, chiar dacă aţi fi făcut toate crimele care se pot închipui, sunteţi omul cel mai cinstit din lume; trei diamante! şi fiecare de trei mii de pistole! Aş fi în stare să-mi dau viaţa pentru dumneavoastră, nu să vă duc la închisoare! Să ştiţi că acuma toţi străinii sunt arestaţi, aşa că uite ce zic eu: am un frate la Dieppe, în Normandia; vă duc la el şi, dacă vreţi să-i daţi şi lui un diamant, are să vă servească tot aşa ca şi mine.

— Da' de ce sunt arestaţi toţi străinii?

Abatele din Perigord luă atunci cuvântul şi spuse:

— Pentru că un pârlit din Atrebatia[20] a ascultat tot felul de prostii, s-a luat după ele, şi asta l-a făcut să săvârşească un regicid, nu ca acela din mai 1610 2, ci ca acela din decembrie 1594[21] şi ca şi altele săvârşite în alţi ani şi în alte luni de către alţi pârliţi care s-au luat şi ei după nişte prostii pe care le-au auzit.

Poliţaiul le spuse despre ce era vorba.

— Ah! ce ticăloşi! strigă Candid; cum? asemenea grozăvii la un popor care dansează şi cântă? De-aş ieşi mai repede din ţara asta în care maimuţele aţâţă tigrii! În ţara mea, am văzut urşi, n-am văzut oameni decât numai în Dorado. Vă rog din suflet, domnule ofiţer, duceţi-ne la Veneţia, unde trebuie să mă întâlnesc cu domnişoara Cunigunda.

— Nu pot să vă duc decât în Normandia de jos, spuse zbirul.

Şi îndată îi scoate cătuşele, spune că s-a înşelat, dă drumul oamenilor cu care venise, duce la Dieppe pe Candid şi pe Martin şi îi lasă pe mâna lui frate-său. Tocmai era în port o corabie olandeză. Normandul, care prin mijlocirea a trei diamante ajunse imediat omul cel mai

---

20 E vorba de Damiens, care a săvîrşit un atentat neizbutit asupra lui Ludovic al XV-lea şi a fost executat, smulgîn- du-i-se mîinile şi picioarele, în 1757 (n. t.).

21 Atentat neizbutit al lui Jean Châtel asupra lui Henric al IV-lea (n. t.).

serviabil, urcă pe Candid şi pe ai lui în corabie. Corabia mergea la Portsmouth în Anglia. Nu era tocmai drumul spre Veneţia, dar Candid credea că a scăpat din iad şi se gândea să o ia din nou spre Veneţia cu prima ocazie.

Capitolul XXIII

CANDID ŞI CU MARTIN AJUNG ÎN ANGLIA; CE VĂD EI ACOLO

— Ah! Pangloss! Pangloss! Ah! Martin! Martin! Ah! draga mea Cunigunda! ce-i şi lumea asta? se văita Candid pe corabia olandeză.

— Ceva şi groaznic şi nătâng totodată, răspundea Martin.

— Dumneata ai mai fost în Anglia; oamenii sunt şi acolo tot aşa de nebuni ca şi în Franţa?

— Acolo-i alt soi de nebunie, răspunse Martin. După cum ştii, aceste naţiuni sunt în război pentru câteva pogoane de zăpadă de prin părţile Canadei şi cheltuiesc cu războiul ăsta mai mult decât face toată Canada la un loc. Să-ţi spun cu precizie în care din ele sunt mai mulţi oameni buni de legat e un lucru pe care slabele mele mijloace nu mi-l îngăduie; atâta ştiu doar că oamenii la care mergem acuma sunt foarte posomorâţi.

Tot vorbind aşa ajunseră la Portsmouth; pe ţărm era o mulţime de lume care se uita cu mare atenţie la un om destul de voinic care şedea în genunchi şi legat la ochi pe puntea unei nave din flota militară. Patru soldaţi care stăteau în faţa acestui om îi traseră fiecare în cap câte trei gloanţe, în chipul cel mai paşnic care se poate închipui, şi după aceea toţi se duseră acasă foarte mulţumiţi.

— Ce înseamnă asta? zise Candid, şi ce demon stăpâneşte toată lumea oriîncotro te-ai duce?

Întrebă cine era omul care fusese ucis cu atâta ceremonie.

— E un amiral, i se răspunse.

— Şi de ce trebuia omorât amiralul acesta?

— Pentru că n-a omorât el destui oameni; a dat o

luptă împotriva unui amiral francez şi s-a socotit că n-a fost destul de aproape de acela.

— Bine, spuse Candid, dar amiralul francez era şi el tot aşa de departe de amiralul englez cât era acesta de el.

— Da, fără îndoială, dar în ţara asta e obiceiul să se ucidă din când în când câte un amiral ca să mai capete curaj ceilalţi.

Candid fu aşa de uluit şi aşa de indignat de ceea ce vedea şi auzea încât nu voi nici măcar să pună piciorul pe pământul acestei ţări şi se învoi cu patronul olandez (chiar de-ar fi fost să-l prade cum îl prădase cel din Surinam) să-l ducă fără nicio întârziere la Veneţia.

Patronul fu gata peste două zile. Merseră de-a lungul coastelor Franţei, apoi trecură prin faţa Lisabonei şi Candid se înfioră când ajunseră acolo. Intrară pe urmă în strâmtoarea Gibraltarului, pătrunseră în Mediterana şi ajunseră în sfârşit la Veneţia.

— Slavă Domnului că am sosit, spuse Candid îmbrăţişând pe Martin; aici am să mă întâlnesc cu frumoasa Cunigunda. Mă bizui pe Cacambo ca pe mine însumi. Toate sunt bune, toate merg bine, toate sunt cum nu se poate mai bine.

Capitolul XXIV DESPRE PAQUETTE ŞI FRATELE GAROAFĂ

Îndată ce ajunse la Veneţia trimise să-l caute pe Cacambo prin toate cârciumile, prin toate cafenelele, pe la toate femeile de stradă, dar Cacambo nu fu găsit nicăieri. În fiecare zi se ducea în port să vadă ce corăbii au sosit, dar de Cacambo nici urmă!

— Ce să fie asta? spunea el lui Martin; eu am avut timp să merg de la Surinam la Bordeaux, să mă duc de la Bordeaux la Paris, de la Paris la Dieppe, de la Dieppe la Portsmouth, să trec de-a lungul Portugaliei şi al Spaniei, să străbat toată Mediterana, să stau câteva luni la Veneţia; şi Cunigunda încă n-a venit! În loc să dau de ea am dat de o târfă şi de un abate pungaş. Cunigunda a murit fără

îndoială; acuma nu-mi mai rămâne decât să mor şi eu. Era mai bine dacă nu părăseam paradisul din Dorado şi nu mă mai întorceam în Europa asta blestemată. Ai dreptate, dragul meu Martin! toate-s numai iluzie şi năpastă.

Căzu într-o melancolie neagră şi nu luă de loc parte nici la opera *alia moda* şi nici la celelalte petreceri ale carnavalului; nicio femeie nu-l ispiti. Martin îi spuse: îi

— Eşti foarte naiv dacă crezi că un valet metis, care are cinci sau şase milioane în buzunar, are să se ducă la capătul lumii să-ţi ia iubita şi s-o aducă la Veneţia. Are să şi-o ia el dacă o găseşte; dacă n-o găseşte, o să-şi ia alta; eu te sfătuiesc să uiţi şi de valetul dumitale Cacambo şi de iubita dumitale Cunigunda.

Vorbele lui Martin nu-l linişteau de loc. Melancolia lui Candid spori iar Martin în vremea asta mereu îi tot aducea dovezi că pe pământ este foarte puţină virtute şi foarte puţină fericire; poate numai în Eldorado o fi mai multă, dar acolo nimeni nu poate să ajungă.

Tot discutând despre acest subiect important şi tot aşteptând-o pe Cunigunda, Candid zări într-o zi în piaţa San Marco pe un călugăr tânăr la braţ cu o femeie. Călugărul era zdravăn şi durduliu, ochii îi străluceau, se uita de sus, umbla ţanţoş. Femeia era foarte drăguţă şi cânta. Se uita cu dragoste la călugărul ei şi din când în când îl pişcă uşurel de obrazul grăsuţ.

— De data asta cel puţin, spuse Candid lui Martin, n-ai să-mi mai spui că ăştia doi nu-s fericiţi. Până acuma în toată lumea locuită, afară numai de Eldorado, n-am găsit decât oameni necăjiţi; însă fata asta şi călugărul aş pune rămăşag că sunt nişte fiinţe fericite.

— Pun rămăşag că nu, zise Martin.

— Să-i poftim la masă, spuse Candid, şi o să vezi că nu mă înşel.

Şi îndată se şi duse la ei, le spuse bună ziua şi îi pofti la dânsul la botei să mănânce macaroane, potârnichi de Lombardia, icre de nisetru şi să bea lacrima Christi, vin de

Montepulciano, de Chipru şi de Samos. Fata se înroşi, călugărul zise că primeşte invitaţia şi fata veni cu el, uitându-se la Candid cu nişte ochi miraţi şi înceţoşaţi de lacrimi. Abia ajunsese în odaia lui Candid şi ea îi spuse:

— Se poate, domnule Candid, să n-o mai cunoaşteţi pe Paquette?!

Auzind asta, Candid, care până atunci nu se uitase la ea cu atenţie fiindcă se gândea numai la Cunigunda, îi spuse:

— Vai, săraca de tine, va să zică tu l-ai adus pe doctorul Pangloss în halul în care era când l-am văzut?

— Eu, domnule Candid, zise Paquette. Văd că ştiţi tot. Am aflat ce nenorocire nemaipomenită s-a întâmplat cu toată familia doamnei baroane şi cu domnişoara Cunigunda. Să ştiţi însă că nici soarta mea n-a fost mai bună. Eram foarte nevinovată când m-aţi văzut dumneavoastră. Un călugăr cordelier care mă spovedea m-a sedus fără multă greutate. Urmările au fost groaznice; a trebuit să plec de la castel nu mult după ce domnul baron v-a alungat cu picioare în spate. Dacă unui medic vestit nu i s-ar fi făcut milă de mine aş fi murit. Din recunoştinţă, am fost câtăva vreme amanta medicului ăstuia. Nevastă-sa care era grozav de geloasă mă bătea în fiecare zi fără nicio milă; era o scorpie. Medicul acela era urât cumplit iar eu cea mai nenorocită fiinţă din lume pentru că mâncăm bătaie din cauza unui om pe care nu-l iubeam. Ştiţi şi dumneavoastră ce primejdie e pentru o femeie arţăgoasă să fie soţie de medic. Medicul de care vorbesc, mâniat de felul cum se purta nevastă-sa, îi dădu, ca s-o vindece de o răceală uşoară, nişte leacuri aşa de bune, încât nici n-au trecut două ceasuri şi a murit în dureri cumplite. Rudele soţiei au intentat proces soţului învinuindu-l de omor; el a fugit iar eu am fost arestată. Nevinovăţia mea nu m-ar fi scăpat dacă n-aş fi fost drăguţă. Judecătorul mi-a dat drumul cu condiţia ca el să ia locul medicului. N-a trecut mult şi am fost şi eu înlocuită cu alta, alungată fără niciun

ban şi silită să-mi duc mai departe meseria asta scârboasă care vouă bărbaţilor vi se pare aşa de plăcută şi care pentru noi este un noian de necazuri. Am venit să-mi fac meseria la Veneţia. Ah! dacă aţi şti ce înseamnă să fii silită să dezmierzi pe oricine fără alegere, pe un negustor babalâc, pe un avocat, pe un călugăr, pe un gondolier, pe un abate; să fii expusă tuturor batjocurilor, tuturor ocărilor; să trebuiască de multe ori să împrumuţi o rochie ca să ţi-o ridice cine ştie ce scârbos; să vezi cum unul îţi fură ce ai câştigat de la altul; să fii dijmuită de poliţai şi să n-ai altceva în vedere decât o bătrâneţe ticăloasă, spitalul şi groapa de gunoaie; dacă aţi şti toate astea aţi spune că sunt una din cele mai nenorocite fiinţe din lume.

Paquette îşi deschidea astfel inima faţă de milostivul Candid, într-o odaie în care mai era numai Martin. Acesta spuse lui Candid:

— După cum vezi, am şi câştigat pe jumătate rămăşagul.

Fratele Garoafă rămăsese în sufragerie şi bea un păhărel până să vină mâncarea.

— Bine, zise Candid către Paquette, dar adineauri când te-am întâlnit erai aşa de veselă, aşa de mulţumită; cântai, dezmierdai pe călugăr fără să te silească nimeni; mi-ai părut tot aşa de fericită pe cât pretinzi acuma că eşti de nenorocită.

— Vai! domnule Candid, spuse Paquette, e şi asta tot o ticăloşie a meseriei. Ieri un ofiţer m-a bătut şi mi-a furat banii iar azi trebuie să mă prefac că-s veselă ca să plac călugărului.

Candid nu vru să afle mai mult şi dădu lui Martin dreptate. Se aşezară la masă cu Paquette şi cu călugărul. Masa a fost destul de plăcută şi către sfârşit vorbiră între dânşii cu încredere.

— Părinte, spuse Candid călugărului, dumneata am impresia că te bucuri de o soartă vrednică de invidiat; floarea sănătăţii străluceşte pe obrajii dumitale, chipul

dumitale arată fericire; ai o fată foarte drăguţă cu care să petreci şi pari foarte mulţumit cu starea dumitale de călugăr.

— Ba drept să vă spun, domnule, eu aş vrea ca toţi călugării de pe lume să fie în fundul mării. De o sută de ori am fost ispitit să dau foc mănăstirii şi să mă turcesc. Părinţii mei m-au silit, când aveam cincisprezece ani, să pun pe mine rantia asta blestemată, ca să las partea mea de avere unui afurisit de frate al meu mai mare, bătu-l-ar Dumnezeu să-l bată! În mănăstire nu vezi decât invidie, vrajbă şi ciudă. E drept că am ţinut şi eu vreo câteva predici proaste care îmi aduc ceva parale, din care însă jumătate îmi fură stareţul; cu ce-mi mai rămâne îmi plătesc şi eu câte-o fată; dar când mă întorc seara la mănăstire îmi vine să mă dau cu capul de pereţi; şi toţi ceilalţi călugări, care-s cu mine, sunt la fel.

Martin, înturnându-se către Candid, cu liniştea lui obişnuită, îi spuse:

— Ei, ce mai zici acuma? am câştigat rămăşagul?

Candid dădu două mii de piaştri Paquettei şi o mie părintelui Garoafă.

— Cu asta să ştii că au să fie fericiţi, zice el.

— Nu cred de loc, spuse Martin; cu piaştrii ăştia s-ar putea întâmplă să-i faci şi mai nenorociţi decât au fost până acuma.

— Întâmple-se ce s-o întâmplă, spuse Candid. De un singur lucru îmi pare bine; văd că întâlneşti de multe ori în viaţă oameni pe care nici prin gând nu-ţi trecea că ai să-i mai întâlneşti vreodată. Poate că, aşa cum am dat de berbecul cel roşu şi de Paquette, am să dau şi de Cunigunda.

— Îţi urez să fii fericit cu dânsa, zise Martin, dar mă îndoiesc foarte mult.

— Eşti aspru, spuse Candid.

— Sunt aşa fiindcă am trăit şi cunosc viaţa.

— Bine, dar uită-te la gondolierii aceia; nu-i auzi cum

cântă într-una?

— Da, dar nu-i vezi cum sunt acasă la ei, cu nevestele şi cu plozii lor, spuse Martin. Dogele are şi el necazurile lui şi gondolierii pe ale lor. E drept că, socotind bine, soarta unui gondolier e preferabilă sorţii unui doge; cred totuşi că deosebirea este aşa de mică încât nici nu face să-ţi mai baţi capul.

— Am auzit, spuse Candid, de Pococurante senatorul; stă într-un palat frumos pe Brenta şi primeşte cu plăcere pe străinii care se duc la dânsul. Se zice că e un om care n-a avut necazuri niciodată.

— Aş vrea să văd şi eu o specie aşa de rară, zise Martin.

Candid trimise vorbă seniorului Pococurante şi îi ceru voie să se ducă a doua zi pe la el.

Capitolul XXV

VIZITĂ LA SENIORUL POCOCURANTE, NOBIL VENEŢIAN

Candid şi cu Martin se duseră cu gondola la Brenta şi ajunseră la palatul nobilului Pococurante. Grădinile erau foarte bine îngrijite şi împodobite cu statui frumoase de marmură; frumos era şi palatul. Stăpânul casei, om de vreo şaizeci de ani, foarte bogat, întâmpină cu foarte mare politeţe pe cei doi curioşi dar cu foarte puţină căldură, fapt care 11 cam fâstâci pe Candid dar plăcu lui Martin.

Mai întâi două fete drăguţe şi curat îmbrăcate serviră o ciocolată pe care o pregătiseră cu dichis, spumoasă. Candid nu se putu opri şi le lăudă frumuseţea, graţia şi iscusinţa.

— Fete bune, zise senatorul Pococurante; câteodată le iau în pat, la mine, pentru că m-am plictisit de cucoanele din oraş, de cochetăriile lor, de geloziile lor, de certurile lor, de toanele, de meschinăria, de trufia, de prostia lor şi de sonetele pe care trebuie să le faci sau să pui pe cineva să le facă pentru ele; acuma însă chiar şi fetele astea au început să mă cam plictisească.

Candid, după masă, plimbându-se printr-o lungă galerie, se minună de frumuseţea tablourilor. Întrebă de cine erau două din ele.

— Sunt de Rafael, spuse senatorul. Le-am cumpărat foarte scump, din vanitate, acum câţiva ani. Se zice că ar fi tot ce-i mai frumos în Italia dar mie nu-mi plac de loc: culoarea e foarte întunecată, figurile nu-s destul de rotunjite şi nu ies în evidenţă destul; draperiile nu seamănă cu nicio stofă; în sfârşit, orice s-ar spune, eu nu văd aici o imitaţie fidelă a naturii. N-o să-mi placă un tablou decât atunci când o să am impresia că văd în el natura; dar asemenea tablouri nu există. Am o mulţime de tablouri dar nu mă mai uit la ele.

Până să se servească masa, Pococurante porunci un concert. Lui Candid muzica i se păru minunată.

— Zgomotul acesta, zise Pococurante, poate să te amuze o jumătate de ceas; dacă ţine mai mult plictiseşte pe toată lumea, dar nimeni nu îndrăzneşte să spună că se plictiseşte. Muzica astăzi nu mai este decât arta de-a executa lucrări grele şi tot ce este numai greu de executat nu place multă vreme.

Mi-ar plăcea mai mult opera dacă nu s-ar fi găsit mijlocul de-a face din operă un monstru care mă indignează. Ducă-se să vadă cine-o vrea tragedii proaste puse pe muzică şi în care scenele sunt făcute numai ca să dea loc hodoronc-tronc la câteva cântece ridicole, prilej pentru o cântăreaţă să arate ce-i poate gâtlejul; placă-i cui vrea sau cui poate un spectacol în care un castrat fredonează rolul lui Cezar şi al lui Caton, plimbându-se cu stângăcie pe scenă. Eu de mult nu mă mai duc să văd asemenea fleacuri, care fac astăzi gloria Italiei şi pe care suveranii le plătesc aşa de bine.

Candid contrazise pe ici, pe colo aceste păreri, dar foarte domol; Martin fu în întregime de partea senatorului.

Se aşezară la masă şi, după ce mâncară foarte bine, se duseră în bibliotecă. Candid, văzând un Homer minunat

legat, felicită pe ilustrisim pentru gustul său.

— Iată, zise el, o carte care plăcea grozav marelui Pangloss, cel mai bun filosof din Germania.

— Mie nu-mi place, spuse cu răceală Pococurante. Unii şi alţii au vrut pe vremuri să mă convingă că Homer se citeşte cu plăcere. Însă luptele acestea care toate seamănă între ele şi se repetă întruna, zeii ăştia care mereu se află în treabă şi nu hotărăsc nimic; Elena asta care e cauza războiului şi care abia dacă-i o actriţă oarecare a piesei; Troia asta asediată şi care nu poate fi cucerită, toate acestea mă plictiseau de moarte. Am întrebat pe câţiva oameni învăţaţi dacă se plictiseau ca şi mine la lectura asta. Toţi oamenii sinceri mi-au mărturisit că le cădea cartea din mână dar că trebuie s-o ai în bibliotecă neapărat ca pe un monument al antichităţii sau ca medaliile acelea ruginite care nu mai au curs.

— Excelenţa-voastră spune acelaşi lucru şi despre Virgil? întrebă Candid.

— Trebuie să spun, zise Pococurante, că din *Eneida*, cartea a doua, a patra şi a şasea sunt excelente; iar cât despre piosul Enea, puternicul Cloanthe, şi prietenul Achates şi Ascanius şi prostănacul rege Latinus şi burgheza Amata şi searbăda Lavinia, nu cred să fie pe lume ceva mai rece şi mai anost. Îmi place mai mult Tasso şi basmele năstruşnice ale lui Ariosto.

— Îmi daţi voie să vă întreb, spuse Candid, dacă vă place Horaţiu?

— Sunt maxime, răspunse Pococurante, care unui om de lume pot să-i fie de folos şi care, fiind strânse în versuri viguroase, se întipăresc în minte mai bine; în schimb mă interesează foarte puţin călătoria lui la Brundisium şi descrierea unui prânz prost, şi cearta de mahala dintre un oarecare Rupilius ale cărui vorbe, zice el, *erau pline de puroi* şi un ins ale cărui cuvinte *erau ca oţetul*. Numai cu scârbă am citit vor să 1

şurile lui grosolane împotriva babelor şi a

vrăjitoarelor; şi nu văd ce merit poate să aibă faptul că spune prietenului său Maecenas că, dacă îl va aşeza printre poeţii lirici, va atinge cu fruntea lui sublimă stelele. Proştii admiră orice în opera unui autor celebru. Eu nu citesc decât pentru mine; îmi place numai ce-mi foloseşte.

Candid, care fusese deprins să nu judece nimic prin el însuşi, era foarte mirat de ce auzea; iar Martin se gândea că felul de-a gândi al lui Pococurante era foarte înţelept.

— O! iată un Cicero, spuse Candid. Mare om! Îmi închipui că nu vă mai săturaţi citindu-l.

— Nu-l citesc niciodată, răspunse veneţianul. Ce-mi pasă mie că a pledat pentru Rabinius sau pentru Cluentius? Am eu destule procese pe care le judec. M-aş fi împăcat mai bine cu operele lui filosofice; dar când am văzut că se îndoieşte de orice, m-am gândit că ştiu tot atâta cât şi el şi că n-am nevoie de nimeni ca să văd că nu ştiu nimic.

— A! iată optzeci de volume de lucrări ale unei academii de ştiinţe, spuse Martin; aici trebuie să se găsească şi lucruri bune.

— Ar putea să se găsească, zise Pococurante, dacă unul măcar din autorii acestor polilogii ar fi inventat ceva, să zicem numai acele cu gămălie; dar aşa, în toate cărţile astea găseşti numai sisteme goale şi niciun lucru de folos.

— Aveţi aici o sumedenie de piese de teatru, zise Candid: În italiană, în spaniolă, în franceză!

— Da, spuse senatorul, trei mii sunt, dar bune nu-s nici treizeci. Iar cât despre volumele astea de predici, care toate la un loc nu fac cât o pagină din Seneca, şi volumoaiele astea de teologie, vă închipuiţi cred că niciodată nu le deschid, nici eu, nici altcineva.

Martin văzu câteva rafturi pline de cărţi englezeşti.

— Unui republican, zise el, desigur că-i plac multe din lucrările astea scrise în libertate.

— Da, spuse Pococurante, bun lucru e să scrii ce gândeşti; e un privilegiu al fiinţei umane. În Italia noastră, toţi scriu nuţnai ce nu gândesc; oamenii care locuiesc în patria Cezarilor şi a Antoninilor nu îndrăznesc să gândească nimic fără să ceară mai întâi voie unui călugăr iacobin. Aş fi mulţumit cu libertatea care inspiră pe gânditorii englezi dacă patima politicianistă n-ar strica tot ce e vrednic de stimă în această preţioasă libertate.

Candid, zărind un Milton, îl întrebă dacă nu-i de părere că scriitorul acesta este un om mare.

— Cine? zise Pococurante, barbarul ăsta care comentează primul capitol al Bibliei în zece cărţi de versuri aspre? acest imitator grosolan al grecilor, care desfigurează creaţiunea şi care, în timp ce Moise înfăţişează Fiinţa eternă producând lumea cu o vorbă, îl pune pe Mesia să ia un compas enorm dintr-un dulap al cerului şi să-şi schiţeze lucrarea? Eu să preţuiesc pe acela care a stricat iadul şi diavolul lui Tasso, care travesteşte pe Lucifer când în broscoi, când în pigmeu, care îl pune să repete de o sută de ori aceleaşi vorbe şi să discute teologie, care imitând cu gravitate invenţia comică a pistoalelor lui Anost pune pe diavoli să tragă cu tunul în cer? Nici mie, nici altora în Italia n-au putut să ne placă aceste triste năzbâtii. *Căsătoria Păcatului cu Moartea* şi şerpii pe care îi naşte Păcatul stârnesc greaţa oricărui om de gust şi lunga lui descripţie a unui spital e bună doar pentru un gropar. Poemul acesta obscur, bizar şi dezgustător, a fost dispreţuit chiar de la naştere; îl tratez şi eu acuma aşa cum a fost tratat în patria lui de către contemporani. În sfârşit, eu spun ce gândesc şi puţin îmi pasă dacă alţii gândesc sau nu ca mine.

Aceste cuvinte îl mâhniră pe Candid; el preţuia pe Homer şi îi plăcea puţin şi Milton.

— Tare mi-i teamă, spuse el în şoaptă lui Martin, că omul ăsta dispreţuieşte cumplit pe poeţii noştri germani.

— N-ar fi nicio pagubă, zise Martin.

— O! ce om superior, mai spuse printre dinţi Candid, ce mare geniu şi Pococurante asta! nimic nu-i place.

După ce trecură astfel în revistă toate cărţile, se coborâră în grădină. Candid se minună de frumuseţile ei.

— Nimic nu poate fi mai de prost-gust, spuse stăpânul casei; numai farafastâcuri avem; chiar de mâine am să pun să facă altă grădină, mai aleasă.

După ce îşi luară rămas bun de la excelenţa-sa, Candid spuse lui Martin:

— Ei, acuma nu mai ai ce spune, omul acesta e cel mai fericit fiindcă e mai presus de tot ce are.

— Bine, zise Martin, dar nu vezi că e scârbit de tot ce are? Platon a spus de mult că cel mai bun stomac nu-i acela care respinge orice aliment.

— Da, spuse Candid, dar nu-i o plăcere oare să critici orice, să vezi defecte acolo unde ceilalţi oameni văd numai calităţi?

— Adică asta înseamnă că e o plăcere să nu simţi nicio plăcere?

— Bun, în ce mă priveşte eu ştiu că am să fiu fericit când am să mă întâlnesc cu domnişoara Cunigunda.

— E bine în orice caz să ai această speranţă, zise Martin.

Totuşi zilele treceau, săptămânile treceau şi Cacambo nu se mai întorcea iar Candid era aşa de copleşit de durere încât nu se gândea că Paquette şi cu fratele Garoafă nici nu veniseră măcar să-i mulţumească.

Capitolul XXVI

CANDID ŞI CU MARTIN STAU LA MASĂ CU ŞASE STRĂINI; CINE ERAU ACEŞTIA

Într-o seară în timp ce Candid, urmat de Martin, se ducea să stea la masă cu străinii care locuiau în acelaşi hotel cu dânsul, un om cu faţa ca funinginea îl apucă de braţ şi îi spuse:

— Fiţi gata să plecaţi cu noi, plecăm numaidecât.

Candid se întoarse şi văzu că era Cacambo. Numai

vederea Cunigundei ar fi putut să-l mire şi să-l bucure mai mult. Era să înnebunească de bucurie. Îşi îmbrăţişă prietenul şi-i spuse:

— Unde-i Cunigunda, e şi ea aici, nu? Unde-i? Du-mă la dânsa să mor de bucurie cu ea împreună.

— Cunigunda nu-i aici, răspunse Cacambo, e la Constantinopol.

— O! Doamne! la Constantinopol! Şi în China să fie şi tot mă duc la ea! Să plecăm!

— Plecăm după masă, zise Cacambo. Nu pot să vă spun mai mult; sunt sclav, m-aşteaptă stăpânul, trebuie să-l servesc la masă. Nu spuneţi nimic; staţi la masă şi fiţi gata.

Candid, cu sufletul împărţit între bucurie şi mâhnire, încântat că trimisul lui credincios s-a întors, mirat că acesta e sclav, plin de gândul că are să-şi vadă iar iubita, cu inima zbuciumată, cu mintea uluită, se aşeză la masă împreună cu Martin, care privea foarte nepăsător aceste întâmplări, şi cu şase străini care veniseră să petreacă la Veneţia carnavalul.

Cacambo care turna de băut unuia din străini se aplecă la urechea lui stăpânu-su, către sfârşitul mesei, şi îi spuse:

— Sire, majestatea-voastră poate să plece când doreşte, corabia e gata.

După ce spuse asta ieşi. Mesenii, miraţi, se uitau unul la altul fără să spună un cuvânt, când alt slujitor apropiindu-se de stăpânul lui, îi spuse:

— Sire, trăsura majestăţii-voastre e la Padua şi barca e gata.

Străinul făcu un semn şi slujitorul plecă. Toţi mesenii se uitară iar unul la aiul şi mirarea spori Alt valet apropiindu-se de alt străin îi spuse:

— Sire, credeţi-mă, majestatea-voastră nu mai trebuie să rămână aici: mă duc să pregătesc tot ce trebuie

Şi ieşi repede.

Candid şi cu Martin Îşi închipuiră atunci că toate acestea erau o mascaradă de carnaval. Mai veni un servitor şi spuse lui stăpânu-su:

— Majestatea-voastră va pleca atunci când va dori.

Şi ieşi şi el ca şi ceilalţi.

Veni încă un valet, al cincilea, şi spuse celui de-al cincilea străin acelaşi lucru.

Cel de-al şaselea valet însă vorbi altfel cu cel de-al şaselea străin care şedea chiar lângă Candid, şi îi spuse:

— Sire, nimeni nu vrea să mai dea pe datorie majestăţii-voastre şi nici mie, aşa că se prea poate să ne aresteze la noapte şi pe dumneavoastră şi pe mine. Eu am să plec să-mi văd de treburile mele. Rămâneţi cu bine.

După ce toţi servitorii plecară, cei şase străini, Candid şi Martin rămaseră într-o adâncă tăcere. În sfârşit Candid o rupse.

— Domnilor, zise el, ciudată glumă mai e şi asta. De ce sunteţi toţi regi? În ce ne priveşte, pot să vă spun că nici cu, nici Martin nu suntem.

Stăpânul lui Cacambo începu atunci să vorbească şi spuse, foarte serios, în italieneşte:

— Nu glumesc de loc. Mă numesc Ahmet al treilea. Am fost sultan câţiva ani. Am detronat pe frate-meu; nepotu-meu m-a detronat pe mine. Vizirii mei au fost decapitaţi. Îmi isprăvesc zilele în seraiul cel vechi. Nepotu-meu, sultanul Mahomet, îmi dă voie să călătoresc din când în când să-mi caut de sănătate şi acuma am venit să petrec carnavalul la Veneţia.

Untânăr care şedea lângă – ahmetvorbidupăel şi spuse:

— Mă cheamă Ivan; am fost împăratul Rusiei; am fost detronat când eram în leagăn; tata şi mama au fost închişi; eu am crescut în închisoare; mi se dă voie câteodată să călătoresc însoţit de cei care mă păzesc şi am venit acuma să petrec carnavalul la Veneţia.

Cel de-al treilea spuse:

— Eu sunt Carol-Eduard, regele Angliei. Tatăl meu mi-a cedat drepturile asupra regatului; m-am luptat ca să mi le păstrez; opt sute de partizani de-ai mei au fost prinşi, li s-au scos inimile şi cu inimile au fost loviţi peste faţă. Am fost băgat în închisoare; mă duc la Roma să văd ce mai face tata, detronat şi el ca şi mine şi ca şi bunicu-meu, şi m-am oprit să petrec carnavalul la Veneţia.

Cel de-al patrulea vorbi şi el şi spuse:

— Eu sunt regele Poloniei; soarta războiului m-a făcut să-mi pierd statele mele ereditare; tata a păţit şi el tot aşa; acuma mă las şi eu în voia Providenţei ca sultanul Ahmet, ca împăratul Ivan şi regele Carol-Eduard, Dumnezeu să le dea viaţă lungă; acum am venit şi eu să petrec carnavalul la Veneţia.

Cel de-al cincilea spuse:

— Şi eu sunt rege al Poloniei. Mi-am pierdut regatul de două ori; Providenţa însă mi-a dat alt stat în care am făcut mai mult bine decât au făcut pe malurile Vistulei toţi regii Sarmaţiei la un loc; mă las şi eu în voia Providenţei şi am venit acuma să petrec carnavalul la Veneţia.

Veni rândul şi celui de-al şaselea monarh să vorbească.

— Eu, domnilor, nu sunt aşa de mare senior ca dumneavoastră dar am fost şi eu rege ca şi alţii. Mă cheamă Teodor; am fost ales rege al Corsicii; mi s-a spus *majestate*, acuma abia dacă mi se mai spune *domnule*. Am bătut monedă şi n-am niciun ban, am avut doi secretari de stat şi acuma abia un valet dacă mai am. Am şezut pe tron şi după aceea am şezut pe paie în închisoare la Londra. Mi-i frică să nu păţesc tot aşa şi aici deşi, ca şi majestăţile-voastre, am venit şi eu să petrec carnavalul la Veneţia.

Ceilalţi cinci regi ascultară aceste vorbe cu înaltă compătimire. Fiecare dădu câte douăzeci de ţechini regelui Teodor ca să-şi cumpere haine şi cămăşi. Candid îi dădu un diamant de două mii de ţechini.

— Cine-o fi oare, se întrebau cei cinci regi, acest

simplu particular care e în stare să dea de-o sută de ori mai mult decât fiecare distre noi şi care chiar dă?

— Şi dumneata eşti rege?

— Nu, domnilor; şi nici n-am chef să fiu.

În clipa când se sculau de la masă, mai sosiră la hotel patru alteţe serenisime care de asemenea îşi pierduseră statele în războaie şi veneau acuma să petreacă la Veneţia carnavalul; Candid însă nici nu se uită la aceşti oaspeţi noi. Nu se gândea decât cum să se ducă la Constantinopol şi s-o găsească pe scumpa lui Cunigunda.

Capitolul XXVII CĂLĂTORIA LUI CANDID LA CONSTANTINOPOL

Credinciosul Cacambo se înţelesese deja cu patronul turc, care trebuia să-l ducă pe sultanul Ahmet înapoi la Constantinopol, să ia cu el şi pe Candid şi pe Martin. Aceştia se urcară pe corabie după ce se închinară nenorocitei sale majestăţi. Candid, în drum spre corabie, spuse lui Martin:

— Va să zică am stat la masă cu şase regi detronaţi! şi unuia din ei i-am dat şi de pomană. Poate c-or mai fi mulţi prinţi de ăştia nenorociţi. Mai bine-i de mine că n-am pierdut decât o sută de berbeci şi acuma zbor în braţele Cunigundei. Eu tot cred, dragă Martin, că Pangloss avea dreptate şi că totul merge bine în lume.

— Asta aş vrea şi eu! zise Martin.

— Oricum, spuse Candid, la Veneţia am văzut un lucru de necrezut. Când s-a mai pomenit ca şase regi detronaţi să stea la masă împreună la birt.

— Asta nu e ceva neobişnuit, nouă ni s-au întâmplat lucruri şi mai extraordinare. E lucru foarte obişnuit ca un rege să fie detronat. Iar cât despre cinstea de a fi stat la masă cu ei, asta chiar că e un fleac care nu merită nicio atenţie. Ce are a face cu cine stai la masă, totul e să mănânci bine.

Candid cum ajunse pe corabie îmbrăţişă pe vechiul lui valet, pe prietenul său Cacambo, şi îi spuse:

— Ce face Cunigunda? Tot aşa de frumoasă este? Mă mai iubeşte? Cum o duce? I-ai cumpărat desigur un palat la Constantinopol?

— Dragă stăpâne, răspunse Cacambo, Cunigunda spală blidele pe ţărmul Propontidei, la un prinţ care are foarte puţine blide; e roabă în casa unui fost suveran pe care îl cheamă Ragotzky şi căruia sultanul îi dă trei scuzi tain pe zi; dar ce-i mai rău este că şi-a pierdut frumuseţea şi s-a urâţit grozav.

— Frumoasă sau urâtă, spuse Candid, eu sunt om cinstit şi datoria mea este s-o iubesc mereu. Dar cum a putut să ajungă în starea asta aşa de proastă cu cele cinci sau şase milioane pe care le-ai luat cu tine?

— A trebuit mai întâi, zise Cacambo, să dau două milioane seniorului don Fernando de Ibaraa y Figueora y Mascarenes y Lampurdos y Suza, guvernator la Buenos Aires, ca să-mi dea voie s-o iau de-acolo pe domnişoara Cunigunda; pe urmă un pirat a pus mâna vitejeşte pe tot ce mai aveam. Piratul acela ne-a dus la capul Matapan, la Milos, la Nicara, la Samos, la Petra, la Dardanele, la Marmara, la Scutari. Cunigunda şi cu baba slujesc la prinţul acela de care v-am spus iar eu sunt robul sultanului detronat.

— Ce groaznice nenorociri legate unele de altele! zise Candid. Dar tot e bine că mai am câteva diamante; am s-o răscumpăr pe Cunigunda. Păcat numai că s-a urâţit aşa de tare.

Întorcându-se apoi către Martin, îl întrebă:

— Cine crezi dumneata că e mai de plâns, sultanul Ahmet, împăratul Ivan, regele Carol-Eduard ori eu?

— Nu ştiu, răspunse Martin; ar trebui să fiu în inimile voastre ca să ştiu.

— Dacă ar fi aici Pangloss, zise Candid, ar şti şi ne-ar spune.

— Habar n-am, zise Martin, cu ce cântar ar fi putut Pangloss al dumitale să cântărească nenorocirile

oamenilor şi să le preţăluiască durerile. Bănuiesc doar atâta că sunt pe lume milioane de oameni de o sută de ori mai de plâns decât regele Carol-Eduard, decât ţarul Ivan şi sultanul Ahmet.

— Se prea poate să fie şi aşa, spuse Candid.

Ajunseră peste câtăva vreme la Bosfor. Candid, mai întâi, răscumpără cu un preţ foarte mare pe Cacambo şi, fără să mai întârzie, se sui cu tovarăşii lui pe o galeră şi se duse la ţărmul Propontidei să o caute pe Cunigunda, urâtă cum o fi, numai s-o găsească.

Printre galerieni erau doi care vâsleau foarte prost şi cărora patronul levantin le dădea din când în când câteva lovituri de vână de bou pe spatele gol. Candid, bun din fire, se uită la ei mai mult decât la ceilalţi şi se apropie de dânşii cu milă. Trăsăturile feţelor lor schimonosite parcă îi aduceau aminte de Pangloss şi de nenorocitul acela de iezuit, baronul, fratele domnişoarei Cunigunda. La gândul acesta se întristă. Se uită mai bine la ei şi spuse lui Cacambo:

— Dacă n-aş fi văzut cum a fost spânzurat magistrul Pangloss şi dacă n-aş fi avut nenorocirea să-l ucid pe baron, aş zice că cei doi galerieni de colo sunt chiar ei.

Când auziră rostindu-se numele de baron şi de Pangloss cei doi puşcăriaşi scoaseră un strigăt şi vâslele le căzură din mâini. Patronul levantin se repezi la dânşii şi începu să-i bată cu vâna de bou.

— Stai, stai, seniore! strigă Candid, îţi dau cât vrei numai să nu-i baţi.

— Uite-l pe Candid, spuse unul din ei.

— Da, e chiar Candid, zise celălalt.

— Visez? sunt treaz? spuse Candid; sunt aici pe galeră sau unde sunt? Să fie chiar domnul baron pe care l-am omorât? Să fie maestrul Pangloss pe care am văzut cum l-au spânzurat?

— Da, chiar noi suntem, chiar noi suntem! răspunseră ei.

— Va să zică asta e marele filosof? zise Martin.

— Domnule patron, întrebă Candid, cât vrei să-ţi dau ca să răscumpăr pe domnul de Thunder-ten-tronckh, unul din cei mai de seamă baroni ai imperiului, şi pe domnul Pangloss, cei mai profund metafizician al Germaniei?

— Câine creştin, răspunse patronul levantin, fiindcă aceşti doi câini de puşcăriaşi creştini sunt baroni şi metafizicieni, ceea ce desigur că e un rang înalt în ţară la ei, ai să-mi dai cincizeci de mii de sechini.

— Bine, ţi-i dau; să ne întoarcem repede la Constantinopol şi îţi plătesc imediat. Adică nu, du-mă la domnişoara Cunigunda.

Patronul însă, cum auzise că-i dă banii, şi întorsese prova către port şi, la porunca lui, vâslele împingeau acum galera mai repede decât zboară o pasăre.

Candid îmbrăţişă pe baron şi pe Pangloss.

— Cum, nu te-am ucis, domnule baron? şi dumneata, dragul meu Pangloss, cum se face că eşti în viaţă după ce-ai fost spânzurat? şi de ce sunteţi amândoi osândiţi la galeră în Turcia?

— E adevărat că şi soră-mea e în Turcia? întrebă baronul.

— Da, răspunse Cacambo.

— Ce bine-mi pare că m-am întâlnit iar cu dragul meu Candid, spuse Pangloss.

Candid le prezentă pe Martin şi pe Cacambo. Toţi se îmbrăţişau, toţi vorbeau deodată. Galera zbura. Peste câteva clipe erau în port. Chemară pe un zaraf evreu şi Candid îi vându cu cincizeci de mii de sechini un diamant care făcea o sută de mii, dar zaraful se jură pe Abraham că nu putea să dea mai mult. Candid răscumpără pe baron şi pe Pangloss. Acesta se aruncă la picioarele liberatorului lui şi le udă cu lacrimi; celălalt îi mulţumi dând din cap şi îi făgădui că-i dă banii înapoi cu cea dintâi ocazie.

— Dar se poate oare ca soră-mea să fie în Turcia? tot întreba el.

— Se poate foarte bine, răspunse Cacambo; spală blidele la un prinţ din Transilvania.

Trimiseră imediat după doi zarafi evrei; Candid mai vându nişte diamante şi plecară iar eu toţii cu altă galeră s-o scape din robie pe Cunigunda.

Capitolul XXVIII

ce s-a întâmplat cu candid, cu cunigunda, cu pangloss, cu martin etc.

— Iartă-mă încă o dată, spuse Candid baronului, iartă-mă, cuvioase părinte, că te-am străpuns cu sabia.

— Nici să nu mai vorbim, zise baronul; am fost şi eu cam prea repezit, mărturisesc. Dar fiindcă vrei să ştii prin ce întâmplare am ajuns la galere, am să-ţi spun că după ce fratele spiţer al colegiului nostru m-a vindecat de rana pe care mi-ai făcut-o, am fost atacat şi luat prizonier de spanioli; am fost băgat la închisoare în Buenos Aires când soră-mea tocmai plecase de-acolo. Am cerut să fiu trimis la Roma lat părintele general. Aici am fost numit duhovnic la Constantinopol pe lângă ambasadorul Franţei. Trecuse vreo săptămână de când eram în funcţie când, într-o seară, am dat de un icoglan tânăr şi foarte chipeş. Era cald. Tânărul spuse că ar vrea să se ducă la baie; m-am dus şi eu cu el. Nu ştiam că un creştin se face vinovat de cea mai mare vină dacă e găsit în pielea goală împreună cu un musulman tânăr. Cadiul a poruncit să mi se dea o sută de lovituri la tălpi şi m-a osândit la galere. Nu cred că poate fi nedreptate mai mare… Dar aş vrea să ştiu de ce soră-mea e în bucătărie la un suveran din Transilvania fugit la turci.

— Şi dumneata, dragul meu Pangloss, spuse Candid, cum se face că eşti aici?

— E drept, răspunse Pangloss, că am fost spânzurat. În faţa dumitale; ar fi trebuit să fiu ars, dar îţi aduci aminte că tocmai când se pregăteau să mă frigă a început ploaia; ploua aşa de tare încât n-au mai putut să aprindă focul; şi atunci m-au spânzurat fiindcă nu se putea altfel. Un chirurg mi-a cumpărat trupul, m-a dus la el acasă şi a

început să mă disece. Mi-a făcut mai întâi o incizie crucială de la buric până la claviculă. Eu însă nu fusesem de loc spânzurat cum trebuie. Călăul sfintei Inchiziţii, care era diacon, ardea oamenii de minune dar cu spânzuratul nu era obişnuit: funia era udă aşa că n-a lunecat bine şi a fost şi prost înnodată. Fapt este că mai suflam; incizia crucială m-a făcut să scot un ţipăt aşa de cumplit încât chirurgul era mai să cadă jos şi închipuindu-şi că disecă pe dracul a luat-o la fugă cutremurat de spaimă şi a mai căzut şi pe scară. Nevastă-sa care era într-o odaie de-alături a venit repede când a auzit zgomotul; m-a văzut întins pe masă cu incizia mea crucială, s-a speriat şi mai tare decât bărbatu-su, a luat-o şi ea la fugă şi a căzut peste el. După ce-şi mai veniră în fire, am auzit cum nevasta chirurgului îi spunea acestuia: „Cine te pune, dragă, să diseci un eretic? Nu ştii că în oamenii ăştia e ascuns dracul? Mă duc să chem nu preot să alunge pe necuratul”.

M-am înfiorat când am auzit asta, mi-am adunat puţinele puteri care îmi mai rămăseseră şi am strigat: „Fie-vă milă de mine!” Atunci chirurgul a prins curaj, mi-a cusut pielea la loc; nevastă-sa m-a îngrijit; în două săptămâni m-am vindecat. Chirurgul mi-a găsit şi o slujbă; m-am băgat lacheu la un cavaler de Malta care tocmai pleca la Veneţia; aici însă, cum stăpânu-meu n-avea cu ce să-mi plătească simbria, m-am tocmit la un negustor veneţian şi m-am dus cu el la Constantinopol.

Într-o zi mi-a venit poftă să intru într-o moschee, înăuntru erau numai un imam bătrân şi o credincioasă tânără foarte drăguţă care îşi spunea rugăciunea. Era cu pieptul gol; între sâni avea un buchet de lalele, de trandafiri, de anemone şi de zambile. Ea s-a prefăcut că-i cade buchetul, eu m-am repezit să-l ridic şi i l-am pus la loc cu o grijă plină de respect. Cum însă nu mai isprăveam cu pusul buchetului, imamul s-a mâniat şi, când a văzut că sunt creştin, a strigat după ajutor. M-au dus la cadiu şi cadiula spus să-mi tragă o sută la tălpi şi m-a trimis la

galere. Am fost pus în lanţuri chiar pe galera şi chiar pe banca pe care era şi domnul baron. Tot pe galera aceea mai erau patru tineri din Marsilia, cinci preoţi din Napoli şi doi călugări din

Corfu, care ne-au spus că asemenea întâmplări se ivesc în fiecare zi. Domnul baron zicea că nedreptatea care i se făcuse lui era mai mare, eu ziceam că era mult mai îngăduit să pui un buchet la sânul unei femei decât să stai în pielea goală lângă un icoglan. Discutam într-una şi căpătăm în fiecare zi câte douăzeci la spate cu vâna de bou când iată că înlănţuirea evenimentelor acestei lumi te-a adus pe galera noastră şi ne-ai răscumpărat.

— Spune, dragul meu Pangloss, îl întrebă Candid, când ai fost spânzurat, disecat, bătut şi când ai vâslit pe galeră, te-ai gândit şi atunci că totul pe lumea asta e cât se poate de bine?

— Am mereu părerea pe care am avut-o la început, răspunse Pangloss, fiindcă, de! sunt filosof: nu se cuvine să-mi iau vorba înapoi, pentru că Leibniz nu poate să greşească iar armonia prestabilită este oricum tot ce-i mai frumos pe lume, tot aşa ca şi plinul şi materia subtilă[22].

Capitolul XXIX CUM A GĂSIT CANDID PE CUNIGUNDA ŞI PE BABA

În timp ce Candid, baronul, Pangloss, Martin şi Cacambo îşi povesteau aventurile, în timp ce vorbeau despre evenimentele contingente şi necontingente ale lumii, şi discutau despre efecte şi cauze, despre răul moral şi răul fizic, despre libertate şi necesitate, şi dacă poţi avea vreo mângâiere când eşti osândit la galere în Turcia, ajunseră la ţărmul Propontidei acasă la prinţul Transilvaniei. Cum au ajuns au şi dat cu ochii de Cunigunda şi de babă. Puneau la uscat nişte prosoape pe o frânghie.

La această privelişte baronul *se* îngălbeni. Tandrul

---

22 Termeni «lin filozofia lui Descartes (o. t.i 394

îndrăgostit Candid, văzând-o pe frumoasa lui Cunigunda smolită la faţă, cu ochii roşii, cu pieptul supt, cu obrajii zfolrciţi, cu braţele înroşite şi crăpate, făcu trei paşi de-a-ndărătelea, cuprins de groază, apoi înaintă iar, din cuviinţă. Cunigunda îmbrăţişă pe Candid şi pe fratele ei. O îmbrăţişară şi pe babă. Candid le răscumpără pe amândouă.

În apropiere se afla o fermă. Baba spuse lui Candid că ar fi bine s-o ia el, până când vor nimeri o soartă mai bună. Cunigunda nu ştia că s-a urâţit, fiindcă nimeni nu-i spusese asta. Îi aduse aminte lui Candid de făgăduielile lui cu un ton atât de hotărât încât Candid, bun cum era el, nu îndrăzni să refuze. Spuse deci baronului că are să se însoare cu soră-sa.

— Nu voi îngădui niciodată, zise baronul, asemenea înjosire din partea ei şi asemenea cutezanţă din partea dumitale. Nu vreau să mi se reproşeze o ticăloşie ca asta; copiii soră-mii n-ar mai avea nicio trecere în Germania. Nu, soră-mea nu se va mărita decât numai cu un baron al imperiului.

Cunigunda i se aruncă la picioare, plânse, dar el fu neclintit.

— Eşti nebun, îi spuse Candid; te-am scăpat de la galere, te-am răscumpărat, am răscumpărat-o pe sorăta; spăla aici blidele; e urâtă şi totuşi sunt atât de bun şi vreau să mă însor cu dânsa iar tu mai ai obrazul să te împotriveşti! Dacă m-aş lăsa dus de mânia de care-s cuprins aş fi în stare să te mai ucid o dată.

— N-ai decât să mă ucizi, zise baronul, dar, cât voi trăi eu, cu soră-mea n-ai să te însori!

Capitolul XXX încheiere

Candid, în fundul sufletului lui, n-avea nicio poftă să se însoare cu Cunigunda. Totuşi obrăznicia fără margini a baronului îl hotărî să încheie căsătoria; pe de altă parte Cunigunda stăruia atât de mult încât nu-i venea să-şi ia vorba înapoi. Se sfătui cu Pangloss, cu Martin şi cu

credinciosul Cacambo. Pangloss făcu un memoriu bine ticluit în care dovedea că baronul n-avea niciun drept asupra soră-sii şi că ea putea, după toate legile imperiului, să se căsătorească morganatic cu Candid. Martin spuse că baronul trebuia aruncat în mare. Cacambo spuse că trebuia să-l dea înapoi patronului şi să-l pună iar să vâslească pe galeră; după aceea să fie trimis la Roma părintelui general cu cea dintâi corabie care va pleca într-acolo. Părerea asta fu socotită ca foarte bună. Baba zise şi ea că aşa e mai bine. Nu spuseră nimic soră-sii. Cu bani lucrul se făcu repede şi toţi fură mulţumiţi că au înfundat pe un iezuit şi au pedepsit îngâmfarea unui baron neamţ.

Acum ar fi fost firesc să-ţi închipui că, după atâtea nenorociri, Candid, însurat cu iubita lui, vieţuind împreună cu filosofai Pangloss, cu filosoful Martin, cu înţeleptul Cacambo şi cu baba, şi mai având şi atâtea diamante aduse din patria vechilor incaşi, va duce viaţa cea mai plăcută. Zarafii însă atâta l-au tras pe sfoară încât nu i-a mai rămas decât ferma. Nevastă-sa urâţindu-se pe zi ce trecea se făcu arţăgoasă şi nesuferită. Baba era infirmă aşa că fu şi mai morocănoasă decât Cunigunda. Cacambo, care lucra grădina şi se ducea să vândă legume la Constantinopol, era copleşit de muncă şi îşi blestema soarta. Pangloss era foarte necăjit că nu poate să strălucească în vreo universitate din Germania. Cât despre Martin, el era pe deplin convins că pretutindeni e tot aşa de rău şi nu se necăjea de loc. Candid, Pangloss şi Martin discutau câteodată despre metafizică şi morală. Vedeau uneori de la fereastra fermei cum treceau pe apă corăbii încărcate cu efendii, cu paşale, cu cadii trimişi în surghiun la Lemnos, la Mitilene, la Erzerum. Alţi cadii, alte paşale, alţi efendii veneau şi luau locul celor surghiuniţi şi peste câtva timp erau surghiuniţi şi ei. Vedea capete frumos împăiate care erau trimise spre înfăţişare la Sublima Poartă. Aceste spectacole le dădeau prilej să discute şi mai aprins; iar când nu discutau, plictiseala era aşa de mare încât într-o

bună zi baba şi-a luat îndrăzneala să le spună:

— Aş Vrea să ştiu ce e mai rău, să te siluiască sute de piraţi negri, să ţi se reteze o bucă, să fii bătut cu nuiele la bulgari, să fii ciomăgit şi spânzurat, să fii disecat, să vâsleşti pe o galeră, într-un cuvânt să înduri toate necazurile pe care le-am îndurat noi sau, dimpotrivă, să stăm aici şi să n-avem nimic de făcut?

— Asta-i o mare întrebare, zise Candid.

Vorbele acestea stârniră noi discuţii şi Martin mai ales ajunse la încheierea că omul era sortit să trăiască ori în zvârcolirile neliniştii ori în letargia plictiselii. Candid nu era de părerea asta dar nici nu afirma altceva. Pangloss mărturisi că întotdeauna suferise îngrozitor dar, fiindcă susţinuse odată că toate mergeau de minune, susţinea asta mereu însă nu credea de loc în ce spune.

S-a întâmplat însă un lucru care lui Martin i-a întărit urâcioasele principii, pe Candid l-a făcut să şovăie mai mult ca oricând iar pe Pangloss l-a încurcat foarte tare. Într-o bună zi se treziră la fermă cu Paquette şi cu părintele Garoafă, amândoi în cea mai mare mizerie. Păpaseră repede cele trei mii de piaştri, se despărţiseră, se împăcaseră, se certaseră, fuseseră închişi, fugiseră din închisoare, şi în sfârşit părintele Garoafă se făcuse turc. Paquette îşi urma meseria dar nu mai câştiga nimic.

— Am spus eu că darurile dumitale au să se ducă repede pe apa Sâmbetei şi au să-i facă şi mai nenorociţi decât erau, zise Martin. Uite, şi dumneata cu Cacambo v-aţi îmbuibat cu milioane de piaştri şi nu sunteţi mai fericiţi decât părintele Garoafă şi decât Paquette.

— Aha! spuse Pangloss Paquettei, te-a adus iar cerul printre noi, săraca de tine! Ştii că din cauza ta am rămas cu nasul mâncat, fără un ochi şi fără o ureche? Rău ai ajuns şi tu! ce-i şi lumea asta!

Această nouă întâmplare îi făcu să filosofeze şi mai mult.

Nu departe de ei locuia un derviş foarte vestit care

era socotit drept cel mai mare filosof al Turciei. Se duseră la el să-l întrebe de una şi de alta. Începu vorba Pangloss:

— Meştere, am venit să te rugăm să ne spui de ce a fost făcut un animal atât de ciudat cum este omul?

— geţi pasă ţie de asta? zise dervişul; e treaba ta?

— Bine, cuvioase părinte, spuse Candid, dar pe pământ sunt groaznic de multe rele.

— Ei, şi ce e dacă-i rău sau dacă-i bine? Când sultanul trimite o corabie în Egipt îşi bate el capul să afle dacă pe corabie şoarecii o duc bine sau nu?

— Atunci ce trebuie făcut? întrebă Pangloss.

— Să taci, răspunse dervişul.

— Mi-ar fi plăcut, spuse Pangloss, să stau de vorbă cu dumneata despre cauză şi efect, despre cea mai bună lume cu putinţă, despre originea răului, despre natura sufletului şi despre armonia prestabilită.

La vorbele acestea, dervişul le închise uşa în nas.

În timpul cât stătuseră de vorbă, se răspândise vestea că la Constantinopol fuseseră sugrumaţi doi viziri şi muftiul şi că mulţi prieteni de-ai acestora fuseseră traşi în ţeapă. Catastrofa asta făcu mare vâlvă timp de câteva ceasuri. Pangloss, Candid şi Martin, când se întorceau la fermă, se întâlniră cu un moşneag care se odihnea în faţa casei, la umbra unor portocali. Pangloss, care era tot aşa de curios pe cât îi plăcea să discute, îl întrebă cum îl chema pe muftiul care fusese sugrumat.

— Habar n-am, răspunse moşul, şi habar n-am avut vreodată cum îi cheamă pe muftii şi pe viziri. Nu ştiu nimic de întâmplarea de care vorbiţi. Eu cred aşa, că oamenii care se îndeletnicesc cu treburile publice pier câteodată cu nemernicie, şi aşa le trebuie. Eu nu caut niciodată să aflu ce se petrece la Constantinopol. Trimit acolo spre vânzare roadele grădinii pe care o lucrez şi atâta tot.

După ce vorbi astfel, pofti pe străini în casă. Cele două fete şi cei doi fii ai lui le dădură să guste tot felul de şerbeturi pe care le făceau ei, frişca cu coajă de chitre

zaharisite, portocale, lămâi, ananas, curmale, fisticuri, cafea de Moca neamestecată cu cafea proastă de Batavia sau de Antile. După aceea, fetele acestui musulman de treabă stropiră cu miresme barba lui Candid, a lui Pangloss şi a lui Martin.

— Aveţi desigur, întrebă Candid pe turc, o moşie mare şi frumoasă?

— Am rmmai douăzeci de pogoane, răspunse turcul; le lucrez cu copiii mei; munca alungă din preajma noastră trei rele mari: urâtul, patima şi nevoia”.

Candâdţ după cetie întoarse la ferma lui, cugetă adânc la ce vorbise turcul. Spuse lui Pangloss şi lui Martin:

— Cred că moşneagul acesta şi-a croit o soartă mult mai bună decât soarta celor şase regi cu care am avut cinstea să şedem la masă.

— Măririle, zise Pangloss, sunt foarte primejdioase, după cum spun toţi filosofii. Şi aşa şi este: Eglon, regele moabiţilor, a fost asasinat de Iehud; Absalom a fost spânzurat de chică şi străpuns de trei săgeţi; regele Nadab, fiul lui Ieroboam, a fost ucis de Baeşa; regele Ela de Ziruri, Abaziade Iehu, Ataliade lehoiada; regii Ioachim, Iehoiachim, Sedechia au fost robi. Ştiţi cum au pierit Cresus, Astayagus, Darius, Dionis din Siracuza, Pyrrhus, Perseu, Hanibal, Iugurtha, Ariovist, Cezar, Pompei, Neron, Qthon, Vitellius, Domiţian, Richard al doilea al Angliei, Eduard al doilea, Henric al şaselea, Richard al treilea, Maria Stuart, Carol întâi, cei trei Henrici ai Franţei, împăratul Henric al patrulea? Ştiţi că…

— Eu mai ştiu, zise Candid, că trebuie să ne lucrăm grădina.

— Ai dreptate, spuse Pangloss, fiindcă, atunci când omul a fost pus în grădina raiului, a fost pus *ut operaretur cum*, ca să lucreze; asta dovedeşte că omul n-a fost creat ca să se odihnească.

— Să muncim fără să ne mai gândim, zise Martin; acesta e singurul mijloc de-a face suportabilă viaţa.

Toţi încuviinţară acest plan lăudabil. Fiecare începu să lucreze ce ştia. Pământul pe care-l aveau dădea roade bune. Cunigunda era urâtă tare dar a ajuns o foarte bună plăcintăriţă; Paquette făcea broderie; baba se îngrijea de rufărie. Până şi părintele Garoafă s-a pus pe treabă; ajunse un foarte bun tâmplar şi s-a făcut chiar om cinstit. Şi Pangloss spunea uneori lui Candid:

— Toate evenimentele se înlănţuie în cea mai bună lume cu putinţă: dacă n-ai fi fost alungat dintr-un frumos castel cu picioare în spate de dragul domnişoarei Cunigunda, dacă n-ai fi fost prins de Inchiziţie, dacă n-ai fi cutreierat America pe jos, dacă n-ai fi străpuns cu spada pe baron, dacă n-ai fi pierdut toţi berbecii aduşi din fericita ţară Eldorado, n-ai mânca aici dulceaţă de chitre şi fisticuri.

— Foarte bine ai vorbit, zise Candid, dar până una-alta trebuie să ne lucrăm grădina.